

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОПРАВОВИХ ДИСЦИПЛІН

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

**для написання наукових робіт
з навчальної дисципліни
«Теорія та практика правозастосування»
(для студентів юридичного факультету та
Навчально-наукового інституту заочного навчання
та підвищення кваліфікації)**

*За загальною редакцією
доктора юридичних наук, професора,
Заслуженого юриста України
Наливайко Л.Р.*

Видання друге, перероблене і доповнене

Дніпро
2019

УДК 340.132
Б 593

*Схвалено Науково-методичною радою
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ, протокол №7 від 26.03.2019*

Рецензенти:

- Боняк В.О.** – завідувач кафедри теорії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент;
- Ільков В.В.** – суддя Дніпропетровського окружного адміністративного суду, доктор юридичних наук, доцент

Укладачі:

- Наливайко Л.Р.** – проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України;
- Наливайко О.І.** – науковий співробітник секретаріату вченої ради Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент;
- Рибалкін А.О.** – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент;
- Чепік-Трегубенко О.С.** – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Б 593 **Бібліографічний покажчик** для написання наукових робіт з навчальної дисципліни «Теорія та практика правозастосування» (для студентів юридичного факультету та Навчально-наукового інституту заочного навчання та підвищення кваліфікації) / кол. авт.; за заг. ред. Л. Р. Наливайко. 2-е вид., перероб. і доп. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 172 с.

Бібліографічний покажчик розрахований на широке коло читачів: студентів, курсантів, слухачів магістратури, аспірантів, викладачів, а також усіх, хто займається науковими дослідженнями.

З М І С Т

ВСТУП	4
ПЕРЕЛІК ОСНОВНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДО КУРСУ	6
ТЕМА 1. ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ – ОСОБЛИВА ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА	13
ТЕМА 2. ПРАВОЗАСТОВНИЙ АКТ ЯК АКТ ІНДИВІДУЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН.....	38
ТЕМА 3. НОРМОТВОРЧІСТЬ	52
ТЕМА 4. ДІЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО АКТА В ЧАСІ, ПРОСТОРІ, ЗА КОЛОМ ОСІБ.....	73
ТЕМА 5. ЮРИДИЧНА ТЕХНІКА.....	91
ТЕМА 6. ЮРИДИЧНІ ФІКЦІЇ ТА ПРЕЗУМПЦІЇ ЯК ПРИЙОМ ЮРИДИЧНОЇ ТЕХНІКИ У ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН.....	106
ТЕМА 7. ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА.....	120
ТЕМА 8. КОЛІЗІЇ ТА ПРОГАЛИНИ НОРМ ПРАВА.....	135
ДСТУ 8302:2015 «ІНФОРМАЦІЯ ТА ДОКУМЕНТАЦІЯ. БІБЛІОГРАФІЧНЕ ПОСИЛАННЯ. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ТА ПРАВИЛА СКЛАДАННЯ».....	148
ПРИКЛАДИ ОФОРМЛЕННЯ БІБЛІОГРАФІЧНОГО ОПИСУ У СПИСКУ ДЖЕРЕЛ, ЯКИЙ НАВОДЯТЬ У НАУКОВІЙ РОБОТІ	169

ВСТУП

Перманентно зростаючий потік інформації вимагає її систематизації та детального опрацювання. Будь-які наукові дослідження базуються на вже існуючих досягненнях науки. Невипадково кожна стаття, брошура, монографія тощо включає в себе посилання на попередні дослідження. Доповідь, реферат, курсова робота, дисертація тощо також мають містити огляд літератури за темою. Пошук, обробка та аналіз опублікованих джерел дають змогу виявити рівень дослідженості конкретної теми, створити список використаних джерел. Для цього доцільно використовувати бібліографічні покажчики, які є джерелом актуальної та систематизованої інформації.

Бібліографічний покажчик з навчальної дисципліни «Теорія та практика правозастосування» є унікальним систематизованим виданням, підготовленим завдяки творчій роботі науково-педагогічних працівників кафедри загальноправових дисциплін. Отримані навички у практичній діяльності окремих укладачів стали додатковою підставою для обґрунтування важливості глибокого розуміння сутності та змісту правозастосування майбутніми фахівцями у сфері права вже на початку навчання й особливо на рівні магістратури. Симбіоз теоретичних здобутків вітчизняних та зарубіжних науковців – представників різних наукових шкіл, поколінь у сфері застосування норм права надасть можливість здобувачам вищої освіти пізнати всебічно різні аспекти правозастосування й головне застосовувати їх у подальшому на практиці.

При підготовці цього видання укладачі орієнтувалися на принципи об'єктивності та неупередженості у підборі наукових робіт, не віддаючи перевагу роботам тим чи іншим дослідникам, науковим школам тощо. Такий підхід надасть можливість якомога ширше ознайомитися читачам з різними науковими позиціями.

Бібліографічний покажчик підготовлено на основі матеріалів з теорії держави і права та інших суміжних наук, виданих з 1970 по 2019 роки. Він є корисним для підготовки наукових статей, тез доповідей, курсових, конкурсних та інших наукових робіт, рефератів, доповідей на семінарські заняття.

Метою цього наукового видання є ознайомлення слухачів, аспірантів та науково-педагогічних працівників з нормативно-правовими актами та останніми науковими дослідженнями, які сприяють формуванню базових знань з теоретичних і практичних питань державотворення, правотворення та правозастосування в Україні та світі.

Друге видання бібліографічного покажчика з навчальної дисципліни «Теорія та практика правозастосування» є відображенням історії розвитку вітчизняної та зарубіжної науки у сфері правозастосування та суміжних галузей і сучасного її стану. У бібліографічний покажчик включено інформацію про нормативно-правові акти до кожної теми з урахуванням останніх законодавчих змін. До видання зібрані, проаналізовані і систематизовані такі бібліографічні описи джерел, як: монографії, статті наукових фахових видань, збірники матеріалів наукових та науково-практичних конференцій, семінарів та круглих столів, підручники, навчальні посібники, довідкові видання, словники, енциклопедії, дисертації та автореферати дисертацій, підготовлені та видані як в Україні, так і в інших державах.

Матеріал розташовано за темами, а в межах теми прізвища авторів та назви публікацій – за алфавітом. Окремою важливою частиною у бібліографічному покажчику виступає описова частина до кожної теми, що стане в першу чергу особливо корисною для тих, хто не має юридичної освіти, проте бажає ознайомитися з тією чи іншою темою.

Покажчик містить видання українською, англійською та російською мовами.

Відомості про джерела, включені до бібліографічного покажчика, надані відповідно до вимог міжнародних і державного стандартів, зокрема: ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання».

ПЕРЕЛІК ОСНОВНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДО КУРСУ

- Актуальні проблеми теорії держави та права: навч. посіб. / Є. В. Білозоров, Є. О. Гіда, А. М. Завальний та ін.; за заг. ред. Є. О. Гіди. Київ: О. С. Ліпкан, 2010. 260 с.
- Актуальные проблемы теории государства и права: учеб. пособ. для студ. высш. учеб. зав. / [М. М. Рассолов и др.]; под ред. А. И. Бастрыкина. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2014. 471 с.
- Алексеев С. С. Теория государств и права: учеб. Москва: Норма, 2005. 496 с.
- Андрусак Т. Г. Теорія держави і права. Львів: Право для України, 1997. 198 с.
- Андрусак Т. Г., Шульженко Ф. П. Історія політичних і правових вчень. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 304 с.
- Антошкіна В. К., Мурзіна О. А. Інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України: проблеми теорії та практики: навч. посіб. Донецьк: Юго-Восток, 2009. 252 с.
- Апт Л. Ф. Теория государства и права: учеб. / под ред. В. Н. Корнева. Москва: Российская академия правосудия, 2013. 558 с.
- Артеменко В. Проектування нормативно-правових актів: навч. посіб. Київ: Фонд «Європа ХХІ», 2007. 256 с.
- Артикуца Н. В. Мова права і юридична термінологія: навч. посіб. Київ: Стилос, 2004. 277 с.
- Бабін Б. В., Ковбан А. В. Права людини та громадянське суспільство: навч. посіб. Одеса: Фенікс, 2014. 258 с.
- Бабкіна О. В., Волинка К. Г. Теорія держави та права у схемах і визначеннях: навч. посіб. Київ: МАУП, 2004. 144 с.
- Багатомовний юридичний словник-довідник / І. О. Голубовська та ін.; відп. ред. І. О. Голубовська. І. Ю. Штиченко. Київ: Київський ун-т, 2012. 543 с.
- Бадалянц Ю. С., Ягофаров Д. А. Права человека: учеб. пособ. Москва; Рязань: Поверенный, 2006. 519 с.
- Беляева О. М. Теория государства и права в схемах: учеб. пособ. Москва: Эксмо, 2009. 96 с.
- Братановский С. Н., Джамбалаев Я. Р., Епифанов А. Е. Теория государства и права: курс лекций. Москва: Юнити, 2013. 214 с.
- Бухтерева М. А. Форма государства: учеб. пособ. Тюмень: Организ.-науч. и ред.-издат. отдел Тюмен. юрид. ин-та, 2010. 137 с.
- Васильев А. С., Борщевський І. В., Іванов В. В., Канзафарова І. С., Притченко Р. С., Труба В. І. Теорія права і держави: підруч. Харків: Одиссей, 2007. 447 с.
- Ведерніков Ю. А., Папірна А. В. Теорія держави та права: навч. посіб.

- Київ: Знання, 2008. 333 с.
- Велика українська юридична енциклопедія: у 20-ти томах / редкол.: В. Д. Гончаренко (гол.) та ін. Харків: Право, 2016. Том 1: Історія держави і права України. 848 с.
 - Велика українська юридична енциклопедія: у 20-ти томах / редкол.: С. І. Максимов (гол.) та ін. Харків: Право, 2017. Том 2: Філософія права. 1128 с.
 - Велика українська юридична енциклопедія: у 20-ти томах / редкол.: О. В. Петришин (гол.) та ін. Харків: Право, 2017. Том 3: Загальна теорія права. 952 с.
 - Великий енциклопедичний юридичний словник. А-Я / за ред. Ю. С. Шемшученка. 2-е вид., переробл. і допов. Київ: Юридична думка, 2012. 1017 с.
 - Венгеров А. Б. Теория государства и права: учеб. 10-е изд., стер. Москва: Омега-Л, 2014. 607 с.
 - Власов В. И., Власова Г. Б., Денисенко С. В. Теория государства и права: учеб. пособ. 3-е изд., перераб. и доп. Ростов-на-Дону: Феникс, 2014. 332 с.
 - Волинка К. Г. Теорія держави і права: навч. посіб. 2-ге вид. Київ: МАУП, 2006. 240 с.
 - Воронин М. В. Основания и проявления системности права: моногр. Москва: Юрлитинформ, 2016. 196 с.
 - Гаврилова Ю. А. Толкование и конкретизация права: учеб. пособ. Волгоград: ФГАОУ ВПО «Волгоградский гос. ун-т», 2015. 46 с.
 - Ганич О. А. Правотворчість в державному управлінні: навч. посіб. Донецьк: ЛАНДОН-ХХІ, 2014. 414 с.
 - Головатий М. Ф. Демократія: історія, теорія, практика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Персонал, 2011. 227 с.
 - Головка О. М. Теорія держави та права: навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2010. 277 с.
 - Гриценко М. В., Летушева Н. И. Теория государства и права: учеб. 7-е изд., перераб. Москва: Академия, 2013. 220 с.
 - Гуков А. С. Теория государства и права в схемах и определениях: учеб. пособ. Москва: Финансовый ун-т, 2013. 110 с.
 - Гуреев В. И. Юридическая норма: теория и практика: учеб. пособ. Москва: РЭУ им. Плеханова Г. В., 2013. 47 с.
 - Гусарев С. Д. Теорія права і держави: навч. посіб. Київ: Правова єдність, 2008. 270 с.
 - Гусарева С. Д., Тихомирова О. Д. Теорія держави та права: навч. посіб. Київ: НАВС; Освіта України, 2017. 320 с.
 - Держава і громадянське суспільство в Україні: проблеми взаємодії: моногр. / І. О. Кресіна, О. В. Скрипнюк, А. А. Коваленко, Є. В. Перегуда, О. М. Стойко та ін.; за ред. І. О. Кресіної. Київ: Логос, 2007. 314 с.

- Дроботушенко Е. В. Основы социального государства и социального права: учеб. пособ. Чита: ЗабГУ, 2013. 276 с.
- Дудченко О. С. Теорія держави і права: навч.-метод. посіб. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2012. 99 с.
- Ершов В. В., Марченко М. Н. Современное правопонимание: курс лекций. Москва: НОРМА, 2016. 367 с.
- Загальна теорія держави та права: навч. посіб. / Р. А. Калюжний, С. М. Тимченко, Н. М. Пархоменко, С. М. Легуша. Київ: Паливода А. В., 2007. 296 с.
- Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави та права. Академічний курс: підруч. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
- Законність: теоретико-правові проблеми дослідження та впровадження: моногр. / ред.: О. В. Зайчук, С. В. Бобровник. Київ: ЮСТІНІАН, 2004. 211 с.
- Зыков С. В. Актуальные проблемы правовой теории государства: учеб. пособ. Москва: ЮНИТИ, 2013. 181 с.
- Камінська Н. В. Словник міжнародно-правових термінів. Київ: КУТЕП, 2013. 150 с.
- Кармаліта М. В., Старостюк А. В. Теорія держави: навч. посіб. Ірпінь: [б. в.], 2013. 152 с.
- Карпунов В. М. Теорія держави та права: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 2-е вид. Луганськ: РВВ ЛАВС, 2005. 208 с.
- Каткова Т. Г. Теорія держави і права: навч. посіб. у визнач. і табл. Харків: Право, 2014. 94 с.
- Кашанина Т. В. Юридическая техника: учеб. Москва: Эксмо, 2007. 512 с.
- Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави та права: підруч. Київ: Кондор, 2006. 477 с.
- Коталейчук С. П. Теорія держави та права: навч. посіб. для підготов. до держ. іспитів. Київ: КНТ, 2009. 320 с.
- Котюк В. О. Загальна теорія держави та права: навч. посіб. Київ: Атіка, 2005. 592 с.
- Кузнецов И. А. Теория государства и права: учеб. 4-е изд., доп. и перераб. Волгоград: Волгоградского фил. ФГОБУ ВПО РАНХиГС, 2013. 319 с.
- Кузьмін С. А., Карпенко Д. М. Теорія держави та права в питаннях і відповідях: посіб. Київ: Паливода А. В., 2010. 128 с.
- Кулапов В. Л. Теория государства и права: учеб. Москва: КноРус, 2014. 380 с.
- Лазарев В. В., Липень С. В. Теория государства и права: учеб. Москва: Спарк, 2004. 528 с.
- Лазарева В. В. Общая теория права и государства: учеб. Москва: Юристъ, 2005. 520 с.
- Лациба М. В. Місцева демократія в Україні: нові стандарти. Київ: Агент-

- ство «Україна», 2013. 232 с.
- Левченко К. Б. Людина. Свобода. Демократія. Київ: Юрисконсульт, 2006. 621 с.
 - Лемак В. В. Загальна теорія держави та права: навч. посіб. Ужгород: Медіум, 2003. 251 с.
 - Леоненко Н. Т. Законодательная техника: науч. пособ. Новосибирск: РАНХиГС, 2015. 275 с.
 - Лившиц Р. З. Теория права: учеб. 2-е изд. Москва: БЕК, 2001. 224 с.
 - Лушников А. М. Теория государства и права: базовый курс: учеб. пособ. Москва: Юрлитинформ, 2013. 270 с.
 - Макушев П. В., Хрідочкін А. В. Теорія правозастосування: навч. посіб. Дніпро: Гельветика, 2018. 360 с.
 - Малахов В. П. Общая теория права и государства. К проблеме правопонимания: учеб. пособ. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2013. 143 с.
 - Малько А. В. Теория государства и права в вопросах и ответах: учеб.-метод. пособ. 5-е изд. Москва: Дело, 2014. 350 с.
 - Манько Д. В. Юридична техніка й технології: навч.-метод. посіб. Херсон: Олді-плюс, 2013. 202 с.
 - Манько Д. Г. Юридична техніка й технології: курс лекцій. Херсон: Грінь Д. С., 2014. 191 с.
 - Марченко М. Н. Теория государства и права: учеб. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Проспект; Изд-во Московского ун-та, 2016. 636 с.
 - Марченко М. Н., Дерябина Е. М. Теория государства и права: схемы с комментариями: учеб. пособ. Москва: Проспект, 2014. 198 с.
 - Марчук В. М., Корольков О. В. Теорія держави і права: навч. посіб. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. 415 с.
 - Матузов Н. И., Малько А. В. Теория государства и права: учеб. 4-е изд., испр. и доп. Москва: Дело, 2016. 525 с.
 - Мелехин В. А. Теория государства и права: учеб. Москва: Маркет ДС, 2007. 640 с.
 - Морозова Л. А. Теория государства и права: учеб. 5-е изд., перераб. и доп. Москва: Норма, 2013. 663 с.
 - Мухаев Р. Т. Теория государства и права: учеб. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Юрайт, 2014. 584 с.
 - Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель: моногр. Харків: Право, 2009. 600 с.
 - Наливайко Л. Р., Беляєва М. В. Політична функція Української держави: теоретико-правові та конституційно-правові засади: моногр. Київ: Хай-Тек Прес, 2013. 316 с.
 - Наливайко Л. Р., Грицай І. О. Неурядові правозахисні організації України: навч. посіб. (2-ге вид., перероб. та допов.). Київ: Хай-Тек Прес, 2016. 245 с.
 - Нерсисянц В. С. Загальна теорія права і держави: підруч. для юрид. вуз. і

- фак. Москва: НОРМА ИНФРА, 2010. 552 с.
- Новик М. К., Новик В. А. Теорія держави та права: практикум. Житомир: Полісся, 2004. 213 с.
 - Новітнє вчення про тлумачення правових актів: навч. посіб. / В. Г. Ротань та ін.; відп. ред. В. Г. Ротань. Харків: Право, 2013. 751 с.
 - Осауленко О. І. Загальна теорія держави та права: навч. посіб. для студ. ВНЗ. Київ: Істина, 2007. 336 с.
 - Основы права: учеб. пособ. / [В. В. Блажеев и др.]; под ред. В. В. Блажеева. Москва: Проспект, 2013. 384 с.
 - Пендюра М. М. Теорія держави і права: навч. посіб. Київ: О. С. Ліпкан, 2013. 302 с.
 - Перевалов В. Д. Теория государства и права: учеб. 3-е изд., испр. и доп. Москва: Юрайт, 2013. 428 с.
 - Письменицький А. А., Слинко Д. В., Спаський А. С. Теорія держави та права: навч. посіб. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. 242 с.
 - Плавич В. П. Проблеми сучасного праворозуміння: навч. посіб. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2014. 215 с.
 - Погребной И. М. Теория права: учеб. пособ. 3-е изд., испр. и доп. Харків: Основа, 2003. 128 с.
 - Поляков А. В. Общая теория права: проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода: учеб. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Проспект, 2016. 832 с.
 - Правова доктрина України: у 5-ти т. / редкол.: В. Я. Тацій [та ін.]. Харків: Право, 2013. Том 1: Загальнотеоретична та історична юриспруденція / [О. В. Петришин та ін.]; за заг. ред. О. В. Петришина. 2013. 975 с.
 - Правові системи сучасності: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: Юридична думка, 2012. 490 с.
 - Протасов В. Н. Теория государства и права: учеб. Москва: Юрайт, 2014. 494 с.
 - Рабінович П. М. Основы загальної теорії права та держави. 5-те вид., зі змін. Київ: Атіка, 2001. 192 с.
 - Радько Т. Н., Лазарев В. В., Морозова Л. А. Теория государства и права: учеб. Москва: Проспект, 2014. 562 с.
 - Рассказов Л. П. Теория государства и права: учеб. 6-е изд. Москва: РИОР, 2014. 473 с.
 - Ришелюк А. М. Законотворчість в Україні: навч. посіб. Київ: Ін-т законодавства, 2013. 383 с.
 - Романенкова Е. Н. Теория государства и права: конспект лекций: учеб. пособ. Москва: Проспект, 2014. 94 с.
 - Рудик П. А. Основы теорії держави: навч. посіб. Київ: Алерта, 2013. 206 с.
 - Самоленский М. Б. Теория государства и права: учеб. Москва: ИНФРА-М, 2013. 270 с.

- Сидоренко М. Й. Теорія держави і права (курс лекцій): навч. посіб. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ: Ун-т «Україна», 2013. 197 с.
- Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підруч. 4-те вид., допов. і переробл. Київ: Правова єдність; Алерта, 2014. 524 с.
- Скірський І. В. Теорія держави та права: навч. посіб. Вінниця: [б. в.], 2006. 292 с.
- Словник юридичних термінів і понять: навч. посіб. / [В. Г. Гончаренко та ін.]; за ред. В. Г. Гончаренка та З. В. Ромовської. Київ: Юстініан, 2013. 597 с.
- Старостюк А. В. Застосування норм права: навч. посіб. Ірпінь: [б. в.], 2007. 137 с.
- Субботін В. М., Філонов О. В. та ін. Теорія держави та права: навч. посіб. Київ: Знання, 2005. 327 с.
- Сухонос В. В. Теорія держави і права: навч. посіб. Суми: Університетська книга, 2005. 536 с.
- Теория государства и права: курс лекций / С. Н. Братановский, Я. Р. Джамбалаев, А. Е. Епифанов. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2013. 214 с.
- Теория государства и права: учеб. / [В. К. Бабаев и др.]; под ред. В. К. Бабаева. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Юрайт, 2013. 715 с.
- Теория государства и права: учеб. для вуз. / под ред. В. М. Корельского, В. Д. Первалова. 2-е изд. Москва: ИНФРА М-НОРМА, 2002. 616 с.
- Теорія держави і права в тестових завданнях: навч. посіб. / Л. Р. Наливайко, Р. З. Голобутовський, О. І. Наливайко, О. С. Чепік-Трегубенко, Є. В. Касяненко, А. Ф. Орешкова, Е. В. Звягіна; за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Дніпро: Дніпр. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 716 с.
- Теорія держави і права: навч. посіб. / [С. К. Бостан та ін.]. Київ: Академія, 2013. 346 с.
- Теорія держави і права: навч. посіб. для підготов. до держ. іспитів / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський, Г. О. Христова; за заг. ред. О. В. Петришина. 5-те вид., допов. і змін. Харків: Право, 2016. 198 с.
- Теорія держави і права: практикум / О. М. Гришко, В. І. Риндюк, Ю. М. Рижук; за заг. ред. Ф. П. Шульженка. Київ: КНЕУ, 2013. 308 с.
- Теорія та практика правозастосування у тестових завданнях: навч. посіб. / Л. Р. Наливайко, Р. З. Голобутовський, Е. В. Звягіна, І. С. Кузьміна, О. І. Наливайко, О. С. Чепік-Трегубенко; за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Київ: Хай-Тек Прес, 2017. 316 с.
- Тлумачний термінологічний словник з конституційного права (Explanatory Terminological Dictionary on Constitutional law) / кол. авт.; за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Київ: Хай-Тек Прес, 2016. 628 с.
- Токарська А. С. Комунікативна стратегія законотворчої і законодавчої діяльності: навч. посіб. Львів: ЛДУВС, 2016. 243 с.
- Третьякова Е.-Д. С. Правотворчество и экспертиза нормативных право-

- вых актов: учеб. пособ. Новосибирск: Новосибирский гос. технический ун-т, 2013. 59 с.
- Хахуліна К. С., Малига В. А., Стаднік І. В. Теорія держави та права в схемах та визначеннях: навч. посіб. Донецьк: Донбас, 2011. 340 с.
 - Хрестоматия по теории государства и права / под общ. ред. И. И. Лизиковой. 2-е изд. Москва: Проспект, 2009. 720 с.
 - Хропанюк В. Н. Теория государства и права: учеб. 3-е изд. Москва: ОМЕГА-Л, 2008. 336 с.
 - Чухвичев Д. В. Законодательная техника. Москва: ЮНИТИ-ДАНА; Закон и право, 2006. 239 с.
 - Шестопалова Л. Теорія права та держави: навч. посіб. Київ: Паливода А. В., 2012. 256 с.
 - Шутак І. Д. Розвиток теорії та практики юридичної техніки. Харків: Право, 2018. 366 с.
 - Шутак І. Д. Юридична техніка в схемах і таблицях: курс лекцій для бакалаврів. Дрогобич: Коло, 2016. 231 с.
 - Шутак І. Д. Юридична техніка: курс лекцій для бакалаврів. Івано-Франківськ: Коло, 2015. 226 с.
 - Шутак І. Д. Юридична техніка: навч. посіб. Івано-Франківськ: [б. в.], 2013. 495 с.
 - Энциклопедический юридический словарь / В. Н. Додонов. 2-е изд. Москва: ИНФРА-М, 1999. 367 с.
 - Юридична енциклопедія: в 6-ти томах / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1998. Том 1: А-Г. 672 с.
 - Юридична енциклопедія: в 6-ти томах / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1999. Том 2: Д-Й. 744 с.
 - Юридична енциклопедія: в 6-ти томах / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2001. Том 3: К-М. 792 с.
 - Юридична енциклопедія: в 6-ти томах / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1998. Том 4: Н-П. 720 с.
 - Юридична енциклопедія: в 6-ти томах / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1998. Том 5: П-С. 736 с.
 - Юридична енциклопедія: в 6-ти томах / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1998. Том 6: Т-Я. 768 с.
 - Ямбушев Ф. Ш., Тараканова Н. Г. Теория государства и права: учеб. пособ. 2-е изд., перераб. и доп. Саранск: Принт-Издат, 2013. 315 с.

ТЕМА 1. ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ – ОСОБЛИВА ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА

Одним із актуальних напрямів як теоретико-правової, так і галузевих юридичних наук є дослідження реалізації правових норм.

Реалізація норм права – це зумовлена нормами права правомірна поведінка суб'єктів права з метою досягнення соціально-корисного результату, передбаченого законодавцем, і виявлення соціальної цінності даної норми. Реалізація права може бути пов'язаною як із здійсненням правомірних дій, так і з правомірною бездіяльністю. Результатом реалізації права є досягнення відповідності фактичних дій (бездіяльності) вимогам норм права щодо цієї поведінки суб'єктів права¹.

Типами реалізації норм права є: безпосередня реалізація – суб'єкти права самостійно, без зовнішнього втручання чи допомоги втілюють юридичні правила у своїй поведінці, здійснюють права та виконують обов'язки; правозастосовна реалізація – має місце тоді, коли права та обов'язки не можуть бути реалізовані їх носієм без залучення спеціальних осіб (суб'єктів правозастосування)².

Існує три форми безпосередньої реалізації права – *дотримання, виконання і використання*.

Дотримання – це така форма реалізації забороняючих чи охоронних правових норм, яка полягає в утриманні від дій, заборонених цими нормами, суворому додержанні встановлених заборон. Для реалізації забороняючих норм необхідним є утримання від заборонених дій, тобто пасивна поведінка³.

Дотримання встановлених заборон відбувається, як правило, непомітно: в процесі правомірної бездіяльності чи під час здійснення дозволених дій. Наприклад, студент, знаходячись на лекції і не вчиняючи заборонених діянь, реалізує усі забороняючі та охоронні норми⁴.

Виконання норм права – це така форма реалізації, яка полягає в обов'язковому вчиненні діянь, що передбачаються нормами права та (або) укладеними на їх підставі договорами. Виконання обов'язків шляхом вчи-

¹ Крестовська Н.М., Матвеева Л.Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. 2-ге вид. Харків: Одісей, 2008. 432 с.

² Теорія держави і права: посіб. для підготовки до держ. іспитів / за заг. ред. О.В. Петришина. Харків: Право, 2012. 192 с.

³ Теорія держави та права: навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.]; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. Київ: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

⁴ Актуальні проблеми теорії держави та права: курс лекцій. НАВС. Київ, 2014. URL: <https://arm.naiu.kiev.ua/books/enforcement/info/lec1.html>.

нення визначених дій в деяких випадках прирівнюється до утримання від тих чи інших дій. Виконання незалежно від того, яким шляхом воно досягається – в результаті активних дій або ж утриманням від них (бездіяльності), завжди пов'язано з втіленням у життя зобов'язуючих приписів.

Виконання права термінологічно є дуже схожим з його дотриманням. Але виконання виступає як форма здійснення суб'єктами як активних, так і пасивних обов'язків, тоді як правова заборона – це різновид юридичного обов'язку лише пасивного типу¹.

На відміну від дотримання, виконання передбачає реалізацію конкретних правових відносин, що характеризується наявністю не менше двох суб'єктів, встановленням між ними чіткого правового зв'язку на основі передбачених в гіпотезі норм права юридичних фактів.

Використання норм права – це форма реалізації суб'єктивного права, при якій здійснюється втілення в життя уповноважуючих норм. Останні надають суб'єктам право на здійснення передбачених в них позитивних дій.

Використання права відрізняється від двох попередніх форм реалізації правових норм тим, що в цьому випадку відбувається здійснення суб'єктивних прав, а не реалізація юридичних обов'язків та заборон. Особі надається право самій вирішувати користуватися наданим правом чи ні. Але у будь-якому випадку, за наявності бажання особи, ця норма буде реалізована².

Зазвичай використання передбачає активну поведінку. Водночас, необхідно відзначити, що існують випадки, коли реалізація права у формі використання можлива й у пасивній поведінці.

Особливою формою реалізації права виступає **правозастосування (застосування норм права)**. В юридичній літературі поняття «застосування норм права» розглядається як: особлива форма реалізації норм права, яка здійснюється державними та громадськими організаціями в межах їх компетенції у формі владно-організуючої діяльності з конкретизації норми права; форма реалізації норм права, яка включає юридично-організаційну діяльність держави з втілення правових норм щодо конкретних суб'єктів; владна діяльність органів держави чи інших органів, повноваження яких делегує держава, які видають індивідуальні акти на основі норм права³.

Необхідність правозастосування обумовлена тим, що воно продовжує правове регулювання, розпочате нормотворчістю, на рівні конкретних життє-

¹Актуальні проблеми теорії держави та права: курс лекцій. НАВС. Київ, 2014. URL: <https://arm.naiu.kiev.ua/books/enforcement/info/lec1.html>.

²Ведерніков Ю. А. Теорія держави та права : навч. посіб. / Ю. А. Ведерніков, В. С. Грекул, А. В. Папірна. Д. : Юрид. акад. МВС, 2005. 224 с.

³Павлишин О.В. Правозастосування та його ознаки в контексті семіотико-правового аналізу правової реальності. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2017. № 1. С. 161-172.

вих ситуацій.

Ознаки застосування права:

1) має владний характер, оскільки це діяльність компетентного органу або посадової особи, проте владно-організуюча діяльність здійснюється *лише в межах наданих повноважень*. Владність рішення компетентного органу або посадової особи означає певне відношення між суб'єктами права, в якому присутні управління вчинками людей та інших суб'єктів права в імперативній формі¹. Ця форма завжди передбачає:

а) односторонність волевиявлення органу (посадової особи), наділеного владними повноваженнями, хоча у ряді випадків ініціатором видання акту застосування виступає не сам цей орган;

б) категоричність передбаченого цим актом веління;

в) обов'язковість владних рішень для виконавців, підкорення їх волі;

г) забезпеченість і охорона таких рішень примусовою силою держави.

Серед органів, що застосовують норми права, можна виділити органи юрисдикції – суди (загальні, господарські, адміністративні та ін.);

2) має індивідуалізований, персоніфікований характер, оскільки являє собою вирішення конкретної справи, життєвого випадку, певної правової ситуації на основі норм права, тобто полягає у «прикладанні» норм права до конкретної особи (персони), конкретних обставин².

3) має процедурно-процесуальний характер, оскільки є своєрідним процесом – офіційним порядком дій, що складається з низки послідовних стадій³;

4) має творчий, інтелектуальний характер, оскільки це завжди інтелектуальна діяльність. Для застосування норм права необхідно свідомо проводити низку дій;

5) здійснюється на основі норм права. При цьому розуміння норми права і конкретного випадку є одним і тим же розумовим актом, результатом якого виступає конкретизуюча норма;

б) має юридично оформлений характер – завершується ухваленням спеціального акта (у більшості випадків – письмового), який називається актом застосування норм права або правозастосовним актом.

З урахуванням відмічених ознак: **правозастосування** – це державно-владна, організуюча діяльність компетентних осіб, що здійснюється в спеціальному процедурно-процесуальному порядку, яка полягає в індивідуалізації юридичних норм стосовно конкретних суб'єктів і конкретних життєвих ви-

¹Актуальні проблеми теорії держави та права: курс лекцій. НАВС. Київ, 2014. URL: <https://arm.naiu.kiev.ua/books/enforcement/info/lec1.html>.

² Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підруч. 4-те вид., допов. і переробл. Київ: Правова єдність; Алерта, 2014. 524 с.

³ Сердюк І. А. Методологічний аналіз інтерпретацій поняття «правотворчість». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 69-79.

падків та завершується прийняттям індивідуального рішення (акта застосування норм права)¹.

Мета застосування права – задоволення не особистих потреб тих, хто застосовує норми права і не лише потреб осіб, які реалізують права і обов'язки, а законних інтересів усього суспільства.

За допомогою правозастосовної діяльності здійснюється два завдання:

- 1) організація виконання приписів норм права;
- 2) забезпечення реакції з боку державних органів за порушення або неналежне виконання норм права.

Функції застосування права – це основні напрями впливу правозастосовної діяльності на вольові суспільні відносини, в яких розкривається їх місце та роль в механізмі правового регулювання². Як і функції права, **функції правозастосовної діяльності слід розглядати в трьох площинах:**

загально соціальна функція правозастосовної діяльності проявляється в тому, що на рівні індивідуально-конкретних правових приписів вона виступає в якості однієї із форм соціального управління;

спеціально-юридичні функції застосування права, які розрізняються в залежності від місця і ролі в механізмі правового регулювання на:

а) **індивідуально-регулятивну** (правонаділяюча) функцію, сутність якої полягає в головному елементі змісту застосування права – в правозастосовній конкретизації;

б) **правоохоронну функцію**, яка полягає в тому, що правоохоронна діяльність служить засобом захисту прав і законних інтересів суб'єктів, сприяє відновленню порушеного права, компенсації за завдану шкоду³.

Акт застосування права, у випадку скоєння правопорушення є однією з підстав для притягнення до юридичної відповідальності, накладення стягнення чи покарання.

в) **правопоновлюючу функцію**, яка розкриває особливості процесу застосування права в тих випадках, коли в законодавстві наявні прогалини.

Особливістю правозастосовної діяльності є те, що не кожний суб'єкт права може нею займатися, оскільки цей вид правової діяльності завжди пов'язаний з використанням владних повноважень. У зв'язку з тим застосування права відбувається не довільно, у будь-який зручний правозастосовнику момент часу, а в законодавчо передбачених випадках і в особливому – су-

¹ Теорія держави та права : навч. посіб. / Є.В. Білозьоров, В.П. Власенко, О.Б. Горова, А.М. Завальний, Н.В. Заяць та ін.; за заг. ред. С.Д. Гусарева, О.Д. Тихомирова. Київ: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

² Коваль Н.Т. Зasadничі принципи правозастосування у розбудові правової держави: методологічні основи концептуалізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2019. 22 с.

³ Актуальні проблеми теорії держави та права: курс лекцій. НАВС. Київ, 2014. URL: <https://arm.naiu.kiev.ua/books/enforcement/info/lec1.html>.

воро регламентованому – процесуальному порядку. Беручи це до уваги, правозастосовний процес слід розглядати, виходячи із двох взаємозалежних аспектів: по-перше, це організаційно-правова форма здійснення застосування права, що виражається в комплексі правозастосовних дій щодо реалізації юридичних приписів; по-друге, з функціональної точки зору він є особливим видом юридичної діяльності компетентних суб'єктів, наділених владними повноваженнями, яка здійснюється в суворій відповідності із процесуально-процедурними регламентами з метою вирішення конкретної юридичної справи¹.

Правозастосовна діяльність як процес опосередкованої реалізації права **складається з кількох послідовних стадій**, результати кожної з яких потім знаходять своє відображення у відповідному акті застосування права².

До цих стадій належать такі:

• **встановлення фактичних обставин юридичної справи і їх оцінка.**

На цій стадії застосування права проводяться збір, систематизація й аналіз інформації (доказів), які мають відношення до розглянутої юридичної справи й можуть вплинути на владне правозастосовне рішення, що виноситься. Уся зібрана інформація, перед тим як вона буде залучена до справи, має пройти перевірку (оцінку) на те, чи стосується справи (чи є виявлена інформація значущою для справи), на допустимість (чи отримана вона без порушень чинного законодавства), вірогідність (чи підтверджується іншими джерелами, чи узгоджується з ними) і повноту (достатність, яка означає, що наявна інформація дозволяє повністю відтворити обставини, що відбулися). Якщо всі перераховані умови виконані, то правозастосовник може приступати до наступної стадії застосування права;

• **встановлення фактичних обставин справи (юридична кваліфікація), що полягає у виборі й аналізі правового припису, який підлягає застосуванню й відповідає встановленим фактичним обставинам у розглянутій юридичній справі.** Правозастосовник дає правову оцінку інформації, зібраній на попередній стадії, шляхом виявлення в законодавстві правового припису (правової норми), що найбільше підходить до розглянутої в рамках юридичної справи ситуації. Ця стадія починається із зіставлення правових норм з наявною інформацією у справі, а закінчується ідентифікацією (встановленням відповідності) конкретної норми зафіксованим у справі обставинами³;

• **прийняття (винесення) владного рішення у справі і його документальне оформлення.** На третій стадії правозастосовник конкретизує

¹ Слинько Д.В. Особливості правозастосовного процесу в діяльності органів внутрішніх справ. *Право і безпека*. 2015. № 3. С. 97-103.

² Бочаров Д. О. Правозастосовна діяльність: поняття, функції та форми: Проблемні лекції. Дніпро: АМСУ, 2006. 73 с.

³ Перепелюк А. М. Механізм застосування права: структура та критерії ефективності (загальнотеоретичний аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2016. 21 с.

виявлену правову норму в рішенні, що виноситься, з урахуванням наявних у справі обставин. На цій же стадії відбувається видання правозастосовником такого юридичного документа, як **акт застосування права**, в якому відображаються основні результати правозастосовної діяльності, здійсненої в рамках розгляду конкретної юридичної справи. Саме на третій стадії відбувається винесення суб'єктом застосування права владного рішення у справі, обов'язкового для виконання адресатом правозастосування¹.

Правозастосовна діяльність має здійснюватися відповідно до визначених, загальноновизнаних принципів – вимог правильного застосування права. Найважливішими з них є:

1) вимога законності. Ця вимога включає кілька компонентів. По-перше, рішення у справі має виноситися правозастосовувачем у рамках своєї компетенції. По-друге, правозастосовувач зобов'язаний засновувати рішення на нормах права, точно дотримуючись їх змісту, не ухиляючись (навіть під слухними приводами) від застосування норми, що стосується справи. По-третє, суб'єкт правозастосовної діяльності має діяти відповідно до встановленої процедури;

2) вимога обґрунтованості означає повне виявлення, ретельне вивчення і використання всіх матеріалів, що відносяться до справи, ухвалення рішення тільки на основі достовірних, добре перевірених, безсумнівних фактів;

3) вимога доцільності означає врахування конкретних умов застосування норми права, взяття до уваги специфіки ситуації, що склалася, у момент винесення рішення. Норма права не може включати всіх конкретних деталей ситуації, що вимагає рішення, тому правозастосовувач має обрати найбільш оптимальний (економний та ефективний) варіант реалізації правових приписів. Особливо слід зазначити, що мотив доцільності не повинен суперечити вимозі законності;

4) вимога справедливості виявляється у тому, що правозастосовувач зобов'язаний неупереджено підходити до дослідження обставин справи і до її учасників. Ухвалене правозастосовувачем рішення має відповідати не тільки букві, а й духу закону, тобто узгоджуватися з принципами моралі та загальнолюдськими цінностями².

Правильне застосування права сприяє ефективному захисту прав і свобод людини, зміцненню законності та стабілізації правопорядку, підвищує авторитет державних органів та їхніх посадовців.

Проте існує таке поняття як правозастосовна помилка – дія або сукупність дій здійснюваних суб'єктом правозастосування, що наділені ненавмисним або випадковим (оманливим) характером та призводять до прийняття

¹ Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. 2-ге вид. Харків: Одіссей, 2008. 432 с.

² Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. 2-ге вид. Харків: Одіссей, 2008. 432 с.

хибного кінцевого рішення. Таким чином, необхідно визнати правозастосовну помилку як протиправний юридичний факт, допущений суб'єктом правозастосування в результаті неухважності або ж необережності, і який наділений, як правило, випадковим і неусвідомленим характером на етапі прийняття кінцевого рішення¹.

Ключові слова:

застосування норм права, ознаки застосування норм права, поняття реалізації правових норм, індивідуальна реалізація правових норм, колективна реалізація правових норм, ординарні (звичайні) форми реалізації правових норм, форми реалізації правових норм, стадії застосування норм права, поняття правозастосовного акта, ознаки правозастосовного акта, структура правозастосовного акта, акти документи, акти дії, регулятивні акти, охоронні акти, поняття правозастосовних помилок, логічна структура акта, велика посилка, мала посилка, вимога обґрунтованості, вимога законності, вимога доцільності, прогалина в законодавстві, аналогія закону, аналогія права, субсидіарне застосування (міжгалузева аналогія), стадія застосування норм права, правозастосовний процес, застосування права, простий порядок застосування норм права, складний порядок застосування норм права, стадії застосування норм права, встановлення фактичних обставин справи, вибір та аналіз правової норми, дії з пошуку юридичної норми, прийняття уповноваженим суб'єктом рішення по справі, велика посилка, мала посилка, юридичний силогізм, правова кваліфікація, тягар доказування, вимоги до правильного застосування норм права, законність правозастосовної діяльності, доцільність правозастосовної діяльності, обґрунтованість правозастосовної діяльності, вимога справедливості, правозастосовні помилки, омана.

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) від 07 лютого 2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 9. Ст. 50.).
- ❖ Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, 19-20, 21-22. Ст. 144.
- ❖ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.

¹ Прус Е. У. Помилка при застосуванні права. Поняття та характеристика. *Актуальні проблеми політики*. 2014. № 51. С. 79-86.

- ❖ Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35, 35-36, 37. Ст. 446.
- ❖ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1984. № 51. Ст. 1122.
- ❖ Кримінальний кодекс України від 4 квітня 2001 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.

Дисертації, автореферати:

1. Аверин А. В. Судебное правоприменение и формирование научно-правового сознания судей (проблемы теории и практики): дис. ... д-ра юрид. наук. Саратов, 2004. 382 с.
2. Андрієнко О. В. Психологічний зміст компенсації моральної шкоди в нормотворчій та правозастосовчій діяльності: автореф. дис ... канд. психол. наук. Київ, 2009. 17 с.
3. Балтаджи П. М. Юридична мова правозастосовних актів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 20 с.
4. Бармина О. Н. Злоупотребление правом как общеправовая категория: теоретико-правовой анализ: дис. ... канд. юрид. наук. Киров, 2014. 195 с.
5. Білас Ю. Ю. Європейські стандарти прав людини в контексті правозастосування сучасної України: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. 228 с.
6. Болокан І. В. Реалізація норм адміністративного права: проблемні питання теорії та практики: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Запоріжжя, 2017. 32 с.
7. Борисенко М. О. Організаційні та правові основи забезпечення єдності правозастосування судами України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 20 с.
8. Бочаров Д. О. Доказування у правозастосовчій діяльності: загальнотеоретичні питання: дис ... канд. юрид. наук. Харків, 2006. 201 с.
9. Бриль К. І. Правозастосовний акт як особливий вид індивідуальних правових актів: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 214 с.
10. Буяков А. Ю. Юридические коллизии и способы их устранения: дис. ... д-ра юрид. наук. Саратов, 1999. 227 с.
11. Волкова Е. И. Судебное правоприменение как познавательнo-оценочная деятельность: вопросы теории: дис. ... канд. юрид. наук. Белгород, 2009. 154 с.
12. Ворошилова Т. В. Принятие решения по делам об административных правонарушениях: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1998. 170 с.

13. Гнатюк М. Д. Правозастосування та його місце в процесі реалізації права: дис ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 211 с.
14. Головченко О. В. Захист прав людини в контексті правозастосування: автореф. дис. ... д-ра філос. в галузі права. Київ, 2013. 18 с.
15. Горбунова Л. А. Применение норм трудового права: теоретические вопросы: дис. ... канд. юрид. наук. Томск, 2001. 196 с.
16. Денисенко В. В. Коллизии правовых актов и механизм их разрешения: теоретико-правовой аспект: дис. ... канд. юрид. наук. Санкт-Петербург, 2004. 177 с.
17. Добренька Н. В. Доцільність та справедливість у правозастосовній діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 20 с.
18. Дума В. В. Правозастосовча діяльність та форми її здійснення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 20 с.
19. Ершов В. В. Теоретические проблемы судебного правоприменения: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1986. 203 с.
20. Желтобрюх І. Л. Розсуд в податковому правозастосуванні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 18 с.
21. Казанчан А. А. Правозастосувальна діяльність органів місцевого самоврядування України: питання теорії та практики: дис ... канд. юрид. наук. Одеса, 2005. 233 с.
22. Казгериева Э. В. Логические ошибки в судебном правоприменении: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2006. 177 с.
23. Капліна О. В. Правозастосовне тлумачення судом норм кримінально-процесуального права: дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2009. 478 с.
24. Кельман Л. М. Соціально-політичні фактори впливу на правозастосовну діяльність: автореф. дис ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 20 с.
25. Клименко К. О. Правозастосування в судовому адміністративному процесі України: автореф. дис ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2008. 20 с.
26. Коваль Н. Т. Зasadничі принципи правозастосування у розбудові правової держави: методологічні основи концептуалізації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2019. 22 с.
27. Колотова О. В. Прогалини у праві та шляхи їх подолання: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 231 с.
28. Корнієнко В. В. Співвідношення права і закону у правотворчій та правозастосовчій діяльності органів внутрішніх справ: автореф. дис ... канд. юрид. наук. Харків, 2009. 20 с.
29. Коруц У. З. Міжнародно-правовий захист права на справедливий судовий розгляд в практиці Європейського суду з прав людини та правозастосовна практика України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 21 с.
30. Котелевець А. В. Актуальні питання правозастосовчої діяльності у галузі екології: автореф. дис ... канд. юрид. наук. Харків, 2000. 19 с.
31. Лаврусь С. Ю. Реализация принципов права в юридической практике:

- дис. ... канд. юрид. наук. Самара, 2005. 239 с.
32. Мандрікова К. О. Розумність у правовому регулюванні: вимоги до нормотворчості та правозастосування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2015. 20 с.
 33. Мартинишин Г. Й. Логіко-філософські основи правозастосування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2017. 18 с.
 34. Мартянова Т. С. Розсуд суб'єктів правозастосовної діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2013. 19 с.
 35. Мелех Л. В. Законність у правозастосовній діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2010. 20 с.
 36. Минькович-Слободяник О. В. Правова політика як чинник правотворчості і правозастосування: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 231 с.
 37. Невзоров І. Л. Принцип законності в правозастосувальній діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2003. 19 с.
 38. Обушенко Н. М. Правозастосування та його місце в трудовому праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 18 с.
 39. Павлишин О. В. Філософсько-правовий аналіз розробки і використання електронних експертних систем у правозастосовчій діяльності: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 204 с.
 40. Палеха Р. Р. Природа правоприменения как особой формы реализации права: дис. ... канд. юрид. наук. Елец, 2006. 171 с.
 41. Палій О. М. Співвідношення можливості та дійсності у правозастосуванні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2014. 16 с.
 42. Перепелюк А. М. Механізм застосування права: структура та критерії ефективності (загальнотеоретичний аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 21 с.
 43. Пригара Л. І. Юридична техніка актів правозастосування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 19 с.
 44. Пунько О. В. Правозастосовна діяльність міліції: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 193 с.
 45. Ратушна Б. П. Належне доказування у судовому правозастосуванні України в світлі практики Європейського суду з прав людини (загальнотеоретичне дослідження): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2014. 16 с.
 46. Рафиков Р. Р. Судебное правоприменение: теоретико-правовой анализ: дис. ... канд. юрид. наук. Уфа, 2006. 184 с.
 47. Рісний М. Б. Правозастосувальний розсуд (загальнотеоретичні аспекти): дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2006. 189 с.
 48. Семенов Е. Ю. Влияние правовой психологии на принятие правовых актов субъектами правоприменения: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2007. 175 с.
 49. Сергієнко Н. М. Застосування норм міжнародного права органами конституційної юрисдикції (європейський досвід): дис. ... канд. юрид. наук.

- Київ, 2004. 227 с.
50. Слабоспицкая Н. Н. Реализация норм трудового права: дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2013. 251 с.
 51. Смирнова В. В. Применение права как форма реализации правоохранительной функции аппарата государственной власти: теоретико-правовой аспект: дис. ... канд. юрид. наук. Санкт-Петербург, 2002. 208 с.
 52. Соколов В. М. Застосування аналогії права та аналогії закону в адміністративному судочинстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 20 с.
 53. Сомиков К. А. Правовой выбор и реализация права: дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2011. 200 с.
 54. Тубелець О. С. Реалізація кримінально-правової політики України шляхом правозастосування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. 16 с.
 55. Уварова О. О. Роль принципів права у процесі правозастосування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2009. 20 с.
 56. Фаловська І. М. Конституційний принцип рівності: правозастосовчі аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ужгород, 2017. 17 с.
 57. Фандалюк О. В. Правозастосувальні акти-дії в механізмі здійснення функцій органами внутрішніх справ: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 1999. 218 с.
 58. Чаусская О. А. Применение норм гражданского права: вопросы теории и практики: дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2002. 206 с.
 59. Чванов О. А. Механизм правоприменения: дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 1995. 238 с.
 60. Чулюкин И. Л. Социальные конфликты и применение права: дис. ... канд. юрид. наук. Казань, 2001. 175 с.
 61. Шиндяпина Е. Д. Аналогия права в правоприменении: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2007. 168 с.
 62. Ширшикова Р. М. Організаційно-правове забезпечення реалізації нормативно-правових актів центральним органом виконавчої влади України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 20 с.
 63. Шмаленя С. В. Особливості застосування аналогії права при вирішенні юридичних справ: дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2008. 216 с.
 64. Щербаков В. В. Реализация норм международного права в деятельности органов предварительного расследования: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2004. 210 с.
 65. Ядринцева О. В. Индивидуально-договорное правоприменение: дис. ... канд. юрид. наук. Нижний Новгород, 2006. 169 с.

Монографії:

1. Nalyvaiko L. R., Oliinyk V. M. Theoretical and legal basis of the interaction of judicial authorities and the civil society institutions: foreign experience / Development and modernization of the legal systems of Eastern Europe: experience of Poland and prospects of Ukraine: collective monograph. Vol. 3. Lublin: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2017. 372 p. P. 165-181.
2. Nalyvaiko L. R., Shepik-Tregubenko O. S. Main Directions of Effective Interaction of Public Authorities and Institutes of Civil Society / Legislation of EU countries: history, shortcomings and prospects for the development: collective monograph. Frankfurt (Oder): Izdevniecība «Baltija Publishing», 2019. P. 197-214.
3. Болокан І. В. Теорія реалізації норм адміністративного права: моногр. Запоріжжя: Гельветика, 2017. 559 с.
4. Бриль К. І. Правозастосовний акт як особливий вид індивідуальних правових актів: моногр. Київ: Леся, 2012. 191 с.
5. Головченко В. В., Головченко О. В. Правозастосування і захист прав людини в суверенній Україні: моногр. Чернігів: Лозовий В. М., 2012. 327 с.
6. Гусаров С. М. Правозастосовна діяльність в Україні: моногр. Харків: Золота миля, 2015. 414 с.
7. Ільков В. В. Джерела права в адміністративному судочинстві: теорія та правозастосування: моногр. Дніпро: Ліра, 2017. 379 с.
8. Капліна О. В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права: моногр. Харків: Право, 2008. 296 с.
9. Кінаш Б. С. Теоретико-правові основи реалізації конституційно-правових норм: моногр. Івано-Франківськ: Прикарпат. юридич. ін-т ЛДУВС, 2011. 250 с.
10. Клім С. І. Аналогія закону у цивільному праві України: моногр. Одеса: Фенікс, 2013. 214 с.
11. Коваль В. М. Проблеми застосування норм матеріального права в господарському судочинстві: моногр. Одеса: Юридична література, 2011. 528 с.
12. Конституційний принцип рівності: правозастосовчі аспекти: моногр. / І. М. Фаловська та ін. Гельветика: Ужгород, 2018. 203 с.
13. Матат Ю. І. Прогалини в законодавстві та засоби їх подолання в правозастосовній діяльності: моногр. Харків: Право, 2015. 174 с.
14. Москалюк О. В. Подолання колізій між нормами права рівної юридичної сили: моногр. Київ: Дакор, 2013. 213 с.
15. Павлишин О. В. Електронні експертні системи та їх використання у правозастосовчій діяльності: моногр. Київ: Паливода А. В., 2015. 323 с.

16. Серьогін С. В. Верховенство права в Україні: проблеми розуміння та застосування: моногр. Дніпропетровськ: Грані, 2014. 121 с.
17. Серьогін С. В. Проблемні юридико-філологічні аспекти застосування понять «право» й «закон» в українській правовій доктрині та в контексті принципу верховенства права: моногр. Дніпропетровськ: Грані, 2012. 89 с.

Наукові статті:

1. Polednik P. Zamysleni se nad odevem advokata v Ceske republice. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 1, ч. 1. Р. 12-13.
2. Алешкова Н. П. Понятие, виды и организация муниципального мониторинга правоприменения. *Правовая политика и правовая жизнь*. 2013. № 3. С. 126-131.
3. Алфьоров С. М. Правомірна поведінка співробітників міліції як засіб реалізації норм права. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2002. № 3. С. 3-5.
4. Андрійчук А. В. Загальні особливості правозастосовної форми реалізації контрольно-наглядових повноважень Національним банком України. *Митна справа*. 2015. № 2 (2.2). С. 144-149.
5. Барандич С. Правозастосування в сучасному вимірі юридичної науки. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 4. С. 1-7.
6. Беріша Ф. Взаємозв'язок між суспільством, державою та правом. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 2. vydání. Р. 172-184.
7. Берназюк І. Еволюція конституційно-правового регулювання стратегічної правотворчості в Україні. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 5, ч. 1. Р. 7-12.
8. Белкін М. Л. Єдність правозастосування як гарантія забезпечення законності в державі. *Університетські наукові записки*. 2012. № 3. С. 10-16.
9. Белкін М. Л. Значення та перспективи впровадження судового прецеденту в судочинстві України в контексті забезпечення єдності правозастосування. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2012. Вип. 13. С. 125-133.
10. Белкін М. Л. Механізми забезпечення єдиного правозастосування в Україні: теорія, практика, подальший розвиток. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2013. Вип. 17. С. 19-26.
11. Бобрешов Є. Г. Структура судового правозастосування в Україні. *Правова держава*. 2010. № 12. С. 44-48.
12. Боднар Т. В. Проблеми застосування норм Цивільного кодексу України та інших нормативно-правових актів до регулювання сімейних відно-

- син. *Право України*. 2019. № 2. С. 119-132.
13. Болокан І. В. Додержання як форма реалізації адміністративно-правових норм. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 2. С. 55-59.
 14. Болокан І. В. Кодифікація та пов'язані з нею процеси тлумачення як передумови ефективного правозастосування. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2016. № 3. С. 181-189.
 15. Болокан І. В. Особливості структури адміністративно-правової норми та її вплив на реалізацію норми. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 43 (2). С. 37-42.
 16. Болокан І. В. Реалізація норм адміністративного права: системно-історичний підхід. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2017. № 2. С. 72-79.
 17. Болокан І. В. Реалізація норм права та інші суміжні правові категорії. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2016. Т. 18. С. 36-46.
 18. Болокан І. В. Реалізація норм права як правова категорія. *Актуальні проблеми держави і права*. 2016. Вип. 77. С. 31-38.
 19. Болокан І. В. Форми реалізації адміністративно-правових норм та їх види. *Судова та слідча практика в Україні*. 2017. Вип. 3. С. 33-39.
 20. Болокан І. Специфічність застосування як форми реалізації адміністративно-правових норм. *Юридичний вісник*. 2017. № 1. С. 147-152.
 21. Бондаренко В. А. Форми реалізації адміністративно-правових норм: теоретичні аспекти. *Митна справа*. 2013. № 6 (2.1). С. 159-164.
 22. Борисенко М. О. Вплив практики Європейського суду з прав людини на єдність правозастосування в судовій системі України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2015. Вип. 5 (4). С. 108-112.
 23. Борисенко М. О. Єдність судового правозастосування у контексті забезпечення верховенства права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015. Вип. 16 (1). С. 29-32.
 24. Борисенко М. О. Забезпечення єдності правозастосування у судовій системі: теоретичний аспект. *Право і суспільство*. 2015. № 6. С. 160-165.
 25. Борисенко М. О. Ознаки та принципи правозастосовної діяльності: теоретичний аспект. *Вісник Академії адвокатури України*. 2015. Т. 12. № 3. С. 23-29.
 26. Братель О. Процесовзаємодіючі норми матеріального права в контексті реалізації процесуальних юридичних фактів при здійсненні цивільного судочинства. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 1. С. 10-17.
 27. Василюк С. Правотворча і правозастосовна діяльність: їх діалектична єдність. *Право України*. 1996. № 10. С. 56-60.

28. Васін Є. Ю. Гарантії законності в правозастосовчій діяльності. *Право і суспільство*. 2012. № 4. С. 33-37.
29. Веклич В. О. До питання щодо особливостей правового регулювання і правозастосування при взаємодії органів державної влади і громадянського суспільства у боротьбі з корупцією в Україні. *Науковий вісник Університету «КРОК»*. 2017. Вип. 27. С. 59-67.
30. Винников А. В. Национальные языки, судебный перевод и правоприменение. *Современное право*. 2013. № 7. С. 122-128.
31. Віхров О. П. Актуальні питання захисту прав людини в контексті правозастосування. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 10. С. 99-101.
32. Галянтич М. Колізія нормативних актів: вимушений шлях розвитку права. *Право України*. 1996. № 6. С. 34-36.
33. Ганзенко О. О. Нетипові норми права в механізмі правового регулювання: проблеми теорії і практики застосування. *Вісник Запорізького національного університету. Серія: Юридичні науки*. 2013. № 1 (2). С. 17-23.
34. Глубоченко С. М. Функції світогляду у правозастосовчій діяльності: поняття та елементи. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 58. С. 51-57.
35. Горбань М. Ю. Теоретичні аспекти дослідження конкретизації в судовому правозастосуванні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: Юридична*. 2015. Вип. 1. С. 17-27.
36. Гордієнко О. С. Конкретизація права в процесі правозастосовної діяльності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015. Вип. 14 (1). С. 33-36.
37. Гринь О. Д. До питання про ефективність правозастосовних актів. *Митна справа*. 2015. № 2 (2.2). С. 64-71.
38. Грицай І. Теоретико-правові проблеми реалізації норми Закону України «Про місцеві вибори» щодо гендерної квоти. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2018. Svazek 5., 2. vydání. Р. 88-94.
39. Губанов О. О. Вимоги до правозастосовної діяльності як критерій її якості. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. Вип. 10-2 (1). С. 145-147.
40. Гуйван П. Д. До питання про визначеність судового правозастосування. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 5. С. 226-230.
41. Гуйван П. Д. Проблеми правозастосування матеріальних темпоральних норм в Україні. *Судова та слідча практика в Україні*. 2017. Вип. 5. С. 80-87.
42. Гуйван П. Значення темпоральних чинників у практиці Європейського суду з прав людини. Критерії розумності строку процесу за європейською конвенцією та українські правозастосовні реалії (частина 2). *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 7. С. 14-19.

43. Гусаров С. М. Особливості громадських об'єднань як суб'єктів правозастосування. *Форум права*. 2015. № 4. С. 72-78.
44. Гусаров С. М. Правозастосування в сфері законодавчої та нормотворчої діяльності. *Право.иа*. 2015. № 3. С. 35-42.
45. Гусаров С. М. Проблеми класифікації функцій правозастосовної діяльності. *Право і Безпека*. 2015. № 2. С. 7-12.
46. Далявська Т. П. Політико-правова колізія як підстава для визнання/невизнання нових держав/державоподібних утворень. *Гілея*. 2015. Вип. 98. С. 375-377.
47. Джафарова О. В. Проблемні питання правозастосування в дозвільній діяльності. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 123-130.
48. Донченко О. І. Особливості правозастосування як форми реалізації норм права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. Вип. 11 (1). С. 40-42.
49. Дума В. В. Сутність та особливості правоохоронної форми правозастосовної діяльності. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 3-6.
50. Дума В. Підходи до праворозуміння та реалізації правових норм. *Правова інформатика*. 2009. № 1. С. 46-52.
51. Дума В., Жовнір О. Актуальні засади правозастосовної діяльності на сучасному етапі розвитку України. *Правова інформатика*. 2008. № 2. С. 67-71.
52. Дума В., Цимбалюк В. Правозастосування та форми його здійснення. *Правова інформатика*. 2006. № 3. С. 59-62.
53. Дьомкіна Г. С. Проблеми правозастосування у сфері консульської легалізації документів для дії за кордоном. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 8. С. 130-138.
54. Евтошук Ю. О. Требования принципа пропорциональности в сфере правоприменения. *Современное право*. 2013. № 2. С. 117-121.
55. Єрьоменко В. В. Поняття та окремі види норм трудового права в аспекті правозастосування. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 12. С. 37-43.
56. Єрьоменко В. В. Принципи трудового права в аспекті правозастосування. *Право та інновації*. 2016. № 1. С. 122-131.
57. Ждиняк Н. П. «Реалізація» та «застосування» забороняючих кримінально-правових норм: співвідношення понять. *Форум права*. 2012. № 1. С. 300-306.
58. Захаров В. В. Ефективність реалізації правових норм: правові та соціологічні аспекти. *Право і Безпека*. 2005. Т. 4. № 4. С. 22-24.
59. Зварич Р. В. Втілення морально-етичних засад суспільства у правозастосуванні (теоретико-правові аспекти). *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2013. № 7. С. 65-71.

60. Івчук М. Ю. Особливості правозастосовчої діяльності органів прокуратури України. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2010. № 18. С. 334-339.
61. Каленіченко Л. І. Наукові підходи до визначення поняття правозастосовної помилки в загальнотеоретичній юриспруденції. *Право і Безпека*. 2012. № 4. С. 8-12.
62. Каленіченко Л. І. Правозастосовна помилка працівника міліції і «казус»: співвідношення понять. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 3. С. 45-50.
63. Калюжний Р. А., Шапенко Л. О. Правозастосовна діяльність як соціокультурне явище. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: Юридичні науки*. 2017. № 1. С. 7-11.
64. Капустинський В. А., Волкова І. В. Теоретичні основи судового правозастосування. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 5. С. 84-93.
65. Касапоглу С. О. Щодо стадій реалізації норм кримінального процесуального права. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 4. С. 103-106.
66. Кельман Л. М. До питання про співвідношення понять правозастосовної діяльності та реалізації права: теоретико-правовий аспект. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: Юридична*. 2017. Вип. 4. С. 31-41.
67. Клименко К. Справедливість як основа правозастосовної діяльності. *Право України*. 2007. № 8. С. 30-33.
68. Книгін К. Реалізація народного волевиявлення, вираженого в рішеннях всеукраїнських референдумів: окремі питання. *Право України*. 2003. № 8. С. 44-48.
69. Ковальова О. В. Філософсько-правове дослідження принципів справедливості та відповідальності як основи правозастосовної діяльності. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2013. Вип. 31. С. 12-21.
70. Кодинец А. Способы защиты прав в сфере информационных отношений: отдельные вопросы правоприменения. *Leges si Viata*. 2018. № 4, ч. 2. С. 72-76.
71. Козенко Ю. О. Норма права та її реалізація – модель і матерія правової поведінки. *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія: Юридична*. 2015. Вип. 2. С. 33-42.
72. Кондратьєв Р. Моральний імператив у правозастосуванні. *Право України*. 2010. № 5. С. 85-89.
73. Константи́й О. В. Практика Європейського суду з прав людини як джерело судового правозастосування Верховного Суду України. *Вісник Верховного Суду України*. 2012. № 1. С. 33-36.
74. Копиленко О. Окремі колізії українського законодавства. *Право України*

- ни. 2000. № 12. С. 13-16.
75. Костовська К. М. Вплив структури правозастосовного акта на правозастосовну техніку. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2010. Вип. 24. С. 36-39.
 76. Коструба А. Аналогія права й аналогія закону як фактична фікція та спосіб «оздоровлення» механізму правоприпинення. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 11. С. 6-9.
 77. Костюк Н. П. Правозастосовча діяльність органів внутрішніх справ. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2007. № 36. С. 20-25.
 78. Костюк Н. П., Степанець Д. С. Проблеми інформатизації процесу правозастосування. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 1. С. 102-108.
 79. Костюк Н. Принцип справедливості в правозастосуванні. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. № 6. С. 5-13.
 80. Коцан-Олинець Ю. Я. Поняття правозастосовчої діяльності та її сутнісні ознаки. *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія: Юридична*. 2015. Вип. 2. С. 52-63.
 81. Кравець М. О. Поняття, сутність та місце юридичної кваліфікації у процесі правозастосування. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 3. С. 110-115.
 82. Крижова О. Г. Впровадження принципу верховенства права в правозастосовну діяльність: концептуальні аспекти. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія: Право*. 2014. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Choasp_2014_2_20
 83. Крижова О. Г. Структура принципу верховенства права: аналіз крізь призму його правозастосування. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2016. № 837. С. 149-153.
 84. Кузнецов В., Кузнецова Л. Проблеми визначення малозначності діяння у правозастосуванні. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 2. С. 65-70.
 85. Кучма О. Л. Принципи законності й верховенства права: проблеми правозастосування. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2015. Вип. 6 (1). С. 150-152.
 86. Кучук А. М. Забезпечення реалізації норм права (національний і міжнародний аспекти): правовий дискурс. *Альманах міжнародного права*. 2015. Вип. 9. С. 14-20.
 87. Левенець Б. Б. Проблема виокремлення стадій судового правозастосування. *Правова держава*. 2019. Вип. 30. С. 507-513.
 88. Легка О. В. Взаємозв'язок правозастосовної техніки з іншими видами юридичної техніки. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 23-29.
 89. Легка О. В. Реалізація норм права: теоретико-правові аспекти. *Право і*

- суспільство. 2012. № 1. С. 30-33.
90. Легка О. В. Юридична техніка законодавчих та правозастосовних актів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 101-107.
91. Лешкович Т. Індивід як суб'єкт міжнародного публічного права. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 2. vydání. P. 7-14.
92. Лилак Д. Колізія і конкуренція законів. *Право України*. 2001. № 4. С. 18-21.
93. Литвак О. М. Справедливість – сутність і передумова ефективності правозастосувальної діяльності. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2001. Вип. 14. С. 55-59.
94. Літвінов Є. В. Предмет касаційного оскарження у кримінальному провадженні: окремі питання правозастосування. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 283-287.
95. Лічман Л. Г. Щодо необхідності дослідження правозастосування у цивільному судочинстві України. *Університетські наукові записки*. 2010. № 4. С. 69-75.
96. Ляшенко Н. Предмет рішень Європейського Суду з прав людини. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 3. vydání. P. 27-32.
97. Макаренко О. Ю. Поняття та основні риси правозастосовчої практики в сфері охорони надр України. *Європейські перспективи*. 2013. № 1. С. 46-49.
98. Мандель Р. До розуміння принципів права. *Sciences of Europe*. 2016. № 4, ч. 2. P. 100-103.
99. Мартинишин Г. Й. Деонтична логіка у правозастосуванні. *Наше право*. 2017. № 3. С. 155-158.
100. Мартянова Т. С. Суб'єкти правозастосовної діяльності: особливості правового статусу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. Вип. 7. С. 31-34.
101. Матат Ю. І. До питання визначення кола суб'єктів правозастосовної діяльності, уповноважених на використання засобів подолання прогалін у законодавстві. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2014. № 29. С. 163-168.
102. Матат Ю. І. До питання визначення кола суб'єктів правозастосовної діяльності, уповноважених на використання засобів подолання прогалін у законодавстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 30 (1). С. 35-38.
103. Матат Ю. І. Застосування норм права в субсидіарному порядку: основні вимоги та передумови. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2013. № 26. С. 378-384.
104. Матвеева Л. Г. Правозастосувальні акти та акти тлумачення права. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2001. № 1. С. 15-20.
105. Машненко К. А. Правозастосовна діяльність органів державної влади

- України під час реалізації державної екологічної політики. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2018. Вип. 1. С. 100-104.
106. Медведєв Ю. Л. Імплементация норм міжнародного права в право України: зміст та способи реалізації. *Публічне право*. 2014. № 1. С. 129-135.
107. Мельничук С. М. Поняття судового правозастосування як правової форми здійснення функцій держави. *Право і Безпека*. 2015. № 3. С. 42-46.
108. Мельничук С. М. Правозастосовна форма здійснення функцій держави та публічне адміністрування: взаємозв'язок змісту правових категорій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 35 (1.1). С. 36-39.
109. Мельничук С. М. Правозастосовна форма правової діяльності здійснення функцій держави. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2015. Вип. 3. С. 37-43.
110. Міненкова Н. О. Набувальна давність у правозастосовній практиці: окремі проблемні питання. *Вісник Верховного Суду України*. 2015. № 1. С. 39-46.
111. Мірошніченко А. Співвідношення темпорального та змістовного принципів вирішення правових колізій. *Право України*. 2008. № 5. С. 24-28.
112. Мовчан В. В. До проблемних питань проявів судової влади у сферах правотворчої, правозастосовної і правоохоронної діяльності. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 4. С. 16-23.
113. Молодецький Р. А. Судове правозастосування як особливий вид право-реалізації (в аспекті тлумачення договору). *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 59. С. 233-240.
114. Москалюк О. В. Особливості застосування принципів права при подоланні змістових колізій. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 2. С. 37-42.
115. Моткова О. Д. До питання застосування норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Публічне право*. 2017. № 3. С. 146-150.
116. Музика Т. О. Механізм виконання альтернативного зобов'язання (аналіз законодавства та правозастосовної практики країн СНД, ЄС та інших країн світу). *Проблеми законності*. 2014. Вип. 126. С. 60-67.
117. Муравйов В. Реалізація норм права Європейського Союзу у внутрішніх правопорядках держав-членів. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм*. 2013. № 1086. Вип. 2. С. 58-64.
118. Мурашин О. Правозастосовні акти прямого народовладдя (теоретичний аспект). *Право України*. 1999. № 8. С. 22-25.
119. Мурашин О., Андрійко О. Колізійне право. *Право України*. 2001. № 2. С. 150-154.
120. Назимко Є. Результати анкетування суддів апеляційних інстанцій щодо ефективності застосування покарання до неповнолітніх та можливість

- їх використання в законодавчій і правозастосовній діяльності. *Віче*. 2014. № 6. С. 20-22.
121. Небеська М. С. Сутність та призначення стадій правозастосовного процесу. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2016. № 1. С. 40-41.
122. Невзоров Г. Л. До питання про співвідношення правозастосувальних і виконавчо-розпорядчих актів. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 1998. № 4. С. 14-19.
123. Невзоров І. Л. Межі правозастосувальної діяльності і проблеми законності. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2001. Спец. вип. С. 87-91.
124. Неледва Н. В. Правозастосування як основний напрямок впливу судової практики на національну правову систему. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 47. С. 207-211.
125. Нікольська О. Конкретизація норм Конституції України як необхідна передумова їх застосування. *Юридична Україна*. 2012. № 11. С. 29-36.
126. Обидіна І. Як уникнути колізії між нормативними актами. *Право України*. 2000. № 9. С. 107-111.
127. Обушенко Н. М. Види правозастосовної діяльності у сфері трудового права. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 106-113.
128. Обушенко Н. М. Норми трудового права як основа механізму реалізації права. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 121-126.
129. Обушенко Н. М. Суб'єкти трудового права як ключові складові правозастосовної діяльності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 1. С. 130-137.
130. Обушенко Н. М. Сутність правозастосування крізь призму його основних властивостей. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2015. Вип. 1. С. 52-57.
131. Онищук І. І. Моніторинг реалізації норм права та їх фінансового забезпечення. *Європейські перспективи*. 2014. № 8. С. 54-59.
132. Онищук І. І. Теоретичні та прикладні засади моніторингу правозастосування. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2016. № 837. С. 161-167.
133. Ортинський В. Л. Правозастосовна політика у сфері захисту прав людини в контексті асоціації України до ЄС. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2015. № 824. С. 3-9.
134. Осауленко О., Пунько О. Зміцнення законності у правозастосовному процесі. *Право України*. 2004. № 12. С. 24-29.
135. Осминин Б. И. Разрешение коллизий между внутригосударственным правом и международными договорами. *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2013. № 1. С. 114-123.

136. Островська Л. А. Вплив правил про дисциплінарну відповідальність суддів на застосування норм цивільного процесуального права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 58. С. 365-369.
137. Павлишин О. В. Правозастосування та його ознаки в контексті семіотико-правового аналізу правової реальності. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2017. № 1. С. 161-172.
138. Павлишин О. Правозастосування як об'єкт філософсько-правових досліджень. *Право України*. 2004. № 8. С. 21-25.
139. Павлюк А. Правова реальність як нормативно-ціннісна та/або метанормативна система. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 2. vydání. P. 107-120.
140. Панкратова В. О. Роль принципу правової визначеності у процесі правозастосування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 33 (1). С. 35-38.
141. Панов М. І. Важливий крок до розв'язання проблем правозастосовної практики. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1. С. 337-340.
142. Перепелюк А. Механізм правозастосування: структура та принципи організації. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2012. № 3. С. 274-282.
143. Перетятко Г. Пліуралізм інтерпретацій змістовних вимог моралі при правозастосуванні. *Вісник Львівського університету. Серія: Юридична*. 2016. Вип. 63. С. 18-28.
144. Подорожна Т. Динаміка законодавчих дефініцій у процесі правозастосування: теоретичні аспекти. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 2. С. 3-6.
145. Подпіснєв Д. С. Ознаки реалізації норм права. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. *Політологія. Соціологія. Право*. 2013. № 3. С. 107-111.
146. Полонский Б. Я. Урок правоприменения. *Законодательство*. 2013. № 6. С. 38-43.
147. Прус Е. У. Попередження правозастосовних помилок. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2013. Т. 13. С. 581-587.
148. Прус Е. У. Порівняльна характеристика понять юридичної та правозастосовної помилок. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 67. С. 288-291.
149. Пунько О. В. Структурна побудова правозастосовних актів. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2014. № 4. С. 36-40.
150. Пунько О. В. Функції правозастосовних актів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 2. С. 106-111.
151. Пунько О. Характеристика та класифікація правозастосовних помилок.

- Право України*. 2003. № 8. С. 110-112.
152. Решота В. Акти Президента України як джерела адміністративного права України у судовому правозастосуванні. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2017. Svazek 4., 3. vydání. P. 118-123.
153. Решота В. В. Поняття та загальна характеристика судового правозастосування джерел адміністративного права. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2017. Вип. 1. С. 126-133.
154. Рибалко В. Запобігання правозастосовним помилкам у тлумаченні оцінних понять. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2018. № 2. С. 24-34.
155. Романюк Я. М. Загальні підходи до розуміння стадій правозастосування у цивільному судочинстві. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2017. № 1. С. 39-43.
156. Ростовщиков И. В. Правоприменение в процессе реализации прав человека. *Правовая политика и правовая жизнь*. 2013. № 2. С. 14-21.
157. Рощина І. Принципи та аналогія у кримінальному праві України. *Право України*. 2007. № 8. С. 25-29.
158. Рубля О. Аналогія закону та аналогія права в цивільному процесі України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 58. С. 392-396
159. Руднева О. М. Проблеми забезпечення соціальних та економічних прав у правозастосовчій практиці України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 5. С. 90-96.
160. Семеніхін І. Проблемні аспекти реалізації правової доктрини у правозастосовній практиці. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 3. С. 303-311.
161. Сердюк І. А. Відповідність приписів ст. 66 і ч. 1 ст. 68 Конституції України теорії реалізації норм права: аргументи за і проти. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 104-110.
162. Сердюк І. А. Реалізація норм права: питання термінологічної визначеності та змістовної наповненості. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 74-78.
163. Серета Т. М. Практика Європейського суду з прав людини як джерело судового правозастосування. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2013. № 1. С. 134-141.
164. Слинько Д. В. Основні риси та структура правозастосовної діяльності. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право*. 2015. Вип. 20. С. 21-24.
165. Слинько Д. В. Особливості правозастосовного процесу в діяльності органів внутрішніх справ. *Право і Безпека*. 2015. № 3. С. 97-102.
166. Слинько Д. В. Фактори, що впливають на прийняття правозастосувальних рішень. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*.

2001. Вип. 14. С. 85-89.
167. Солоненко О. М. Функціональний аспект принципів права у правозастосовній діяльності. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2011. № 1 (1). С. 10-15.
168. Спасибо-Фатеева І. Колізія загальних та спеціальних норм (на трьох прикладах судової практики). *Приватне право*. 2013. № 1. С. 166-175.
169. Стародубцева І. А. Коллизионный мониторинг в механизме выявления юридических коллизий. *Государственная власть и местное самоуправление*. 2013. № 11. С. 41-45.
170. Степакова Н. М. До проблеми визначення стадій правозастосування у трудовому праві. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 225-231.
171. Степакова Н. М. Норми трудового права як основа механізму реалізації права. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 4. С. 174-179.
172. Степакова Т. М. Види правозастосовної діяльності у сфері трудового права. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 175-182.
173. Теремцова Н. В. Проблеми реалізації норм права щодо правомірної поведінки. *Альманах права*. 2016. Вип. 7. С. 245-247.
174. Тихомиров Ю. А. Коллизионное право и отклонения в правовой сфере. *Право и политика*. 2013. № 3. С. 363-370.
175. Тишук Т. І. Конституційно-правовий аналіз форм реалізації рішень Конституційного Суду України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 1. С. 132-137.
176. Тишук Т. І. Процедура реалізації рішень Конституційного Суду України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 5. С. 38-45.
177. Ткачук О. С. Перегляд судових рішень Верховним Судом України: проблемні питання правозастосування. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2013. № 2. С. 108-117.
178. Тузова М. В. Акти вищих судів загальної юрисдикції як засіб подолання прогалин у законодавстві. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2003. № 3. С. 35-39.
179. Уварова О. О. Шляхи дослідження правозастосовної функції принципів права. *Форум права*. 2007. № 2. С. 217-221.
180. Устименко В. Проблеми правозастосовної діяльності органів місцевого самоврядування в контексті рішень Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2010. № 3. С. 116-124.
181. Факас І. Б. Правозастосування у сфері інформаційної безпеки. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2016. Вип. 2. С. 235-243.
182. Фандалюк О. В. Деякі питання класифікації правозастосувальних актів, які приймаються (здійснюються) співробітниками органів внутрішніх

- справ. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 1997. № 2. С. 9-15.
183. Федіна Н. В. Поняття справедливості в системі правозастосування як складової правового життя. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: Юридична*. 2015. Вип. 2. С. 28-36.
184. Філіп'єв А. О. Приватне право невизнаних держав та практика правозастосування. *Університетські наукові записки*. 2007. № 4. С. 177-183.
185. Форманюк В. В. Реалізація локальних нормативно-правових актів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 68. С. 184-189.
186. Френдій Н. А. Визнання права як спосіб його захисту: теоретичний аспект та проблеми правозастосування. *Форум права*. 2015. № 2. С. 163-168.
187. Фунікова О. В. Інноваційні технології в правозастосовній діяльності. *Гуманітарний часопис*. 2013. № 3. С. 79-84.
188. Чулінда Л. І. Вплив наукових досліджень на ефективність правозастосування. *Вісник Академії адвокатури України*. 2004. Вип. 1. С. 44-50.
189. Шаповал В. Теоретичні проблеми реалізації норм Конституції. *Право України*. 1997. № 6. С. 37-41.
190. Шевченко О. Т. Традиції та тенденції екстрадиційної правозастосовчої практики. *Університетські наукові записки*. 2007. № 2. С. 396-403.
191. Шевченко Т. В. Юридична колізія: теоретико-правовий аспект. *Право і суспільство*. 2013. № 3. С. 13-18.
192. Шульга А. М. Віра (нерелігійна) як елемент психологічного механізму реалізації норм права. *Право і Безпека*. 2011. № 3. С. 21-25.
193. Юхимюк О. Значення загальних принципів права у правозастосовчій діяльності міжнародних судів. *Історико-правовий часопис*. 2017. № 1. С. 46-50.
194. Юхимюк О. М. Співвідношення понять «правозастосування» та «застосування норм права». *Часопис Київського університету права*. 2011. № 4. С. 53-56.
195. Юхимюк О. М. Функції правозастосовного тлумачення норм права. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2011. № 4. С. 91-95.

ТЕМА 2. ПРАВОЗАСТОВНИЙ АКТ ЯК АКТ ІНДИВІДУЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

У Законі України «Про інформацію» від 02 жовтня 1992 р. зазначено, що **документ** – матеріальний носій, що містить інформацію основними функціями якої є її збереження та передавання у часі та просторі¹. **Юридичний документ** являє собою один з видів документів.

Юридичний документ – це носій юридично значимої інформації, з яким норми вдачі пов'язують виникнення, зміну або припинення правовідносин, який відповідно до норм права служить підставою чи підтвердженням прав і обов'язків учасників цих правовідносин².

Юридичні документи супроводжують усі стадії правового регулювання. За допомогою юридичних документів засоби правового регулювання (норми, індивідуальні рішення, угоди тощо) стають об'єктивованими, доступними для інших суб'єктів, їм надається певна офіційність.

Юридичний документ розроблюється як фізичними, так і юридичними особами, може бути як офіційним, так і неофіційним.

В якості **основних ознак юридичних документів** можна виділити наступні:

1) **матеріальна форма** – юридичний документ, як і всі інші документи, створений у вигляді матеріального носія інформації: паперового документа, електронного документа, у формі речі (наприклад, номерок, одержуваний у гардеробі, виступаючий специфічною формою договору зберігання);

2) **інформативність** – в документі в різній формі міститься інформація, яка може бути сприйнята людьми;

3) **юридична сила** – такий документ або породжує, або засвідчує (підтверджує) юридичні права та обов'язки учасників певних правовідносин. Саме в цьому полягає головне функціональне призначення цього виду документів;

4) **правова визначеність статусу документа** – норми права містять вказівки на існування юридичних документів, на можливість їх використання в конкретній ситуації для певних юридичних цілей. Ця ознака припускає, що нормами права визначаються і закріплюються юридичні наслідки використання таких документів;

5) **формальність** – норми права передбачають вимоги до форми, змісту документа і його реквізитами. Дотримання цих вимог є необхідною умовою

¹ Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 року (зі змінами і доповн.). *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.

² Гиляка О. Юридичний документ: особливості та законодавче виконання. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 3. С. 165-171.

можливості використання юридичного документа за призначенням¹.

До змісту юридичного документа висувається низка вимог, які можна поділити на такі групи:

- **правові вимоги** до змісту юридичних документів;
- **логічні вимоги** до змісту юридичного документа, які включають в себе вимоги щодо точності, чіткості, зрозумілості (доступності) тексту юридичного документа;
- **структурні вимоги** до змісту юридичного документа включають в себе вимоги щодо єдності і внутрішньої логіки тексту юридичного документа, послідовності розміщення правового матеріалу в тексті документа;
- **мовностилістичні вимоги** до змісту юридичних документів: грамотність правових термінів, виразність шрифту, офіційність стилю юридичних документів тощо (розглядаються в окремому розділі)².

Підсумком правозастосовної діяльності виступають **акти застосування норм права**. *Акти застосування права повинні і можуть вивчатися в різних аспектах*: як самостійна правова категорія; юридичний засіб державного управління суспільством; одна з правових форм здійснення функцій держави; організаційна форма діяльності державних органів і окремих громадських організацій; найважливіший засіб реалізації юридичних норм; індивідуально-визначені юридичні акти; спеціальний юридичний факт тощо³.

Вони виступають у різних формах зв'язків і відносин з іншими правовими явищами. Це зумовлює багатогранність і складність актів застосування та їх особливе призначення як в механізмі правового регулювання, так і в механізмі правозастосування. *Призначення правозастосовного акта в механізмі правозастосування полягає в наступному*:

- акт застосування права є юридичним засобом впливу на суспільні відносини;
- акти застосування виступають як юридичні факти. Вони є елементом юридичного (фактичного) складу, причому елементом (фактом), який завершує вказаний склад. З винесенням цього акта виникає, змінюється чи припиняється правовідносини;
- акт застосування – це засіб конкретизації норм права. Права і обов'язки в конкретному обсязі «прив'язуються» до персонально визначених суб'єктів;
- в актах застосування реально проявляється владність, примусовість права. В нормах права примус виступає в якості потенційного, можливого, а в правозастосовних актах – примус набуває реального конкретного

¹ Мічурін Є. О. Техніка складання договорів: наук.-практ. посіб. Харків: Юрsvіт, 2011. 536 с.

² Стефанчук Р. О. Правове письмо: навч. посібн. Київ: Алерта, 2011. 148 с.

³ Самійло Г. О. Актуальні проблеми теорії права: навч. посібн. Запоріжжя: Просвіта, 2014. 216 с.

характеру, який звернений до конкретних суб'єктів;

- за допомогою владних актів застосування забезпечується реалізація суб'єктивних прав у випадках виникнення яких-небудь перепон. Зобов'язана особа примушується до конкретних дій з метою забезпечення вимог норм права;

- після прийняття правозастосовного акта настає період реалізації, виконання прийнятого рішення;

- в актах застосування права втілюється індивідуалізований вплив компетентних органів на хід правового регулювання, індивідуальна регламентація суспільних відносин;

- акт застосування права забезпечує «контакт» правової норми, що застосовується в конкретному випадку, з реальним суспільним буттям;

- акт застосування (який включається в об'єктивну сторону), пов'язаний із суб'єктивною стороною, тому що в ньому відображається компетентність, професіоналізм особи, що застосовує право; він виражає волю держави у вирішенні певних проблем тощо;

- це документ, який формально закріплює рішення компетентного органа.

Класифікація актів застосування норм права здійснюється за різноманітними критеріями:

1) *за галузевою належністю норм, що застосовуються:* акти застосування конституційно-правових, цивільно-правових, адміністративно-правових, кримінально-правових норм та ін.;

2) *за суб'єктом прийняття:* акти представницьких органів державної влади, глави держави, органів виконавчої влади, суду, контрольно-наглядових органів, органів місцевого самоврядування;

3) *за юридичною формою:* укази, постанови, розпорядження, накази, ухвали, протести, подання, вирок, рішення та ін.;

4) *за характером правового впливу:* регулятивні, охоронні;

5) *за юридичним значенням:* основні акти, які містять остаточне рішення у юридичній справі (вирок, рішення суду, указ про нагородження), допоміжні, тобто акти, що забезпечують прийняття основних актів;

6) *за характером індивідуальних велінь:* ті, що уповноважують, ті, що зобов'язують або забороняють (заборона обіймати відповідні посади або виконувати відповідні функції, зафіксовані вирок, суду);

7) *за характером юридичних наслідків:* правоконстатуючі, правовідновлюючі, правозмінюючі, правоприпиняючі;

8) *за формою зовнішнього виразу:* акти-документи (окремі документи, резолюції на матеріалах справи, що виконані посадовими особами, наприклад, «до виконання», «до наказу»), акти-дії (словесні, конклюдентні – виконуються у вигляді жестів, рухів і свідчать про вимогу до конкретних осіб здійснити відповідні дії).

Основними вимогами до правозастосовних актів є:

- **законність** – означає, що при вирішенні конкретного випадку правозастосовний орган повинний ґрунтуватися на визначеній законом нормі права (їх сукупності), які безпосередньо стосується розглянутої справи, строго і неухильно дотримуватися її точному змісту, а також діяти в строгих рамках своєї компетенції, не привласнюючи собі повноважень, що не зафіксовані в законі;

- **обґрунтованість** – це об’єктивне з’ясування обставин, які підтверджені доказами;

- **доцільність** – це відповідність діяльності особи в рамках закону конкретним умовам місця і часу;

- **справедливість** – це вимога до актів застосування права, відбиває ідею про соціальну справедливість суспільства, означає усвідомлення правильності рішення справи з погляду інтересів народу і держави, переконаність особи, що застосовує право, а також навколишніх у тім, що прийняте рішення служить інтересам.

Поняття «мова правозастосовних актів» розуміється як юридична мова офіційних документів, укладених суб’єктом правозастосування, які породжують певні правові наслідки, утворюють юридичний стан та спрямовані на регулювання конкретних суспільних відносин¹.

Завдання юридичної техніки актів застосування права полягає у необхідності формування єдиної системи організації правозастосовних актів та підвищення якості їх підготовки; у повному якісному та оптимальному перетворенні акта-волевиявлення на акт-документ; рекомендації адекватних мовних понять; передбаченні можливих колізій та прогалін; прогнозуванні наслідків правозастосування.

Сучасна мовно-правова культура правознавців має будуватися на комутації – здатності знаходити, встановлювати та використовувати зв’язки для вдосконалення засобів взаємодії, навчання та передачі вмінь і навичок, обміну інформацією, установа контактів і вирішення конфліктів. Такі вміння потребують культивування та розвитку².

Правозастосовний акт і нормативний акт мають багато спільного, проте суттєво відрізняються. Акт застосування норм права виступає як один із засобів державного керівництва і засіб вирішення юридичних справ, що виконує функції індивідуального регулювання поведінки суб’єктів в конкретних правових відносинах, видається у певній формі і передбаченому законом порядку, має юридичну силу і забезпечується відповідними засобами кола осіб, тобто це правовий акт, який містить норми права і спрямований на регулювання суспільних відносин. Саме акти правозастосування визначають ступінь реа-

¹Актуальні проблеми теорії держави та права: конспект лекцій. НАВС. Київ, 2014. URL: <https://arm.naiu.kiev.ua/books/enforcement/info/lec1.html>

² Балтаджи П. М. Юридична мова правозастосовних актів: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 205 с.

льності права, його дієвість та ефективність, адже жодна із юридично значущих життєвих ситуацій не може бути вирішена лише за допомогою положень закону, що мають загальний, неперсоніфікований характер. Хоча і неможливо недооцінювати значення правових норм і принципів, що забезпечують єдність і системність правового впливу, однак вказані правові норми і принципи потребують конкретизації за допомогою спеціальних актів – документів відповідно до особливостей певної ситуації та конкретних суб'єктів¹.

Основною відмінністю актів застосування норм права від нормативно-правових актів є те, що нормативні акти містять норми права, тобто приписи, що адресовані невизначеному колу осіб, а правозастосовні акти містять індивідуальні приписи, адресовані персонально до зазначених у них осіб та організацій. Тобто, нормативні акти характеризуються можливістю неодноразової їх реалізації, а акти застосування щодо конкретного життєвого випадку мають одноразову чинність².

Ключові слова:

правозастосовний акт (акт застосування норм права), функції акту застосування норм права, види актів застосування норм права, ознаки правозастосовного акту, основний правозастосовний акт, додатковий правозастосовний акт, письмовий акт застосування норм права, конклюдентний акт застосування норм права, усний акт застосування норм права, колегіальний акт застосування норм права, одноособовий акт застосування норм права, правовстановлюючий акт застосування норм права, правоконстатуючий акт застосування норм права, правоприпиняючий акт застосування норм права, правозмінюючий акт застосування норм права, правоскасовуючий акт застосування норм права, дозвільний акт застосування норм права, зобов'язуючий акт застосування норм права, заборонний акт застосування норм права, суб'єкти прийняття правозастосовного акту, юридична форма акту застосування норм права, форма зовнішнього вираження актів застосування норм права, галузева належність актів застосування норм права, структура акту застосування норм права, силогізм, велика посилка, мала посилка, судовий прецедент, квазіпрецедент.

¹ Кравчук М. В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права: навч. посібн. 3-тє вид., змін. й доп. Тернопіль: Карт-бланш, 2002. 247 с.

² Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підруч. 4-тє вид., допов. і переробл. Київ: Правова єдність; Алерта, 2014. 524 с.

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) від 07 лютого 2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 9. Ст. 50.).
- ❖ Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року. *Відомості Верховної Ради України*. (зі змінами і допов.) 2005. № 35, 35-36, 37. Ст. 446.
- ❖ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1984. № 51. Ст. 1122.
- ❖ Кримінальний кодекс України від 4 квітня 2001 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.
- ❖ Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст. 135.
- ❖ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
- ❖ Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.
- ❖ Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.
- ❖ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.
- ❖ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року (зі змінами і допов.). *Офіційний вісник України*. 2006. № 12. С. 16. Ст. 762.
- ❖ Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лютого 2014 року (зі змінами і допов.). *Офіційний вісник України*. 2014. № 20. Ст. 619.
- ❖ Про прокуратуру України: Закон України від 14 жовтня 2014 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2-3. Ст. 12.
- ❖ Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
- ❖ Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації: Закон України від 23 вересня 1997 року (зі змінами і допов.). *Відомості*

- Верховної Ради України. 1997. № 49. Ст. 299.*
- ❖ Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування: Закон України від 15 липня 1997 року. *Відомості Верховної Ради України. 1997. № 38. Ст. 249.*
 - ❖ Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 7 червня 2001 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України. 2001. № 33. Ст. 175.*
 - ❖ Про статус народного депутата України: Закон України від 17 листопада 1992 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України. 1993. № 3. Ст. 17.*
 - ❖ Про статус депутатів місцевих рад: Закон України від 11 липня 2002 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України. 2002. № 40. Ст. 290.*

Дисертації, автореферати:

1. Абушенко Д. Б. Проблемы взаимовлияния судебных актов и юридических фактов материального права в цивилистическом процессе: дис. ... д-ра юрид. наук. Екатеринбург, 2014. 415 с.
2. Балтаджи П. М. Юридична мова правозастосовних актів: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 205 с.
3. Безруков А. М. Преюдициальная связь судебных актов: дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2005. 180 с.
4. Бриль К. І. Правозастосовний акт як особливий вид індивідуальних правових актів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 20 с.
5. Гримич М. К. Судові акти як джерело адміністративного процесуального права України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Тернопіль, 2017. 20 с.
6. Джура В. В. Правовые акты органов судебной власти: дис. ... канд. юрид. наук. Иркутск, 2009. 208 с.
7. Евстигнеева Г. Б. Судебные решения как источник права: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2007. 144 с.
8. Егоров А. М. Судебные акты в правовой системе Российской Федерации: теоретико-правовой анализ: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2011. 192 с.
9. Загайнова С. К. Судебные акты в гражданском и арбитражном процессе: теоретические и прикладные проблемы: дис. ... д-ра юрид. наук. Екатеринбург, 2008. 485 с.
10. Заморська Л. І. Відносно визначені норми права: поняття, структура, функції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2009. 24 с.
11. Изварина А. Ф. Акты судов общей юрисдикции: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1999. 184 с.

12. Ісмайлов К. Ю. Акти судової влади в системі джерел права України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Маріуполь, 2012. 16 с.
13. Карпушова К. Г. Судові акти в системі податково-правового регулювання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2019. 20 с.
14. Костовська К. М. Юридична техніка актів правозастосування в діяльності органів внутрішніх справ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2011. 16 с.
15. Кот О. В. Судові акти в господарському процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. 21 с.
16. Кошелева В. В. Акты судебного толкования правовых норм (вопросы теории и практики): дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 1999. 210 с.
17. Красницька А. В. Процесуальні акти кримінального судочинства: юридична техніка, шляхи вдосконалення: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 232 с.
18. Мазур М. В. Акти органів судової влади як джерело конституційного права України: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2009. 233 с.
19. Мартянова Т. С. Розсуд суб'єктів правозастосовної діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2013. 23 с.
20. Молодкин Н. Е. Функции судебных актов в правовом регулировании: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2005. 184 с.
21. Никифорова О. Б. Этические проблемы правоприменения: дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2007. 178 с.
22. Пригара Л. І. Юридична техніка актів правозастосування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 19 с.
23. Семенов Е. Ю. Влияние правовой психологии на принятие правовых актов субъектами правоприменения: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2007. 175 с.
24. Семикин Д. С. Судебные акты в системе правовых актов современной России: общетеоретический аспект: дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2008. 203 с.
25. Фандалюк О. В. Правозастосувальні акти-дії в механізмі здійснення функцій органами внутрішніх справ: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 1999. 218 с.
26. Чекмышев К. Н. Судебные акты в системе налогово-правового регулирования: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2009. 177 с.
27. Швед Е. Ю. Процесуальні акти-документи у адміністративному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2009. 200 с.
28. Швецова М. В. Судебные акты Европейского Суда по правам человека в сфере трудовых и иных непосредственно связанных с ними правоотношений: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2016. 259 с.
29. Шевчук С. В. Загальнотеоретичні проблеми нормативності актів судової влади: дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2008. 433 с.
30. Шумкова И. В. Реализация как вид исполнения судебных актов: дис. ...

- канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2007. 196 с.
31. Ядринцева О. В. Индивидуально-договорное правоприменение: дис. ... канд. юрид. наук. Нижний Новгород, 2006. 169 с.

Монографії:

1. Баранов В. М. Преамбула нормативного правового акта: моногр. Москва: Юрлитинформ, 2014. 247 с.
2. Бриль К. І. Правозастосовний акт як особливий вид індивідуальних правових актів: моногр. Київ: Леся, 2012. 191 с.
3. Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи: моногр. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. 656 с.
4. Ільков В. В. Джерела права в адміністративному судочинстві: теорія та правозастосування: моногр. Дніпро: Ліра, 2017. 379 с.
5. Ісмайлов К. Ю. Акти судової влади в системі джерел національного права України: моногр. Донецьк: Ноулідж, Донец. від-ня, 2014. 116 с.
6. Радь О. І. Нормативні акти судової влади як джерела трудового права України: моногр. Львів: Вид-во Тараса Сороки, 2017. 174 с.
7. Селіванов О. А. Конституційний судовий контроль за актами органів державної влади України (науково-практичний аналіз): моногр. Київ: Парламентське вид-во, 2018. 182 с.
8. Тихомиров Ю. А. Правоприменение: теория и практика: моногр. Москва: Формула права, 2008. 431 с.

Наукові статті:

1. Барандич С. Правозастосування в сучасному вимірі юридичної науки. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 4. С. 1-7.
2. Берназюк Я. Поняття та ознаки стадій нормотворчого процесу підготовки проектів актів Президента України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 7. С. 32-37.
3. Білас Ю. Ю. Вітчизняне правозастосування: методологія дослідження. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ України*. 2010. № 2. С. 83-90.
4. Бобровник С. В. Правозастосовні акти: природа, сутність та місце в системі законодавства. *Правова держава*. 2019. Вип. 30. С. 35-43.
5. Буц О. В. Поняття та основні ознаки правозастосовних актів. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2016. № 1. С. 3-8.
6. Василюк С. Правотворча правозастосовча діяльність: їх діалектична

- єдність. *Право України*. 1996. № 6. С. 48-51.
7. Вороніна М. А. Законодавство про освіту та вищу освіту: колізії між окремими актами тлумачення у правозастосовній практиці. *Право та інноваційне суспільство*. 2015. № 2. С. 75-81.
 8. Гиляка О. Юридичний документ: особливості та законодавче виконання. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 3. С. 165-171.
 9. Городько П. П. Особливості правозастосування окремих актів законодавства при зверненні до нотаріуса щодо засвідчення вірності копії (фотокопії) паспорта. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 9. С. 47-49.
 10. Гринь О. Д. До питання про ефективність правозастосовних актів. *Митна справа*. 2015. № 2 (2.2). С. 64-71.
 11. Дашковська О. В. Судовий прецедент і судова практика. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 1 (64). С. 34-41.
 12. Дашковська О. Інтерпретаційні акти органів судової влади (на прикладі актів конституційного судочинства). *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 2. С. 26-34.
 13. Демків Р. Я. Правовий прецедент та його співвідношення з законом як основним джерелом права в Україні. *Митна справа*. 2015. № 3 (99). С. 8-14.
 14. Звоздецька І. В. Прецедент – джерело парламентських процедур в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 5. С. 51-54.
 15. Зубенко А. В. Особливості поняття, структури, змісту та форми інтерпретаційних актів. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2011. Вип. 51. С. 94-99.
 16. Зубенко А. В. Співвідношення та взаємодія актів тлумачення норм права з правозастосовними та нормативно-правовими актами. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2009. Вип. 45. С. 82-86.
 17. Ісмайлов К. Ю. Правова природа постанов і роз'яснень Пленуму Верховного Суду України як джерел права. *Наше право*. 2011. № 1. С. 5-12.
 18. Карпушова К. Г. Загальнотеоретичні підходи до визначення категорії «судові акти» (крізь призму співвідношення з категоріями «юридичний акт» та «правовий акт»). *Наука і правоохорона*. 2018. № 2. С. 73-80.
 19. Квятковська Б. І. Судовий прецедент: деякі теоретичні аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Вип. 21. С. 52-55.
 20. Кирилюк Д. Чи визначається в Україні судовий прецедент? *Юридичний журнал*. 2006. № 4. С. 7-8.
 21. Кондратьєв Р. Моральний імператив у правозастосуванні. *Право України*. 2010. № 5. С. 85-89.
 22. Косович В. М. Особливості застосування нормативно-правових актів з

- техніко-юридичними недоліками. *Публічне право*. 2016. № 3. С. 200-207.
23. Косович В. Правозастосовна техніка: загальнотеоретична характеристика. *Вісник Львівського університету. Серія: Юридична*. 2017. Вип. 64. С. 3-10.
 24. Костовська К. М. Вплив структури правозастосовного акта на правозастосовну техніку. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2010. Вип. 24. С. 36-39.
 25. Костовська К. Особливості юридичної техніки неписаних (усних) актів правозастосування в діяльності органів внутрішніх справ. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 6. С. 3-6.
 26. Кривецька Л. М. Юридична природа актів тлумачення норм права. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 4. С. 25-33.
 27. Кузьмін Р. Ефективність правозастосування та підхід до її забезпечення (теоретичні аспекти). *Вісник Академії прокуратури України*. 2007. № 3. С. 11-17.
 28. Лагус І. Правові акти в теорії права та практиці вітчизняного законодавства: деякі проблеми. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 11. С. 14-17.
 29. Легка О. В. Юридична техніка законодавчих та правозастосовних актів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 101-107.
 30. Лепіш Н. Я. Ознаки інтерпретаційних актів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2012. Вип. 20. С. 46-48.
 31. Макарова Л. Р. Правові акти органів судової влади як джерела адміністративного права: стан наукової розробки. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2016. Вип. 5 (2). С. 60-64.
 32. Марцеляк О. Правова природа актів Конституційного Суду України та їх роль у розвитку науки конституційного права. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 4. С. 118-121.
 33. Мірошниченко А. М. Чи потрібний Закон України «Про нормативно-правові акти?». *Форум права*. 2009. № 1. С. 362-372.
 34. Мурашин О. Правозастосовчі акти прямого народовладдя (теоретичний аспект). *Право України*. 1999. № 8. С. 20-23.
 35. Мухін В. В. Правозастосовний акт як форма індивідуального правового регулювання. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2016. № 23. С. 14-16.
 36. Назарук Ю. Втрата чинності правозастосовними актами органів та посадових осіб місцевого самоврядування: теоретичний аспект. *Історико-правовий часопис*. 2018. № 1. С. 139-143.
 37. Назарук Ю. Теоретичні характеристики правозастосовного акта. *Підп-*

- риємництво, господарство і право. 2017. № 3. С. 217-220.
38. Ніколаєнко С. Проблеми законодавчого забезпечення та правозастосування щодо захисту прав інтелектуальної власності. *Інтелектуальна власність*. 2007. № 2. С. 4-14.
 39. Ніколенко Л. М. Щодо визначення судового прецеденту в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 27. С. 11-15.
 40. Нікольська О. В. Акти застосування норм Конституції України. *Правничий часопис Донецького університету*. 2011. № 1 (25). С. 244-248.
 41. Оніщук І. І. Теоретичні та прикладні засади моніторингу правозастосування. *Вісник Національного університету Львівська політехніка. Серія: Юридичні науки*. 2016. № 837. С. 161-167.
 42. Осауленко О. І. Місце правозастосовних актів у системі правових актів. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2010. Вип. 49. С. 23-27.
 43. Осетинський А. Сучасні аспекти інституційного забезпечення касаційного перегляду судових рішень та єдності правозастосування у національних судових системах країн ЄС. *Право України*. 2007. № 5. С. 7-14.
 44. Палешник С. Інтерпретаційні акти в судовій практиці. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4. С. 261-268.
 45. Перепелюк А. М. Природа правозастосування як елемента правової системи. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2011. Вип. 53. С. 55-60.
 46. Перунова О. М. Процесуальні акти-документи в процесі виконання судових рішень. *Право і Безпека*. 2006. Т. 5. № 5. С. 140-144.
 47. Петришина М. Акти органів і посадових осіб місцевого самоврядування: сутність та особливості. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 1. С. 66-76.
 48. Погребняк С. Вплив судової практики на юридичні акти в романо-германській правовій сім'ї. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 4. С. 92-99.
 49. Подорожна Т. Динаміка законодавчих дефініцій у процесі правозастосування: теоретичні аспекти. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 2. С. 3-6.
 50. Подпіснєв Д. С. Ознаки реалізації норм права. *Вісник НТУУ «КПІ». Серія: Політологія. Соціологія. Право*. 2013. Вип. 3 (19). С. 107-111.
 51. Пригара Л. І. Зміст та структура актів правозастосування. *Закарпатські правові читання*. 2017. Т. 1. С. 41-48.
 52. Пунько О. В. Структура побудови правозастосовних актів. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2014. № 4. С. 36-40.
 53. Пунько О. В. Функції правозастосовних актів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 2. С. 106-111.
 54. Решота В. Акти Президента України як джерела адміністративного

- права України у судовому правозастосуванні. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2017. Svazek 4., 3. vydání. P. 118-123.
55. Рогач О. Я. Проблема суддівського розсуду у сучасній практиці правозастосування. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 3. С. 88-96.
 56. Россіхіна Г. В. Щодо питання про особливості та класифікацію актів застосування фінансово-правових норм. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право*. 2013. № 1062. Вип. 14. С. 77-81.
 57. Сабіщенко О. В. Судовий прецедент як джерело процесуального права України. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2014. Вип. 197. С. 176-182.
 58. Савчук Г. В. Мовленнєві акти в структурі сучасного судового дискурсу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2016. Вип. 21 (1). С. 99-102.
 59. Сахнюк В. В. Роль та місце судового прецеденту у системі джерел національного права. *Молодий вчений*. 2017. № 5.1 (45.1). С. 119-122.
 60. Сердюк І. А. Вживання термінів «правовий акт» і «юридичний акт» у сучасній юридичній науці. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 3. С. 24-27.
 61. Сердюк І. А. Нормативно-правовий акт у співвідношенні з актом застосування та актом тлумачення норм права. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2010. Вип. 3. С. 152-159.
 62. Скрипнюк О. Правові акти Конституційного Суду України як джерела сучасного конституційного права України. *Право України*. 2012. № 3-4. С. 404-410.
 63. Стецик Н. Судові правотворчі акти: загальнотеоретична характеристика. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2011. № 52. С. 27-32.
 64. Таликін Є. А. Судові акти та господарська процесуальна форма: окремі аспекти співвідношення. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2014. № 29. С. 86-93.
 65. Ткачук О. Перегляд судових рішень Верховним Судом України: проблемні питання правозастосування. *Право України*. 2011. № 10. С. 107-117.
 66. Трач Н. С. Лінгвістична експертиза правових документів: герменевтичний аспект (на прикладі тексту заповіту). *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 50. С. 315-321.
 67. Уварова О. Загальні принципи права та їх роль у правозастосуванні з позицій природно-правового і позитивістського підходів до права. *Вісник Академії правових наук України*. 2008. № 2. С. 244-252.

68. Уварова О. Про зміст і форму правозастосовних актів. *Вісник академії правових наук*. 2005. № 4. С. 207-213.
69. Федорів О. Судовий прецедент у праві України: доцільність запровадження та варіативність наслідків. *Юридичний журнал*. 2012. № 6 (120). С. 57-60.
70. Хоменко В. О. Принципи процедури прийняття адміністративних актів органами місцевого самоврядування. *Право і суспільство*. 2015. № 5 (2). С. 126-130.
71. Чабан В. Адміністративний нормативно-правовий акт і адміністративний договір: юридична характеристика. *Підприємництво, господарство і право*. 2015. № 6. С. 52-57.
72. Чижик Г. Переваги та недоліки судового правотворення, або чому я проти легітимації судового прецеденту в Україні. *Юридичний журнал*. 2012. № 6 (120). С. 61-64.
73. Шкаровський Д. Судовий прецедент в українському праві: проблемні питання запровадження. *Юридичний журнал*. 2012. № 6 (120). С. 65-67.
74. Шмарьова Т. Дискусійні аспекти правозастосування в контексті конвенційних стандартів. *Юридичний журнал*. 2009. № 10. С. 32-41.
75. Юхимюк О. М. Співвідношення понять «правозастосування» та «застосування норм права». *Часопис Київського університету права*. 2011. № 4. С. 53-56.

ТЕМА 3. НОРМОТВОРЧІСТЬ

Процес формування і розвитку єдиної системи правових приписів передбачає офіційну діяльність компетентних органів та організацій.

Нормотворчість – це: врегульована законодавством діяльність уповноважених державних органів щодо розробки та прийняття нормативно-правових актів, які містять загальні правила поведінки (норми права); правова форма діяльності держави за участю громадянського суспільства (у передбачених законом випадках), пов'язана зі встановленням (санкціонуванням), зміною, скасуванням юридичних норм¹.

Основним призначенням цього процесу є надання формальної визначеності певним правилам поведінки, вдосконалення їх редакції, видання, зміна та скасування нормативних актів з метою формування внутрішньо узгодженої системи законодавства.

Суб'єктами нормотворчості є:

- 1) громадянське суспільство (народ) та його окремі суб'єкти (територіальні громади, об'єднання громадян);
- 2) держава (в особі державних органів та їх посадових осіб).

Суб'єкти нормотворчості мають певну *нормотворчу компетенцію* та у межах цієї компетенції можуть приймати нормативно-правові акти або укладати нормативно-правові договори.

Компетенція суб'єкта нормотворчості – це закріплена нормативно-правовими актами (Конституцією, законами та підзаконними нормативно-правовими актами) сукупність його прав і обов'язків (повноважень) у сфері нормотворчості.

Функції нормотворчості – це основні напрями діяльності компетентних органів щодо встановлення, зміни або скасування правових норм, створенню і розвитку системи законодавства та інших форм права. До цих функцій належать:

- 1) *функція первинного регулювання суспільних відносин*, яка має місце тоді, коли певні суспільні відносини вперше набувають формальної визначеності, внаслідок чого відбувається первинне врегулювання суспільних відносин;
- 2) *функція оновлення правового матеріалу*, яка передбачає зміну або скасування тих нормативно-правових актів, що застаріли і не відповідають потребам суспільного розвитку та сучасному стану законодавства, або інших проявів правової форми;

¹ Пасічна І.О. Законотворчість, нормотворчість та правореалізація: навч. посібн. Полтава: ПолтНТУ, 2019. 113 с.

3) *функція заповнення прогалін у праві*, яка передбачає часткове або повне усунення пропусків у правовому регулюванні певних відносин шляхом формулювання тих правил поведінки, яких бракує;

4) *функція кодифікації нормативно-правового матеріалу*, яка полягає у впорядкуванні, об'єднанні та доповненні нормативних актів, створенні єдиного, зручного для користування, побудованого на наукових засадах нормативного кодифікованого акта¹.

Принципи нормотворчості – загальноприйняті норми-ідеї найвищого авторитету, які слугують основними засадами імперативного характеру, на підставі яких створюються (розробляються, приймаються, вводяться в дію) нормативно-правові акти².

Серед принципів нормотворчості слід розрізняти: **загальні**, що становлять основу правового регулювання (принципи законності, демократизму, гуманізму, соціальної справедливості та ін.); **спеціальні** (принципи науковості, професіоналізму, оперативності, поєднання динамізму і стабільності та ін.), які мають особливе значення саме для нормотворчості як особливої форми діяльності компетентних державних органів³.

Загальними принципами нормотворчості є:

1) *принцип верховенства права*. Зміст нормативно-правових актів повинен відповідати конституційним засадам, ідеалам правової держави і міжнародним стандартам захисту прав людини;

2) *принцип гуманізму*. Вимагає, аби людина та її інтереси були в центрі нормотворчої діяльності держави. В правових актах повинні враховуватися загальнолюдські цінності, забезпечуватися гарантії захисту прав і свобод людини, максимально задовольнятися її матеріальні і духовні потреби;

3) *принцип демократизму*. Одним з напрямів розвитку політичної системи на сучасному етапі має бути зростаюча активність громадян в управлінні державними і громадськими справами. В нормотворчості це особливо яскраво реалізується шляхом ухвалення найважливіших законів на референдумі. Незважаючи на окремі організаційні недоліки, притаманні інститутам безпосередньої демократії, референдум дозволяє максимально врахувати і виразити в законі побажання різних верств населення;

4) *принцип гласності*. Передбачає вільне і конструктивне обговорення проектів нормативних актів, відкритість нормотворчого процесу. Залучення широких мас населення і громадських організацій до обговорення проектів нормативних актів сприяє їх найбільшій легітимності, запобігає появі можливих помилок, спрощує процедуру їх реалізації;

¹ Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підруч. 4-те вид., допов. і переробл. Київ: Правова єдність; Алерта, 2014. 524 с.

² Так само.

³ Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. 2-ге вид. Харків: Одиссей, 2008. 432 с.

5) *принцип законності*. Відіграє велику роль як у додержанні процедури прийняття нормативно-правових актів, так і у формулюванні їх змісту. Реалізація нормотворчих повноважень органами, які видають закони та інші нормативні акти, має відбуватися виключно в межах їх компетенції, на підставі закону, в повній відповідності із встановленою процедурою.

До спеціальних принципів нормотворчості належать:

1) *принцип науковості та професіоналізму* – передбачає залучення фахівців високої кваліфікації до нормотворчої діяльності. В процесі нормотворчості мають використовуватися наукові досягнення, враховуватися альтернативні проекти нормативних актів, які виражають інтереси різних прошарків суспільства. Недостатнє врахування цього принципу негативно позначається на якості нормативно-правового акта та ефективності його реалізації;

2) *принцип планування* – дає змогу виключити випадкові, непродумані кроки в процесі нормотворчості. З його допомогою заповнюються прогалини та усуваються колізії у нормативних актах, узгоджується робота державних органів різних рівнів, встановлюється послідовність прийняття окремих актів, створюються необхідні умови для підготовки документів високої якості, надається час, щоб провести необхідні консультації з провідними науковими та навчальними установами;

3) *принцип оперативності* – вимагає постійного оновлення правового матеріалу, швидкого реагування на нові тенденції у суспільстві, появу нових суспільних відносин і необхідність надання їм формальної визначеності. Цей принцип у нормотворчому процесі забезпечує також своєчасне скасування нормативно-правових актів, що застаріли, суперечать чинному законодавству, створюють юридичні колізії;

4) *принцип поєднання динамізму і стабільності* – вимагає додержання необхідного балансу між прийняттям нових нормативно-правових актів і внесенням змін і доповнень до чинних¹.

Основною метою нормотворчої діяльності мають бути досягнення стабільності законодавства, забезпечення більшої тривалості дії законів і підзаконних актів у державі. Цій стабільності не повинно заважати прийняття нових нормативних актів, зміна або скасування чинних. Вони мусять бути своєчасними, обґрунтованими і доцільними, змістовно виваженими і конструктивними.

У сучасних демократично орієнтованих державах за суб'єктами виокремлюють такі ***основні види нормотворчості***:

- затвердження нормативних актів на референдумі;
- прийняття нормативних актів компетентними державними органами;
- прийняття нормативних актів громадськими об'єднаннями внаслідок делегування їм державою повноважень.

¹ Плавич С. В. Теоретико-методологічні засади правотворчості: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 19 с.

Найпоширенішим серед цих видів є прийняття нормативних актів компетентними державними органами. В Україні до них належать: Верховна Рада, Президент, Кабінет Міністрів, міністерства, центральні органи виконавчої влади та державні комітети. У межах своїх повноважень нормотворчими функціями наділені державні адміністрації та органи місцевого самоврядування з питань, що їм делеговані державою, а також адміністрації державних підприємств і установ.

Різновидом нормотворчості є укладення угод нормативного характеру між окремими суб'єктами права, які мають різну юридичну силу, оскільки можуть укладатися на міжнародному, регіональному та місцевому рівнях, а також між суб'єктами державного устрою. Референдум — це народне голосування з питань загальнодержавного і місцевого значення. Рішення, що приймаються на референдумі, мають вищу юридичну силу порівняно зі звичайними законами і не потребують подальшого затвердження парламентом. Змінити або скасувати їх можна лише шляхом проведення повторного референдуму¹.

Участь громадських організацій у нормотворчості може здійснюватися двома шляхами:

- а) делегуванням їм нормотворчих повноважень;
- б) санкціонуванням актів, прийнятих цими організаціями. Делегування нормотворчих повноважень повинно мати тимчасовий характер і відбуватися відповідно до встановленої законом процедури.

Нормотворчий процес зовнішньо виступає як система взаємозалежних стадій ухвалення, укладання, зміни нормативно-правових документів.

Стадія нормотворчого процесу – це відносно завершений етап нормотворчого процесу, регламентований чинними правилами таким чином, що тільки його закінчення дає можливість перейти до наступного етапу².

У найзагальнішому виді можна виділити стадії, характерні для нормотворчості в цілому:

- 1) підготовка проекту нормативно-правового акта;
- 2) прийняття нормативно-правового акта;
- 3) оприлюднення (офіційне опублікування).

Планування нормотворчої діяльності (перспективне і поточне) здійснюється з метою створення єдиної системи нормативно-правових актів, визначення основних напрямів та забезпечення прозорості нормотворчої діяльності, вдосконалення процесу підготовки нормативно-правових актів.

У поточних планах визначають перелік нормативно-правових актів, основні етапи та строки їх підготовки, органи, відповідальні за розроблення

¹ Загальна теорія держави і права: [підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.

² Риндюк В. І. Нормотворча діяльність: навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. Київ: КНЕУ, 2009. 162 с.

таких проектів (як правило, складаються на термін до одного року).

Перспективні програми нормотворчої діяльності визначають напрями розвитку правового регулювання суспільних відносин та, як правило, складаються на п'ять і більше років¹.

Ключові поняття:

нормотворчість, функції нормотворчості, принципи нормотворчості, правоутворення, принцип демократизму, принцип гуманізму, принцип законності, принцип науковості, локальна нормотворчість, відомча нормотворчість, загальна нормотворчість, санкціонована нормотворчість, спільна нормотворчість, делегована нормотворчість, спеціальна нормотворчість, підзаконна нормотворчість, місцева нормотворчість, громадська нормотворчість, правовий моніторинг, нормографія, нормотворча техніка, нормопроектувальна техніка, нормотворчий процес, нормотворча ініціатива, нормотворче планування, нормотворча термінологія, нормотворча помилка, техніко-юридичні нормотворчі помилки, змістовні нормотворчі помилки, правова експертиза, проміжна правова експертиза, попередня правова експертиза, експертний висновок, законодавча техніка, засоби законодавчої техніки, прийоми законодавчої техніки, функції законодавчої техніки, правила законодавчої техніки.

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) від 07 лютого 2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 9. Ст. 50.).
- ❖ Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року. *Відомості Верховної Ради України*. (зі змінами і допов.) 2005. № 35, 35-36, 37. Ст. 446.
- ❖ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1984. № 51. Ст. 1122.
- ❖ Кримінальний кодекс України від 4 квітня 2001 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.
- ❖ Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст. 135.

¹ Про нормативно-правові акти: Проект Закону України від 01.12.2010 № 7409. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JF5PT00A?an=3>

- ❖ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
- ❖ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року (зі змінами і допов.). *Офіційний вісник України*. 2006. № 12. С. 16. Ст. 762.
- ❖ Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лютого 2014 року (зі змінами і допов.). *Офіційний вісник України*. 2014. № 20. Ст. 619.
- ❖ Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.
- ❖ Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
- ❖ Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації: Закон України від 23 вересня 1997 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 49. Ст. 299.
- ❖ Про прокуратуру України: Закон України від 14 жовтня 2014 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2-3. Ст. 12.
- ❖ Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування: Закон України від 15 липня 1997 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 38. Ст. 249.
- ❖ Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 7 червня 2001 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 33. Ст. 175.
- ❖ Про статус народного депутата України: Закон України від 17 листопада 1992 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 3. Ст. 17.
- ❖ Про статус депутатів місцевих рад: Закон України від 11 липня 2002 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 40. Ст. 290.
- ❖ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.
- ❖ Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності: Указ Президента від 10 червня 1997 року (зі змінами і допов.). *Урядовий кур'єр*. 1997. № 107-108.

Дисертації, автореферати:

1. Андреева Л. А. Правотворчество органов местного самоуправления: по материалам Новгородской области: дис. ... канд. юрид. наук. Санкт-Петербург, 1999. 414 с.
2. Андрієнко О. В. Психологічний зміст компенсації моральної шкоди в нормотворчій та правозастосовчій діяльності: автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2009. 17 с.
3. Антонова Н. А. Правотворчество органов местного самоуправления: дис. ... д-ра юрид. наук. Москва, 2009. 330 с.
4. Баринов Д. А. Правотворчество органов местного самоуправления: дис. ... канд. юрид. наук. Хабаровск, 2000. 220 с.
5. Барський В. Р. Нормотворчість представницьких органів місцевого самоврядування в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2006. 18 с.
6. Бахновська І. П. Основоположні принципи права як інтегруючий елемент правової системи України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2011. 19 с.
7. Безуса Ю. А. Систематизація підзаконних нормативно-правових актів в Україні (теоретико-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2018. 22 с.
8. Биля І. О. Теоретичні основи використання нормотворчої техніки: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2003. 201 с.
9. Богачова О. В. Законотворчий процес в Україні: проблеми вдосконалення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2006. 25 с.
10. Вовк О. Й. Систематизація литовсько-руського права другої половини XV - початку XVI століть: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. 20 с.
11. Вороніна І. М. Аксіологічні засади нормотворчості МВС України щодо координації діяльності Національної поліції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. 19 с.
12. Гетьман Є. А. Кодифікація законодавства України: поняття, особливості, види: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2010. 210 с.
13. Гетьман Є. А. Проблеми правового регулювання нормотворчої діяльності органів виконавчої влади: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2015. 36 с.
14. Грималюк П. О. Делегована правотворчість: теоретико-прикладні засади: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 20 с.
15. Грищук В. К. Кодифікація кримінального законодавства України: проблеми історії, методології та теорії: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 1992. 438 с.
16. Гурічева О. О. Громадсько-політичні об'єднання як суб'єкти політич-

- ної нормотворчості: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Дніпропетровськ, 2009. 17 с.
17. Делія Ю. В. Адміністративно-правові аспекти нормотворчості публічної адміністрації в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2014. 35 с.
 18. Єременко А. В. Вдосконалення нормотворчості діяльності у сфері господарювання: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2012. 182 с.
 19. Задирака Н. Ю. Теоретико-правові питання законотворчості: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 16 с.
 20. Зайцева І. О. Конституційно-правове забезпечення статутної нормотворчості у місцевому самоврядуванні в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Маріуполь, 2013. 20 с.
 21. Залізник В. А. Систематизація інформаційного законодавства України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. 18 с.
 22. Исмагилова Я. Ф. Правотворчество субъектов федерации: дис. ... канд. юрид. наук. Уфа, 2004. 196 с.
 23. Ісмаїл А. Правотворчість міжнародних міжурядових організацій: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 1999. 17 с.
 24. Кайтаева Х. И. Правотворчество в правовом государстве: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2006. 178 с.
 25. Калашник О. М. Прогалини в цивільному процесуальному праві та їх усунення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. 20 с.
 26. Калюжнов Е. Ю. Теоретико-правовые основания правил техники локального нормотворчества: дис. ... канд. юрид. наук. Волгоград, 2015. 220 с.
 27. Коваленко Т. О. Проблеми законодавчого забезпечення реалізації принципу законності у регулюванні земельних відносин в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2014. 34 с.
 28. Коморна Л. М. Систематизація екологічного законодавства України: теоретико-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 21 с.
 29. Кошіль Н. М. Систематизація конституційного законодавства України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2017. 26 с.
 30. Курдюк П. М. Региональное правотворчество: состояние, проблемы, перспективы: дис. ... канд. юрид. наук. Санкт-Петербург, 1997. 229 с.
 31. Курусь Т. В. Теоретико-правові засади нормотворчої діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування у їх взаємодії: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2017. 20 с.
 32. Лата Н. Ф. Адміністративно-правове регулювання нормотворчої діяльності органів виконавчої влади: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2004. 200 с.
 33. Лозинська І. В. Правотворчість у правовій державі: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2012. 175 с.

34. Мазур Д. В. Акти правотворчості Президента в республіках зі змішаною формою правління (загальнотеоретичний аспект): дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2006. 188 с.
35. Мамедов Э. Ф. Термины и дефиниции как средства юридической техники правотворчества: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2015. 215 с.
36. Мандрікова К. О. Розумність у правовому регулюванні: вимоги до нормотворчості та правозастосування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2015. 20 с.
37. Меленко С. Г. Консолідація як вид систематизації нормативно-правових актів: дис. ... канд. юрид. наук. Чернівці, 2002. 206 с.
38. Минькевич-Слободяник О. В. Правова політика як чинник правотворчості та правозастосування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 22 с.
39. Мочульська М. Є. Правова доктрина в континентальній правовій системі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2013. 20 с.
40. Нечипоренко А. О. Нормотворчість в Україні: поняття, види, напрямки удосконалення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2015. 21 с.
41. Ничка Ю. В. Межі національної та міжнародної правотворчості: загальнотеоретичні аспекти (на матеріалах європейської практики): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2011. 16 с.
42. Перерва Ю. М. Законодавчий процес в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2006. 21 с.
43. Петришина М. О. Нормотворча діяльність в органах місцевого самоврядування в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2010. 21 с.
44. Плавич С. В. Теоретико-методологічні засади правотворчості: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 19 с.
45. Погорелова З. О. Законодавчий процес в Україні: проблеми теорії і практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2004. 18 с.
46. Прищепа О. І. Феноменологія нормопроектної діяльності в конституційному праві України: питання теорії і практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2010. 17 с.
47. Рибалкін А. О. Нормотворчість органів внутрішніх справ (аспекти загальної теорії): дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2005. 185 с.
48. Росік Т. В. Роль судової практики в сучасній правотворчості: теоретико-прикладні аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 22 с.
49. Сидоренко А. Ю. Відомча нормотворчість в Україні (теоретико-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2018. 23 с.
50. Стадниченко Т. О. Удосконалення нормотворчої діяльності органів влади в умовах модернізації публічного управління: дис. ... канд. наук з держ. упр. Дніпро, 2016. 237 с.
51. Станкевич О. В. Нормотворчество: философско-социологический ана-

- лиз: дис. ... канд. филос. наук. Харьков, 1993. 102 с.
52. Терлецька І. С. Законопроекткування в Україні: теоретико-правові аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. 22 с.
 53. Федоров І. О. Кодифікація адміністративно-деліктного законодавства України: дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2006. 186 с.
 54. Чабур С. В. Функціонування механізму правотворчості: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2018. 22 с.
 55. Чорнолуцький Р. В. Феноменологія нормопроектної діяльності в конституційному праві України: питання теорії і практики: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Ужгород, 2018. 35 с.
 56. Шпак Ю. А. Нормотворчість органів місцевого самоврядування в Україні: теоретико-правовий вимір: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2016. 16 с.
 57. Шпакович О. М. Роль міжнародних економічних організацій в правотворчому процесі: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 213 с.
 58. Ющик О. І. Теоретичні проблеми законодавчого процесу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 47 с.
 59. Яценко Р. Ю. Правотворчість в умовах перехідного суспільства: теоретико-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 18 с.

Монографії:

1. Антонова Н. А. Правотворчество органов местного самоуправления: моногр. Москва: ЮНИТИ, 2008. 165 с.
2. Баранов В. М. Преамбула нормативного правового акта (доктрина, практика, техника): моногр. Москва: Юрлитинформ, 2014. 247 с.
3. Берназюк Я. О. Конституційні основи правотворчості Президента України: моногр. Київ: Гельветика, 2013. 511 с.
4. Гетьман Є. А. Кодифікація законодавства України: загальна характеристика, особливості, види: моногр. Харків: Право, 2012. 192 с.
5. Гетьман Є. А. Нормотворча діяльність органів виконавчої влади в Україні: правовий зміст і проблемні питання: моногр. Харків: Оберіг, 2014. 307 с.
6. Горбунова Л. М. Принцип законності у нормотворчій діяльності органів виконавчої влади: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 240 с.
7. Гусаров С. М. Законотворчість і законодавчий процес в Україні: моногр. Харків: Золота миля, 2014. 412 с.
8. Делія Ю. В. Нормотворчість публічної адміністрації: проблеми теорії та практики реалізації: моногр. Донецьк: Кальміус, 2012. 603 с.
9. Кармадонов К. С. Официальное опубликование нормативно-правовых актов как стадия правотворческого процесса: дис. ... канд. юрид. наук.

- Москва, 2007. 178 с.
10. Коломоєць Т. О., Астахов Д. С. Кодифікація адміністративно-процедурного законодавства України: моногр. Запоріжжя: Запорізький націон. ун-т, 2011. 230 с.
 11. Коломоєць Т. О., Грищак С. В. Адаптація інформаційного законодавства України до вимог ЄС як складова сучасного вітчизняного правотворчого процесу: моногр. Дніпропетровськ: НГУ, 2013. 163 с.
 12. Ліпкан В. А. Систематизація інформаційного законодавства України: моногр. Київ: О. С. Ліпкан, 2012. 303 с.
 13. Ліпкан В. А., Дімчогло М. І. Консолідація інформаційного законодавства України: моногр. Київ: О. С. Ліпкан, 2014. 415 с.
 14. Ліпкан В. А., Череповський К. П. Інкорпорація інформаційного законодавства України: моногр. Київ: О. С. Ліпкан, 2014. 391 с.
 15. Матвеева Л. Г. Транзитивність у правовій сфері: моногр. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 327 с.
 16. Минькович-Слободяник О. В. Правова політика: стратегічні пріоритети і напрями вдосконалення: моногр. Київ: Логос, 2012. 195 с.
 17. Плавич В. П. Сучасна правотворчість: проблеми теорії і методології: моногр. Одеса: Астропринт, 2013. 274 с.
 18. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні: моногр. Реферат, 2007. 640 с.

Наукові статті:

1. Kolodkina A., Lazarenko V., Ponomarev O. State financial control: problems and solutions. *Sciences of Europe*. 2016. № 9, ч. 3. P. 25-28.
2. Kroytor V. Combining of the free exercise of material and procedural rights by the parties to legal proceedings with procedural activity of the court as a principle of civil judicial proceedings: concept and maintenance. *Sciences of Europe*. 2016. № 10, ч. 1. P. 60-67.
3. Timoshenko A., Zinchenko O. The legal nature of settlement agreement in the civil and arbitration procedure. *Sciences of Europe*. 2016. № 10, ч. 1. P. 57-60.
4. Алієва-Барановська В. Коротка історія цивільних кодексів України. *Юридична Україна*. 2015. № 3. С. 4-9.
5. Андрусів Л. М. Оприлюднення нормативно-правових актів як стадія правотворчості. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 3. С. 3-5.
6. Антоненко В. О. Кодифікація як самостійна форма систематизації правових джерел. *Форум права*. 2009. № 3. С. 35-42.
7. Артамонов А. Н. Законотворчество субъектов Российской Федерации: стадии законодательного процесса. *Российская юстиция*. 2011. № 5.

С. 48-52.

8. Артамонов А. Н. Принципы законотворчества в законодательном процессе региональных парламентов. *Российская юстиция*. 2012. № 10. С. 20-22.
9. Берназюк Я. О. Міжнародні організації та установи як учасники правотворчого процесу в Україні. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2017. № 2 (2). Р. 26-30.
10. Берназюк Я. О. Особливості урядового контролю за нормотворчою діяльністю Президента України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 7. С. 41-48.
11. Берназюк Я. О. Поняття та ознаки стадій нормотворчого процесу підготовки проектів актів Президента України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 7. С. 32-37.
12. Берназюк Я. О. Правотворча техніка: додаткові законодавчі гарантії роботи спеціалістів. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2016. № 1. С. 34-39.
13. Берназюк Я. О. Правотворчість Президента України крізь призму особливостей деяких видів його актів. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 59. С. 71-78.
14. Биля І. Нормотворча техніка: поняття і загальна характеристика. *Вісник Академії правових наук України*. 2002. № 1. С. 24-27.
15. Бірюк Л. Науково-експертний висновок як засіб застосування доктринального тлумачення у рішеннях Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 1. С. 33-39.
16. Богачов С. В. Законотворчість: необхідність термінологічного вдосконалення. *Наше право*. 2014. № 1. С. 10-12.
17. Бойко Ю. Законотворчість: поняття та структура. *Право України*. 2002. № 5. С. 17-21.
18. Буряк Я. Я. Правотворчість місцевих державних адміністрацій. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 6. С. 31-38.
19. Вашакідзе Н. А. О компетенции Президента Грузии в сфере законотворчества. *Конституционное и муниципальное право*. 2012. № 9. С. 64-67.
20. Волошенюк О. В. Гармонізація та уніфікація законодавства як форми зближення правових систем. *Право і суспільство*. 2015. № 4. С. 3-7.
21. Галіахметов І. А. Принципи муніципальної правотворчості. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право*. 2011. Вип. 2. С. 53-58.
22. Гетьман Є. А. Місце кодифікаційного акта у правовій системі України. *Теорія і практика правознавства*. 2017. № 1 (11). С. 1-12.
23. Годованик Є. В. Ефективність правотворчості як категорія сучасного європейського конституціоналізму. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 3. С. 47-51.

24. Горбань М. Ю. Судова правотворча конкретизація: загальнотеоретичні питання. *Митна справа*. 2015. № 2 (98). С. 3-7.
25. Горьова С. Нормотворча діяльність в умовах побудови в Україні правової держави. *Право України*. 2000. № 4. С. 27-30.
26. Градова Ю. В. Правовий моніторинг відомчої нормотворчості в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Вип. 22. С. 90-94.
27. Гримасюк П. О. Делегована правотворчість як форма правової діяльності. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2009. Вип. 44. С. 101-105.
28. Гринюк Р. Ф. Правотворчість у сучасній Україні: від пострадянської до правової держави. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2003. Вип. 21. С. 32-38.
29. Гринюк Р., Багрій О. До питання про доцільність визнання презумпції конституційності нормативно-правових актів у контексті забезпечення верховенства Конституції України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 4. С. 92-102.
30. Гультай М. Виникнення та утвердження конституціоналізму як обов'язкової складової демократичного державного устрою. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 3. С. 97-115.
31. Гусаров С. М. Поняття та сутність правотворчості в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 3. С. 38-46.
32. Дашковська О. Р. Принципи нормотворчої діяльності: загальна характеристика. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 35. С. 34-37.
33. Демиденко В. О. Муніципальна нормотворчість та муніципальна правотворчість: аспекти співвідношення. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. № 18. С. 23-32.
34. Дубина Н. А. Законотворчість як правова категорія. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 6-11.
35. Железняк Н. Нормотворча діяльність як форма реалізації державної правової політики. *Право України*. 2004. № 7. С. 94-99.
36. Задихайло Д. Кодифікація інноваційного законодавства: окремі концептуально-правові підходи. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 4. С. 177-185.
37. Задорожний Ю. А. Правова доктрина в країнах романо-германської та анго-американської правових сімей: порівняльний аналіз. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 10. С. 17-24.
38. Заморська Л. І. Примусовість та соціальна нормативність як передумови формування нормативності права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 57. С. 440-447.

39. Звонков Є. Є. Генеза та роль принципу справедливості в правотворчості сьогодення. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2017. № 11. С. 48-51.
40. Зельдіна О. Кодифікація законодавства як засіб забезпечення його стабільності. *Право України*. 2009. № 5. С. 67-72.
41. Иванов К. К. Законотворчество как важнейшая разновидность правотворческой и нормотворческой деятельности. *Право: теория и практика*. 2012. № 1. С. 37-41.
42. Іванченко О. П. Систематизація законодавства: науковий вектор, практичні потреби. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 53-56.
43. Кабышев С. В. Общественное мнение и законотворчество: канадские подходы. *Государство и право*. 2011. № 9. С. 93-96.
44. Кагадій М. І. Конституції зарубіжних країн близького зарубіжжя як об'єкт порівняльного правознавства. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 31. С. 53-59.
45. Кельман М. Методологія дослідження правотворчості у правовій державі. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2017. № 861. С. 130-136.
46. Кибак И. А. Психология законотворчества: проблемы и пути развития. *Государственная власть и местное самоуправление*. 2012. № 2. С. 28-33.
47. Кириленко І. С. Локальна правотворчість як особливий різновид юридичної діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Вип. 23. С. 55-58.
48. Коваль Л. Нормотворчість рад у сфері адміністративних правопорушень (ретроспективний нарис). *Право України*. 1998. № 8. С. 87-92.
49. Ковальський В. Формування інформаційного права як комплексної галузі та перспективи кодифікації інформаційного законодавства. *Юридична Україна*. 2012. № 5. С. 102-104.
50. Козловський А. Систематизація законодавства як гносеологічний процес. *Право України*. 2000. № 2. С. 49-52.
51. Козюбра М. Судова правотворчість: аномалія чи іманентна властивість правосуддя. *Право України*. 2016. № 10. С. 38-48.
52. Колісник В. Відновлення дії Конституції України та зміна форми правління як засіб поновлення конституційного ладу. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 4. С. 103-109.
53. Кононенко В. П. Правотворчість судової практики. *Публічне право*. 2014. № 2. С. 226-233.
54. Котюк І. Етимологічні та онтологічні аспекти проблеми систематизації правових актів. *Право України*. 2000. № 8. С. 67-72.
55. Коцан-Олинець Ю. Я. Теоретико-правова характеристика правотворчості. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 2. С. 24-27.

56. Кравчук К. Г. Правовий статус Конституційного Суду України та його місце в системі суб'єктів судової правотворчості. *Альманах права*. 2017. Вип. 8. С. 332-336.
57. Кравчук К. Г. Судова правотворчість у діяльності Конституційного Суду України: методологічні аспекти дослідження. *Право і суспільство*. 2017. № 1 (2). С. 17-21.
58. Кудерська Н. Законотворча діяльність Верховної Ради України: проблеми та шляхи їх розв'язання. *Вісник Академії управління МВС*. 2009. № 2. С. 63-72.
59. Кузнєцова Н. Цивільний кодекс України: визнані здобутки кодифікації. *Право України*. 2014. № 2. С. 9-24.
60. Куненко І. Проблеми правового регулювання внесення змін до Конституції України. *Підприємництво, господарство і право*. 2014. № 2. С. 90-93.
61. Курусь Т. В. Співвідношення нормотворчої діяльності з суміжними правовими поняттями. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2013. № 6-3. С. 9-11.
62. Лебедь Н. В. Стан законотворчої діяльності в сучасній Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2011. № 15. С. 108-111.
63. Левченко О. І. Правотворчість в Україні: проблеми й перспективи. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2014. Вип. 3-4. С. 13-21.
64. Ленгер Я. І. Пріоритет нормативно-правового акту як спосіб розв'язання колізії. *Держава та регіони*. 2017. № 1. С. 19-24.
65. Лепех Ю. Питання про співвідношення понять «правотворчість» та «нормотворчість». *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. № 855. С. 225-231.
66. Лепех Ю. С. Про функції правотворчості органів публічного управління. *Університетські наукові записки*. 2018. № 2. С. 36-43.
67. Лепіш Н. Я. Ефективність тлумачення як елемент правотворчої діяльності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: Юридична*. 2017. Вип. 4. С. 42-51.
68. Лешкович Т. Індивід як суб'єкт міжнародного публічного права. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 2. vydání. P. 7-14.
69. Литвиненко Л. І. До питання вдосконалення законотворчого процесу в Україні. *Університетські наукові записки*. 2016. № 59. С. 246-256.
70. Ліпський Д. В. Судова правотворчість в адміністративному судочинстві України. *Наше право*. 2013. № 11. С. 36-40.
71. Лунмэй Д. Законотворчество и практика в области международного частного права в Китае. *Международное уголовное право и международная юстиция*. 2012. № 4. С. 20-21.
72. Мазуренко А. Правотворческая политика и культура законотворчества: вопросы теории. *East European Science Journal*. 2016. № 4, ч. 5. P. 12-14.

73. Мазуренко А., Колесник С. Правотворческая форма антикоррупционной политики в условиях децентрализации государственной власти. *Sciences of Europe*. 2016. № 2, ч. 2. Р. 131-133.
74. Мазурик К. З. Характеристика законотворчості та визначення чинників, які впливають на неї. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2 (1). С. 245-250.
75. Малишев Б. В. Судова правотворчість як засіб досягнення мети правосуддя. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 1 (5). С. 47-62.
76. Малишко М. Розвитку законотворчості – наукову підтримку. *Право України*. 1995. № 5-6. С. 67-72.
77. Малько А. В. Судебная практика как средство формирования судебной политики: вопросы взаимодействия и влияния на законотворчество. *Современное право*. 2011. № 12. С. 83-85.
78. Мандель Р. До розуміння принципів права. *Sciences of Europe*. 2016. № 4, ч. 2. Р. 100-103.
79. Мандюк О. О. Введення в дію індивідуальних адміністративних актів. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 27. С. 151-156.
80. Марцеляк О. Правова природа актів Конституційного Суду України та їх роль у розвитку науки конституційного права. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 4. С. 118-121.
81. Мацюк А. Яким же став проект Основного Закону після всенародного обговорення. *Право України*. 1993. № 3. С. 16-19.
82. Медведчук В. Питання ефективності чинного законодавства. *Право України*. 1998. № 6. С. 47-51.
83. Мельниченко А. А. Управління у вимірах гуманізму. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Серія: Філософія. Психологія. Педагогіка. 2011. № 2. С. 81-85.
84. Мельничук С. М. Нормативно-договірна правотворча форма реалізації функцій сучасної держави Україна. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: Юридичні науки. 2018. Т. 29 (68). № 6. С. 12-17.
85. Михалюк С. Правотворчість як складова державного управління. *Вісник Національної академії державного управління*. 2013. № 1. С. 191-197.
86. Міневич О. І. Загальнотеоретичний аналіз правотворчої помилки. *Lex portus*. 2018. № 3. С. 230-240.
87. Міхайліна Т. В. Соціально-правовий феномен тіньової правотворчості та причини її появи. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2015. Вип. 2 (1). С. 41-44.
88. Мовчан В. В. До проблемних питань проявів судової влади у сферах правотворчої, правозастосовної і правоохоронної діяльності. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 4. С. 16-23.

89. Моїсеєнкова С. Філософсько-правовий аналіз механізму правоутворення. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 5. С. 123-127.
90. Мочульська М. Є. Наукове забезпечення законодавчого процесу в континентальній правовій системі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 32. С. 128-132.
91. Мураховська Т. Є. Теоретичні проблеми формування системи права України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2003. Вип. 24. С. 35-40.
92. Мурашин О. Г. Пряма правотворчість: проблеми соціологічного забезпечення. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2002. Вип. 18. С. 3-6.
93. Мусієвський В. Є. Правотворчість судової влади: перспективи впровадження в Україні. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2012. Вип. 8. С. 25-29.
94. Навора Ю. Роль верхньої палати в законодавчому процесі в двопалатних парламентах. *Юридична Україна*. 2012. № 2. С. 32-36.
95. Невмержицька Н. О. Уніфікація як спосіб удосконалення законодавств. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 4. С. 63-70.
96. Нестерович В. Ф. Конституційно-правові засади здійснення опосередкованого впливу громадськості на нормопроектну діяльність Президента України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 5. С. 52-58.
97. Нестерович В. Ф. Петенційна форма впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів у США. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 3. С. 96-102.
98. Нестерович В. Ф. Поняття народної правотворчої ініціативи: наукові підходи та законодавча практика. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 11. С. 137-143.
99. Нечипоренко А. Нормотворча діяльність у правовій державі. *Публічне право*. 2012. № 4 (8). С. 375-381.
100. Нижник Н. Секторальний правовий моніторинг у теорії законотворчості: постановка питання. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 1 (80). С. 45-52.
101. Ничка Ю. Підзаконна правотворчість: загальнотеоретична характеристика. *Вісник Львівського університету. Серія: Юридична*. 2015. Вип. 61. С. 45-49.
102. Нігреєв О. О. Правотворчість у міжнародному праві: до питання про визначення. *Альманах міжнародного права*. 2014. Вип. 4. С. 35-42.
103. Нігреєва О. О. Міжнародна звичаєва правотворчість: окремі аспекти. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 74. С. 123-128.
104. Нігреєва О. Правотворчість у контексті джерел міжнародного права. *Юридичний вісник*. 2014. № 5. С. 157-162.
105. Олійник А. Законотворчий процес, його основні риси і особливості.

- Право України*. 1998. № 4. С. 32-36.
106. Параниця С. П. Суть нормотворчої діяльності центральних органів виконавчої влади. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 8. С. 65-71.
 107. Пацкан В. В. Співвідношення законотворчої та законодавчої діяльності. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2014. № 1. Р. 103-110.
 108. Петришина М. Нормотворчий процес в органах місцевого самоврядування в країнах Прибалтики. *Юридична Україна*. 2012. № 6. С. 19-23.
 109. Петришина М. О. Становлення та розвиток інституту правового моніторингу в Україні: проблеми та перспективи. *Право і суспільство*. 2015. № 2. С. 25-32.
 110. Петров А. О содержании понятия правовой культуры. *Sciences of Europe*. 2016. № 7, ч. 2. Р. 140-146.
 111. Плавич В. П. Феномен нормотворчості та його співвідношення із суміжними категоріями: правотворчість, законність, правотворчий та законотворчий процеси. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 62. С. 11-16.
 112. Плавич С. В. Правотворення, правотворчість та законотворчість: проблема співвідношення. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2007. Вип. 35. С. 88-94.
 113. Плечій О. Часові межі дії нормативно-правових актів України: проблемні питання. *Вісник Львівського університету*. 2002. Вип. 37. С. 70-74.
 114. Погорелова З. О. Принципи законодавчого процесу. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2002. № 1. С. 3-15.
 115. Погребняк С. Прогалини в законодавстві та засоби їх подолання. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 1 (72). С. 44-56.
 116. Пономаренко Л. В. Пряма правотворчість народу в системі демократичних інновацій. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2014. Спеціальний випуск. С. 479-487.
 117. Попович Т. П., Стрічик Я. Я. Підзаконна правотворчість: теоретико-правові аспекти. *Приватне та публічне право*. 2018. № 2. С. 12-16.
 118. Приходько Х. Роль правових позицій Конституційного Суду України у становленні та розвитку доктрини конституційного процесу. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 2. С. 43-54.
 119. Прієшкіна О. В. Гласність як відображення демократичних засад конституційного ладу: теоретичні аспекти. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 24. С. 224-230.
 120. Рабінович П. М. Юридична техніка законотворення в Україні: загальні проблеми. *Вісник Академії правових наук України*. 1998. № 2. С. 78-82.
 121. Радейко Р. І. Особливості формалізації права як стадії правотворчого процесу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2014. № 801. С. 81-85.

122. Рибалкін А. О. Принципи нормотворчої діяльності. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 1999. № 3. С. 276-281.
123. Рибалкін А. О. Проблеми систематизації нормативних актів органів внутрішніх справ. *Вісник Національного Університету внутрішніх справ*. 2001. Вип. 14. С. 128-133.
124. Риндюк В. І. Правотворчі помилки: поняття, види, способи їх попередження, виявлення та виправлення. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 8. С. 21-27.
125. Різник С. Реформа конституційного правосуддя в Україні: сучасний етап. *Evropský politický and law diskurz*. 2016. Svazek 3., 1. vydání. P. 159-164.
126. Роговенко О. В. Зіставлення понять нормотворчості та правотворчості органів місцевої влади. *Приватне та публічне право*. 2018. № 1. С. 9-14.
127. Роговенко О. В. Методологічні засади дослідження муніципальної правотворчості. *Приватне та публічне право*. 2018. № 4. С. 11-17.
128. Росік Т. В. Судова практика Конституційного Суду України ті її роль у правотворчості України. *Право і суспільство*. 2015. № 3 (3). С. 50-55.
129. Росік Т. В. Фактори правотворчості та їх різновиди: теоретико-правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Вип. 23. С. 96-98.
130. Сарibaєва Г. Техніка систематизації законодавства: постановка проблеми. *Національний юридичний журнал*. 2017. № 10. С. 50-52.
131. Селіванов А. Законодавча влада і конституційне правосуддя в Україні. *Право України*. 2004. № 9. С. 34-36.
132. Селіванов А. Проблемні аспекти законотворчого процесу та їх відображення в рішеннях Конституційного Суду України. *Право України*. 2009. № 5. С. 23-29.
133. Селіванов А. Судовий конституціоналізм як ціннісна категорія інтеграційного напрямку конституціоналізації. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 3. С. 116-119.
134. Сердюк В. О. Проблеми правореалізації судової правотворчості в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3-2. С. 63-66.
135. Сердюк В. О. Судова правотворчість в контексті здійснення правової реформи в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Вип. 21. С. 90-93.
136. Сердюк І. А. Методологічний аналіз інтерпретацій поняття «правотворчість». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 69-78.
137. Скомороха В. Судовий конституціоналізм в аспекті співвідношення конституційної та конвенційної юрисдикції. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 1. С. 40-48.
138. Славова Н. О. Генезис поглядів на правотворчість у працях мислителів

- античності. *Європейські перспективи*. 2013. № 1. С. 18-22.
139. Смуk М. М. Інститут народної законодавчої ініціативи в Україні: стан дослідження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 35. С. 97-101.
140. Соловьев С. Законность регионального и местного нормотворчества. *Законность*. 2003. № 3. С. 2-6.
141. Соломонюк О. Я. Проблематика судової правотворчості в науковій літературі. *Young Scientist*. 2018. № 7 (59). С. 232-235.
142. Соляр С. Систематизація законодавства України у сфері об'єднання громадян. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 1. С. 35-45.
143. Стецик Н. В. Судова правотворчість: загальнотеоретична характеристика. *Часопис Академії адвокатури України*. 2010. № 8. С. 1-6.
144. Стременовський С. М. Підзаконна правотворчість: наукові підходи. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2017. Вип. 2. С. 55-64.
145. Стрельцова О. В. Механізм секторальної гармонізації законодавства України з правом ЄС у сферах свободи, безпеки і юстиції. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 5. С. 5-14.
146. Таепов Ф. Б. Правовая экспертиза как необходимый элемент законотворчества. *Законодательные исследования*. 2011. Вып. 7. С. 83-92.
147. Тарасюк Т. М. Закони як джерела права соціального захисту України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 52. С. 131-136.
148. Теплюк М. Введення в дію конституційних законів: проблемні питання. *Право України*. 2012. № 8. С. 132-138.
149. Теплюк М. О. Правотворчість як діяльність, пов'язана з правом. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 12. С. 90-97.
150. Тиха А. П. Актуальні питання законодавчого регулювання нормотворчої діяльності в Україні на сучасному етапі. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 7. С. 43-48.
151. Фігель М. В. Поняття принципів правотворчості та основні підходи до їх класифікації. *Наукові записки. Серія: Юридичні науки*. 2006. Т. 3. С. 21-24.
152. Фрицький Ю. Парламент України – Верховна Рада та його роль у реалізації законодавчої влади. *Право України*. 2007. № 7. С. 3-7.
153. Хавронюк Н. Порядок набрання чинності нормативно-правових актів України. *Юридический вестник*. 1998. № 1. С. 94-98.
154. Харитонов Є. Деякі міркування з приводу нормотворчості. *Право України*. 2000. № 8. С. 81-85.
155. Харчук Р. С. Основні принципи правотворчої діяльності виконавчих органів влади в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 2. С. 190-193.
156. Хованская Г. П. Законотворчество на службу людям. *Жилищное и коммунальное хозяйство*. 2013. № 5. С. 12-15.

157. Чабур С. В. Методологічний інструментарій дослідження механізму правотворчості. *Наукові записки [Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]*. Серія: *Право*. 2017. Вип. 2 (спецвип.). С. 21-27.
158. Чабур С. В. Функції механізму правотворчості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Вип. 48. С. 48-51.
159. Чеботарьов С. С. Гуманізм як принцип права України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 65. С. 205-210.
160. Чинарян Е. О. Особенности законотворчества в Российской империи в XIX веке. *Вестник факультета юриспруденции и ювенальной юстиции*. 2011. Вып. 6. С. 93-98.
161. Члевик О. Особливості свободи як принципу конституційного ладу. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 2. С. 55-66.
162. Чухвичев Д. В. Законотворческое познание и его роль в процессе законотворчества. *Гражданин и право*. 2011. № 7. С. 21-32.
163. Швець М. Нова технологія законотворення. *Право України*. 2003. № 3. С. 3-9.
164. Шевченко А. Є. Вплив правової доктрини на правотворчий процес в Україні. *Юридичний вісник*. 2015. № 3 (36). С. 52-57.
165. Шпак Ю. А. Методологічні підходи до визначення поняття нормотворчості органів місцевого самоврядування. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 145-152.
166. Шпак Ю. А. Стадії нормотворчого процесу в органах місцевого самоврядування: теоретико-правовий аспект. *Львівський державний університет внутрішніх справ*. 2014. № 801. С. 103-108.
167. Шутак І. Юридична техніка і технологія: теорія та практика застосування. *Вісник Львівського університету*. 2016. Вип. 63. С. 37-45.
168. Яковюк І. Адаптація і гармонізація законодавства в умовах інтеграції: проблема співвідношення. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 4 (71). С. 29-42.
169. Яценко Р. Ю. Пряма правотворчість як вид правотворчості в сучасній Україні: поняття, ознаки, проблеми забезпечення. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2009. Вип. 43. С. 92-100.

ТЕМА 4. ДІЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО АКТА В ЧАСІ, ПРОСТОРІ, ЗА КОЛОМ ОСІБ

Існування у суспільстві різних видів правових норм, що регулюють суспільні відносини, зумовлює відображення їх у нормативно-правових актах. Нормативно-правові акти є найважливішими системоутворюючими елементами всіх правових явищ. З їх допомогою здійснюються функції держави і державних органів, створюються правові режими діяльності громадян і юридичних осіб, вводиться і забезпечується правовий порядок у суспільстві, формуються умови і гарантії стабільного вирішення завдань економічного, політичного і соціального розвитку¹.

Нормативно-правовим актом (далі НПА) є письмовий документ компетентного суб'єкта права, в якому закріплюються правила поведінки загального характеру, що забезпечуються державою².

Нормативно-правовий акт як основне джерело правової системи України має наступні **особливості**:

- підтримується і охороняється державою;
- може бути оперативно виданий і змінений у будь-якій своїй частині, що дозволяє відносно швидко реагувати на соціальні процеси в суспільстві;
- відповідним чином систематизований, що дає змогу легко віднайти потрібний документ для застосування і реалізації;
- дозволяє точно фіксувати зміст правових норм, що сприяє проведенню єдиної політики, не допускати довільного тлумачення і застосування норм³.

Перевагами нормативно-правового акта серед інших джерел права є його визначеність, яка полягає у ясності, чіткості, зрозумілості для його адресата правил поведінки, а також загальнообов'язковість, яка, зокрема, може забезпечуватися і авторитетом державної влади.

Оскільки за допомогою нормативно-правових актів вирішуються найважливіші питання суспільного життя, до них висуваються серйозні **вимоги**: своєчасність та оперативність створення, достовірність, повнота, точність, конкретність, грамотність, авторитетність і автентичність, обов'язковість, обґрунтованість тощо.

Активізація правотворчої діяльності, що спостерігається в Україні за роки незалежності, спричинила сталу тенденцію збільшення кількості нормативно-правових актів. Це спричинило необхідність їхнього класифікування з

¹ Самійло Г. О. Теорія держави і права: навч. посіб. Запоріжжя: Просвіта, 2010. 348 с.

² Основи держави і права України: підручник для ВНЗ / за ред. В. Л. Ортинського. Київ, 2008. 583 с.

³ Лазнюк Н.В. Ознаки нормативно-правових актів. *Журнал східноєвропейського права*. 2015. № 13. С. 95-102.

метою полегшення пошуку необхідної інформації у величезному масиві документів.

Нормативно-правові акти *класифікуються* за наступними критеріями:

➤ *за суб'єктами ухвалення* – на акти органів держави, народу в процесі референдуму, територіальних громад, громадських об'єднань, трудових колективів, посадових осіб, спільні акти органів держави і недержавних формувань та ін.;

➤ *за юридичною силою* – на закони і підзаконні нормативні акти;

➤ *за сферою дії* – на загальнообов'язкові, спеціальні, локальні;

➤ *за ступенем загальності правових норм* – на загальні і конкретизаційні;

➤ *за характером волевиявлення* – на акти встановлення, зміни та скасування норм права;

➤ *за галузями законодавства* – на цивільні, кримінальні, кримінально-процесуальні та ін.;

➤ *за часом дії* – визначено-строкові й невизначено-строкові.

Найбільш значущою є класифікація нормативно-правових актів за юридичною силою.

Юридична сила НПА – це ступінь його впливу на суспільні відносини, його значення, яке залежить від розташування в ієрархії актів. Юридична сила НПА полягає:

- в обов'язковій відповідності кожного НПА принципам і нормам Конституції України;

- у суворій відповідності до визначеної Конституцією України офіційної класифікації НПА;

- у наявності обов'язкового підпорядкування за вертикальним розташуванням видів НПА: Конституція – закон – указ – постанова – наказ. Саме в такій послідовності зменшується юридична сила кожного названого акта і збільшується обов'язковість попередніх. Кожний вид НПА займає чітко визначене місце в ієрархії НПА, що впливає з нормативно встановленого значення цього акту в системі НПА держави;

- у встановленні ієрархічної підпорядкованості НПА державних органів, що мають більш високий статус і більш низький статус у державній системі. Критерієм визначення місця акта в ієрархії НПА є статус органа, що їх видає, у системі державно-владних органів;

- у визначенні основного змісту НПА юридична сила підтверджується формулюваннями: «на основі», «на виконання закону», «відповідно до указу або постанови» та ін.;

у наявності комплексу реквізитів документа як елементів, що інформують про його юридичну силу, його достовірність і справжність походження і дозволяють відносити його до відповідного виду, наприклад, розрізняти, закон це чи постанова, а також визначити, коли він був ухвалений, коли на-

брав чинності, ким ухвалений, затверджений, підписаний і т.д.¹

Завдяки юридичній силі можна зняти протиріччя (колізії), які виникають між НПА, а саме: діє той нормативний документ, що має вищу юридичну силу (якщо акти мають різну юридичну силу); діє той нормативний документ, який ухвалений пізніше (за умови рівності актів за юридичною силою).

Закон – це нормативно-правовий акт вищої юридичної сили, який приймається відповідно до особливої процедури парламентом або безпосередньо народом і регулює найважливіші суспільні відносини².

Для закону характерні такі основні **ознаки**:

- приймається лише законодавчим органом представницького характеру або населенням держави в порядку референдуму;
- регулює найважливіші суспільні відносини, що зумовлює його високу ефективність;
- має найвищу юридичну силу в системі нормативних актів країни;
- має загальний характер;
- встановлює загальнообов'язкові правила поведінки, має належну форму, породжує юридичні наслідки та гарантується державою;
- є стабільним нормативним актом;
- має відповідну структуру, тобто організацію змісту, доцільне розміщення нормативних приписів та правові атрибути;
- нормативним актом, що приймається в особливому процесуальному порядку, який називається законодавчим процесом;
- охороняється і гарантується державою, яка забезпечує необхідні умови для виконання законів і застосовує заходи примусового характеру до суб'єктів, які не виконують або порушують вимоги законів;
- приймається відповідно до вимог логіки, стилю і мови, що сприяє однаковому і точному його розумінню та застосуванню, підвищенню ефективності системи нормативних актів у цілому.

Класифікація законів здійснюється на підставі різних критеріїв:

- *за юридичною силою* – конституційні закони, що закріплюють засади суспільного і державного ладу та є юридичною базою поточного законодавства (Конституція; закони, що вносять зміни до Конституції, доповнюють або конкретизують положення Основного Закону); поточні закони, що приймаються на основі та на виконання конституційних законів і становлять поточне законодавство;
- *за суб'єктами законотворчості* – закони прийняті: в результаті референдуму; вищим законодавчим органом держави;
- *за предметом регулювання* – закони конституційні, адміністративні, цивільні, кримінальні, процесуальні тощо;

¹ Загальна теорія держави і права : підручник / за ред.: М. В. Цвік, О. В. Петришин. Харків: Право, 2011. 584 с.

² Загальна теорія держави і права: підручник / за ред.: М. В. Цвік, О. В. Петришин. Харків: Право, 2011. 584 с.

➤ *за характером регулювання* – органічні закони, тобто внутрішньо узгоджені, що відзначаються високим рівнем нормативних узагальнень і спрямовані на комплексне урегулювання суспільних відносин; виключні закони, що приймаються за надзвичайних обставин поза планом законотворчих робіт;

➤ *за обсягом дії на суб'єктів* – загальні закони (поширюються на всіх суб'єктів незалежно від їх статусу); закони соціальні (регламентують діяльність чітко окреслених груп суб'єктів), які мають особливий статус.

Підзаконний нормативний акт – це письмовий документ уповноваженого суб'єкта, прийнятий на підставі та у виконання закону, в якому закріплені правила поведінки загального характеру, що забезпечуються державою¹.

Підзаконні нормативні акти можна поділити на чотири основні самостійні **групи**:

- *загальні* – нонормативні акти, що можуть бути прийняті правотворчими суб'єктами загальної компетенції;

- *місцеві* – нормативні акти, що приймаються територіальними суб'єктами і поширюються на осіб, які перебувають на цій території;

- *відомчі* – нормативні акти, що приймаються суб'єктами спеціальної, галузевої компетенції і поширюються на всі організації та осіб, що входять до цього відомства, або їх окрему частину;

- *локальні* – нормативні акти, що містять у собі норми, предметом яких є внутрішні відносини, що складаються у межах якого-небудь підприємства, установи, організації².

Будь-які нормативно-правові акти мають відповідні **часові, територіальні межі** свого існування і дії, а також поширюються на визначене коло осіб – суб'єктів права.

Дія нормативно-правового акта у часі передбачає: момент вступу нормативно-правового акта в дію; момент припинення дії нормативно-правового акта; зворотню дію нормативно-правового акта.

Нормативно-правові акти **набирають чинності**:

- на підставі вказівки в тексті нормативно-правового акта на календарну дату, з якої документ набирає законної сили;

- на підставі вказівки на інші обставини, з якими пов'язане набуття законної сили документа («з моменту підписання», «з моменту опублікування»);

- на підставі застосування загальних правил, за якими нормативно-правові акти набирають сили після закінчення певного часу, передбаченого законом, із дня їхнього офіційного оприлюднення.

¹ Волинка К. Г. Теорія держави і права: навч. посіб. Київ: МАУП, 2003. 240 с.

² Кельман М. С. Загальна теорія держави та права: підруч. 3-тє вид., стереот. Львів: Новий Світ-2000, 2009. 584 с.

Припинення дії нормативно-правових актів відбувається на підставі:

- закінчення терміну, на який був прийнятий юридичний документ;
- оголошення про втрату законної сили нормативно-правового акта (пряма вказівка на скасування, що може міститися у спеціальному акті);
- прийняття уповноваженим органом нового нормативно-правового акта однакової чи вищої юридичної сили, що регулює те ж коло суспільних відносин;
- зміни обставин, для врегулювання яких було прийнято нормативно-правовий акт¹.

Закони та інші нормативно-правові акти не мають **зворотної дії в часі**, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують кримінальну, адміністративну відповідальність особи – загальне правило: «Норма права зворотної сили не має».

Проте існують винятки, наприклад, у кримінальному, адміністративному законодавстві передбачено, що у випадку коли нормативний акт, який був прийнятий після скоєння правопорушення, пом'якшує чи звільняє від юридичної відповідальності, то він має зворотну силу, а якщо установлює чи обтяжує відповідальність особи, то норми даного акта зворотної сили не мають.

Дія нормативно-правових актів у просторі характеризується розповсюдженням їх впливу на певну територію, а саме:

- державу в цілому;
- відповідний регіон;
- адміністративно-територіальну одиницю;
- відповідне підприємство, установу, організацію².

Нормативно-правові акти України поширюються на територію всієї країни.

Під **територіальною дією** нормативно-правових актів розуміється поширення законодавства в межах території держави, до якої відноситься:

- суходільний простір – земна територія;
- водний простір – внутрішні води всередині державних кордонів і територіальні води в межах 12 морських миль;
- повітряний простір над державними межами – на висоті до 110 км (верхня висотна межа повітряного простору міжнародним правом остаточно не встановлена, проте зазвичай вважається, що висотна межа повітряного простору складає близько 100-110 км від поверхні Землі, тобто найменшу стійку висоту орбіти штучних супутників Землі);
- надра та континентальний шельф³.

¹ Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підруч. Харків: Консум, 2006. 656 с.

² Загальна теорія держави і права: [підруч. для студ. юрид. вищих навч. закл.] / [М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.]; за ред. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2011. 584 с.

³ Теорія держави та права: підруч. / Є. О. Гіда, Є. В. Білозьоров, А. М. Завальний та ін.; за заг. ред. Є.О. Гіди. Київ: О. С. Ліпкан, 2011. 576 с.

Екстериторіальна дія нормативно-правового акта регулюється міжнародними договорами і передбачає поширення законодавства певної держави за межами її території. Вона відома як право екстериторіальності держав – порядок, відповідно до якого установи або фізичні особи, що розташовані або перебувають на території іншої держави, розглядаються як такі, що розташовані або перебувають на власній території і підвладні законам та юрисдикції власної держави, поширюється на: космічні об'єкти під прапором і гербом держави; трубопроводи; підводні кабелі та нафтові морські вишки; повітряні, військові та торговельні судна у відкритому морі, які ходять під державним прапором; території дипломатичних представництв і консульств за кордоном¹.

Правом екстериторіальності користуються військові кораблі та літаки, що з дозволу певної держави знаходяться на її території, але розглядаються як частина території іншої держави.

Дія нормативно-правових актів за колом осіб обумовлена наступною обставиною: усі громадяни, особи без громадянства, іноземці та юридичні особи, що знаходяться на території держави, підпадають під сферу дії законодавства держави, у якій вони перебувають. Окрім того, існують нормативно-правові акти, дія яких розповсюджується лише на певні категорії громадян, що визначають особливості їх правового статусу. У відношенні до окремих суб'єктів (дипломатичних представників) законодавство може мати обмежену чинність. Зокрема, вони не можуть бути затримані, заарештовані тощо².

Ключові поняття:

дія права, дія нормативно-правових актів, темпоральні характеристики дії нормативно-правових актів, дія нормативно-правових актів у часі, набуття чинності нормативно-правовими актами, момент набуття нормативним актом чинності, пряме скасування нормативного акта, фактичне скасування нормативного акта, офіційне оприлюднення нормативно-правового акта, офіційне опублікування нормативно-правового акта, офіційні друковані видання, Офіційний вісник України, Голос України, Відомості Верховної Ради України, Урядовий кур'єр, ординарний (конституційний) спосіб набуття чинності законами, екстраординарний спосіб набуття чинності законами, втрата чинності нормативно-правових актів, формальна відміна (пряме скасування) нормативно-правового акта, фактична відміна нормативно-правового акта, судова відміна нормативно-правового акта, призупинення дії нормативно-правового акта, втрата чинності нормативно-правового акта, напрями дії нормативно-правового акта в часі, зворотна дія

¹ Тихомиров Д. О., Аврахов А. М. Дія нормативно-правових актів у часі та в просторі. *Трибуна молодого вченого*. 2017. № 1. С. 144-146.

² Система законодавства. Нормативно-правові акти та їх систематизація: метод. посібник. Рівне. 2017. URL: https://rivnejust.gov.ua/media/files_for_pages.

(ретроактивна форма) нормативно-правових актів в часі, проста зворотна дія нормативно-правового акта в часі, абсолютна зворотна дія в часі нормативно-правових актів, відносна зворотна дія нормативно-правових актів в часі, ревізійна зворотна дія нормативно-правового акта в часі, негайна дія нормативно-правових актів в часі, ультраактивна форма дії нормативно-правових актів в часі, перспективна дія нових нормативно-правових актів, переживаюча дія скасованих нормативно-правових актів у часі, дія нормативно-правових актів у просторі, територіальний принцип дії нормативно-правових актів в просторі, екстериторіальний принцип дії нормативно-правових актів в просторі, дія нормативно-правових актів за колом осіб, депутатська недоторканість, президентський імунітет, суддівський імунітет, дипломатичний імунітет, консульський імунітет.

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) від 07 лютого 2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 9. Ст. 50.).
- ❖ Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року. *Відомості Верховної Ради України*. (зі змінами і допов.) 2005. № 35, 35-36, 37. Ст. 446.
- ❖ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1984. № 51. Ст. 1122.
- ❖ Кримінальний кодекс України від 4 квітня 2001 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.
- ❖ Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст. 135.
- ❖ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
- ❖ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року (зі змінами і допов.). *Офіційний вісник України*. 2006. № 12. С. 16. Ст. 762.
- ❖ Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лютого 2014 року (зі змінами і допов.). *Офіційний вісник України*. 2014. № 20. Ст. 619.
- ❖ Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.
- ❖ Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня

- 1997 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
- ❖ Про прокуратуру України: Закон України від 14 жовтня 2014 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2-3. Ст. 12.
 - ❖ Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування: Закон України від 15 липня 1997 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 38. Ст. 249.
 - ❖ Про статус народного депутата України: Закон України від 17 листопада 1992 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 3. Ст. 17.
 - ❖ Про статус депутатів місцевих рад: Закон України від 11 липня 2002 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 40. Ст. 290.
 - ❖ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.
 - ❖ Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності: Указ Президента від 10 червня 1997 року (зі змінами і допов.). *Урядовий кур'єр*. 1997. № 107-108.

Дисертації, автореферати:

1. Абрамович Р. М. Принцип незворотності дії закону в часі: еволюція, стан та перспективи вдосконалення його застосування в Україні: дис. ... канд. юрид наук. Київ, 2015. 171 с.
2. Баранов А. В. Нормативные правовые акты органов государственной власти субъектов Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. Волгоград, 2006. 207 с.
3. Богатова О. В. Нормативный правовой акт как источник права (теоретический аспект): дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2004. 185 с.
4. Буряк Я. Я. Нормативно-правові акти місцевих державних адміністрацій в Україні: загальнотеоретична характеристика: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2015. 16 с.
5. Ведяшкин С. В. Локальные нормативные правовые акты и их роль в установлении внутреннего трудового распорядка организации: дис. ... канд. юрид. наук. Томск, 2001. 184 с.
6. Вилегжаніна М. В. Нормативно-правові акти в комунікаційному середовищі сучасної України: дис. ... канд. наук із соц. комун. Київ, 2011. 191 с.
7. Власов Ю. Л. Проблеми тлумачення норм права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2000. 14 с.
8. Гарник Л. Л. Зупинення дії нормативно-правового акту (питання теорії

- та практики): дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 155 с.
9. Гетьман Є. А. Кодифікація законодавства України: поняття, особливості, види: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2010. 20 с.
 10. Горбунова Л. М. Підзаконні нормативно-правові акти: організаційно-правові питання забезпечення законності: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 225 с.
 11. Джоусе-Иванина М. Нормативно-правовой акт в системе источников российского права: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2010. 182 с.
 12. Дутка Г. І. Закон у системі нормативно-правових актів України: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 203 с.
 13. Житарев Є. В. Модельні нормативні акти в правовій сфері: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2013. 18 с.
 14. Зверев Є. О. Тлумачення міжнародних договорів національними судами: європейський досвід та Українська практика: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 18 с.
 15. Зуев О. М. Незаконные нормативно-правовые акты в российской правовой системе: дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2007. 189 с.
 16. Иванов С. А. Соотношение закона и подзаконного нормативного правового акта: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2001. 183 с.
 17. Калиновська Т. О. Нормативно-правові акти місцевих рад як органів місцевого самоврядування в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. 250 с.
 18. Кармадонов К. С. Официальное опубликование нормативно-правовых актов как стадия правотворческого процесса: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2007. 178 с.
 19. Ковалева В. В. Нормативные правовые акты в механизме правового регулирования: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2009. 196 с.
 20. Косович В. М. Загальнотеоретичні аспекти удосконалення нормативно-правових актів України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Львів, 2015. 38 с.
 21. Костенко М. А. Содержательно-правовая эквивалентность текстов нормативно-правовых актов (теоретико-правовой аспект): дис. ... канд. юрид. наук. Ростов-на-Дону, 2001. 153 с.
 22. Косцова І. П. Системне тлумачення норм права: дис. ... канд. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2016. 218 с.
 23. Кудрякова О. В. Правовые акты местного самоуправления: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2000. 190 с.
 24. Куценко І. В. Підзаконні нормативно-правові акти в системі джерел права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 16 с.
 25. Лата Н. Ф. Адміністративно-правове регулювання нормотворчої діяльності органів виконавчої влади: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2004. 19 с.
 26. Лопатина С. Н. Правовые акты органов (должностных лиц) местного са-

- моуправления: дис. ... канд. юрид. наук. Санкт-Петербург, 2000. 273 с.
27. Миронюк О. І. Реформування системи права України: теоретичний вимір: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2015. 20 с.
 28. Наумова К. І. Правові акти органів і посадових осіб місцевого самоврядування в системі джерел муніципального права в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2017. 21 с.
 29. Нестерович В. Ф. Конституційно-правові засади впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів: зарубіжний та український досвід: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2015. 40 с.
 30. Носенко М. С. Оспаривание нормативных правовых актов в судах общей юрисдикции: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2001. 178 с.
 31. Пархоменко Н. М. Джерела права: теоретико-методологічні засади: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2009. 36 с.
 32. Петрученко К. І. Нормативно-правові акти місцевого самоврядування як джерело права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 18 с.
 33. Писаренко В. П. Організація контролю за виконанням нормативно-правових актів в органах виконавчої влади: дис. ... канд. наук з держ. упр. Харків, 2007. 221 с.
 34. Порошин Е. А. Исполнимость нормативных правовых актов: дис. ... канд. юрид. наук. Нижний Новгород, 2006. 185 с.
 35. Прищепа О. І. Правові акти органів виконавчої влади в системі правових актів України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2010. 17 с.
 36. Рибікова Г. В. Правова експертиза нормативно-правових актів в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 19 с.
 37. Романов Я. В. Підзаконні акти: загальнотеоретична характеристика: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2015. 20 с.
 38. Романова Г. В. Подзаконные правовые акты и их реализация: дис. ... канд. юрид. наук. Казань, 2006. 234 с.
 39. Сырых Е. В. Общие критерии качества закона: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2001. 221 с.
 40. Терлецький Д. С. Конституційно-правове регулювання дії міжнародних договорів в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2007. 19 с.
 41. Фахрисламова Г. З. Правовые акты местного самоуправления: дис. ... канд. юрид. наук. Уфа, 2003. 210 с.
 42. Форманюк В. В. Поняття та види локальних нормативно-правових актів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2013. 18 с.
 43. Чулінда Л. І. Юридико-лінгвістичне тлумачення текстів нормативно-правових актів: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 228 с.
 44. Швачка Г. О. Правова природа нормативних актів Автономної Республіки Крим: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2003. 189 с.
 45. Щирба М. Ю. Темпоральна дія нормативно-правових актів України: теоретико-прикладні аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2015. 20 с.

46. Юлинецкая Ю. В. Кодификационно-интерпретационные особенности текстов международных нормативно-правовых актов: дис. ... канд. филол. наук. Одесса, 2005. 196 с.
47. Яценко В. Н. Применение подзаконных нормативных правовых актов в судебной деятельности: дис. ... канд. юрид. наук. Казань, 2003. 193 с.

Монографії:

1. Косович В. М. Удосконалення нормативно-правових актів України: техніко-технологічні аспекти: моногр. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. 566 с.
2. Котуха О. С. Непрямі презумпції у галузях матеріального права України: моногр. Львів: Растр-7, 2019. 203 с.
3. Онищук І. І. Техніка юридичного письма в нормативно-правових актах: моногр. Харків: Право, 2014. 228 с.
4. Панченко В. В. Внутрішньогосподарські локальні нормативно-правові акти сільськогосподарських підприємств як форма аграрного права: моногр. Харків: С. А. М., 2012. 163 с.
5. Радь О. І. Нормативні акти судової влади як джерела трудового права України: моногр. Львів: Вид-во Т. Сороки, 2017. 174 с.
6. Рябченко Я. С. Оскарження нормативно-правових актів в адміністративному судочинстві: моногр. / за заг. ред. В. В. Зуй. Харків: ФІНН, 2011. 136 с.
7. Форманюк В. В. Локальні нормативно-правові акти: моногр. Херсон: Грінь Д. С., 2014. 183 с.

Наукові статті:

1. Boguta E., Bogomolova V. Definirea conceptului de autoritate judecatoreasca in contextul reglementărilor constituționale. *Legea si Viata*. 2016. № 11, ч. 1. С. 23-26.
2. Harasymiv O. Progress of implementation by Ukraine the ECHR decisions, in which the shortcomings of legislation in the field of constitutional law were indicated. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 1, ч. 1. Р. 68-72.
3. Kuzmenko N. Legal effects of unlawful local government acts. *Legea si Viata*. 2017. № 8, ч. 2. С. 81-86.
4. Railean P. Aportul curții constituționale la asigurarea constitutionalității in statul de drept. *Legea si Viata*. 2017. № 6, ч. 1. С. 10-15.
5. Spanu I., Lupu C. Esenta si menirea justitiei constituționale intr-un stat de drept. *Legea si Viata*. 2017. № 3, ч. 1. С. 18-23.

6. Андрусів Л. М. Оприлюднення нормативно-правових актів як стадія правотворчості. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 3. С. 3-5.
7. Андрусів Л. Теоретико-правові засади системи нормативно-правових актів. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 4. С. 128-131.
8. Антоненко В. О. Кодифікація як самостійна форма систематизації правових джерел. *Форум права*. 2009. № 3. С. 35-42.
9. Антошкіна В. Ретроспективний аналіз становлення та розвитку тлумачення правових норм крізь призму епох. *Право України*. 2017. № 3. С. 126-136.
10. Берназюк І. М. Державні цільові програми як стратегічні акти Кабінету Міністрів України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 2. Т. 2. С. 17-20.
11. Берназюк І. М. До питання класифікації стратегічних актів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 5. С. 27-31.
12. Бірюкова А. Поняття і сутність локальних нормативно-правових актів у системі джерел трудового права. *Підприємництво господарство і право*. 2016. № 6. С. 75-78.
13. Богачова Л. Л. Вимоги до підзаконного нормативно-правового акта як офіційного документа. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. № 29. С. 16-19.
14. Богачова Л. Л. Нормативно-правовий акт як джерело національного та Європейського права. *Альманах міжнародного права*. 2016. Вип. 14. С. 4-13.
15. Богачова Л. Л. Оприлюднення нормативно-правового акта як стадія підзаконного нормотворчого процесу. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 5. С. 18-21.
16. Болокан І. В. Загальні ознаки реалізації адміністративно-правових норм. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Спеціальний випуск, ч. 1. С. 112-116.
17. Борбунюк О. О. Регуляторні акти як різновид нормативно-правових актів. *Форум права*. 2013. № 3. С. 46-52.
18. Борщевський І. В. Форма (джерело) права: теоретико-правова сутність поняття. *Правова держава*. 2016. № 21. С. 6-11.
19. Буряк Я. Я. Розпорядження голови місцевої державної як підзаконний нормативно-правовий акт. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: Юридична*. 2013. Вип. 1. С. 3-10.
20. Вилегжаніна М. Нормативно-правовий акт як особливий вид документа. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*. 2010. Вип. 27. С. 281-287.
21. Вилегжаніна М. В. Класифікаційний аналіз нормативно-правових актів. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2011. № 1.

- С. 35-40.
22. Гетьман Є. А. Види підзаконних нормативно-правових актів органів виконавчої влади іноземних держав. *Вісник Запорізького національного університету. Серія: Юридичні науки*. 2013. № 4. С. 15-18.
 23. Гетьман Є. А. Ознаки нормативно-правового та підзаконного нормативно-правового акта та їх співвідношення. *Митна справа*. 2013. № 6 (22). С. 390-395.
 24. Гетьман Є. А. Підзаконні нормативно-правові акти органів виконавчої влади України та іноземних держав: порівняльна характеристика. *Теорія і практика правознавства*. 2016. Вип. 1 (9). С. 1-10.
 25. Гетьман Є. А. Поняття підзаконного нормативно-правового акта та його співвідношення із нормативно-правовим та правовими актами. *Форум права*. 2013. № 3. С. 106-113.
 26. Гетьман Є. Підзаконний нормативно-правовий акт: поняття, ознаки, функції, види. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 2. С. 92-100.
 27. Гримыч М. К вопросу о классификации судебных актов и их правотворческого значения. *Верховенство Права*. 2017. № 1 (30). С. 64-69.
 28. Гринюк Р., Багрій О. До питання про доцільність визнання презумпції конституційності нормативно-правових актів у контексті забезпечення верховенства Конституції України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 4. С. 92-102.
 29. Дашковська О. Інтерпретаційні акти органів судової влади (на прикладі актів конституційного судочинства). *Загальні проблеми правової науки*. 2011. № 2 (65). С. 26-34.
 30. Дергільова О. Г. Правові акти: поняття, класифікація та соціальне призначення. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 3. С. 3-8.
 31. Дрішлюк А. І. Аналогія закону та аналогія права: динаміка наукового дослідження (сучасний період). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 17. С. 9-14.
 32. Дрішлюк А. І. Поняття джерела права та його форми. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 1. С. 15-19.
 33. Єрмоленко В. М. Підзаконні акти Верховної Ради України як джерело аграрного права. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Право*. 2014. Вип. 197 (2). С. 29-35.
 34. Железняк Н. А. Організаційно-правовий механізм здійснення контролю за додержанням законодавства про державну реєстрацію нормативно-правових актів. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 10. С. 7-15.
 35. Заплотинська Ю. Акти Кабінету Міністрів України в системі нормативно-правових актів: загальнотеоретичний та порівняльно-правовий ас-

- пекти. *Вісник Львівського університету*. 2013. Вип. 57. С. 36-42.
36. Іванченко О. П. Систематизація законодавства: науковий вектор, практичні потреби. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 53-56.
 37. Ільницький М. Адміністративно-правове регулювання оприлюднення нормативно-правових актів і забезпечення доступу до них в електронній формі за законодавством України. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 4, ч. 1. Р. 98-103.
 38. Кириленко І. С. Локальна правотворчість як особливий різновид юридичної діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Вип. 23. С. 55-58.
 39. Кириленко І. С. Локальний нормотворчий акт як результат локальної нормотворчості: теоретико-правовий аспект. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 2. С. 33-37.
 40. Клабан В. Сучасна система джерел права України: деякі теоретичні та практичні аспекти. *Вісник Львівського університету*. 2015. Вип. 61. С. 24-29.
 41. Козюбра М. І. Тенденції розвитку джерел права України в контексті європейських правоінтеграційних процесів. *Наукові записки*. 2004. Вип. 26. С. 3-9.
 42. Колісник В. Відновлення дії Конституції України та зміна форми правління як засіб поновлення конституційного ладу. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 4. С. 103-110.
 43. Комар П. А. Поняття та система конституційного законодавства України: підходи, проблеми, напрями вирішення. *Права людини, держава, суспільство*. 2016. № 4. С. 3-10.
 44. Коморний О. М. Правові акти – поняття та ознаки. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2016. Вип. 32. С. 204-215.
 45. Корольова Ю. В. Джерела права: багатоманітність наукового розуміння та єдність сутності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 31. С. 10-13.
 46. Коростей В. Подзаконные акты: реальность и перспектива. *Право України*. 2001. № 9. С. 61-62.
 47. Косович В. Внесення змін до нормативно-правових актів України як спосіб їх вдосконалення. *Вісник Львівського університету*. 2014. Вип. 60. С. 35-46.
 48. Косович В. До визначення поняття «нормативно-правовий акт»: практична необхідність і теоретична можливість уточнення. *Право України*. 2012. № 9. С. 274-280.
 49. Косович В. Напрямок дії нормативно-правових актів України у часі: теоретичні та практичні аспекти, необхідність вдосконалення. *Вісник Львівського університету*. 2013. Вип. 58. С. 11-26.
 50. Костюк В. Л. Міжнародні договори у системі джерел трудового права:

- науково-теоретичний підхід. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 31. С. 65-68.
51. Кошіль Н. М. Кодифікація в статутах актів місцевих рад із питання участі населення в здійсненні місцевого самоврядування. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 5. С. 16-19.
 52. Кравчук К. Г. Акти Конституційного Суду України та їх правотворчий характер. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 6. С. 51-54.
 53. Крутько А. Л. Рівні правового регулювання народної законодавчої ініціативи: теоретико-правове співвідношення. *Право і суспільство*. 2015. № 1. С. 15-21.
 54. Куненко І. Проблеми правового регулювання внесення змін до Конституції України. *Підприємництво, господарство і право*. 2014. № 2. С. 90-93.
 55. Куценко І. В. Сучасний стан та перспективи розвитку підзаконних актів в Україні. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2007. Вип. 38. С. 116-123.
 56. Лазнюк Н. В. Нормативно-правові акти центральних органів державного управління як джерело права. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2003. Вип. 13. С. 215-219.
 57. Лазнюк Н. В. Ознаки нормативно-правових актів. *Журнал східноєвропейського права*. 2015. № 13. С. 95-102.
 58. Левчишина О. Л. Адміністративний договір в Україні: поняття, ознаки, зарубіжний досвід і пропозиції щодо вдосконалення. *Право і суспільство*. 2015. № 5-2, ч. 2. С. 117-121.
 59. Легін Л. Нормативно-правовой акт как юридический документ: технико-юридическая характеристика. *Leges si Viata*. 2016. № 4, ч. 3. С. 35-38.
 60. Легін Л. М. Нормативно-правовий акт: поняття та система ознак. *Право і суспільство*. 2016. № 2. С. 21-26.
 61. Ленгер Я. І. Пріоритет нормативно-правового акту як спосіб розв'язання колізії. *Держава та регіони*. 2017. № 1. С. 19-24.
 62. Ленін Н. Я. Роль інтерпретаційних актів у правовій діяльності та регулюванні суспільних відносин. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 1. С. 22-25.
 63. Лепіш Н. Я. Ознаки інтерпретаційних актів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2012. Вип. 20. С. 46-48.
 64. Луцький Р. П. Нормативно-правовий акт як визначальна форма вираження позитивного права. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2012. Вип. 28. С. 13-17.
 65. Любарець А. Ю. Підзаконні акти в адміністративній реформі. *Наше право*. 2013. № 12. С. 77-80.
 66. Мазан Л. М. Поняття «дія нормативно-правових актів у часі» в контексті сучасного праворозуміння. *Юридичні і політичні науки*. 2012.

- Вип. 53. С. 70-76.
67. Мандюк А. Юридическое значение индивидуальных административных актов. *Leges si Viata*. 2016. № 3, ч. 2. С. 43-46.
 68. Мандюк О. О. Введення в дію індивідуальних адміністративних актів. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 27. С. 151-156.
 69. Мандюк О. О. Історія становлення та розвитку поняття індивідуальних адміністративних актів в українській адміністративно-правовій науці. *Журнал східноєвропейського права*. 2017. № 45. С. 78-87.
 70. Марцеляк О. Правова природа актів Конституційного Суду України та їх роль у розвитку науки конституційного права. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 4. С. 118-122.
 71. Мельник А. С. Основні та доповнюючі джерела українського права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. № 12. С. 67-77.
 72. Мельник М., Різник С. Про межі конституційної юрисдикції та пряму дію норм Конституції України при здійсненні правосуддя. *Вісник Конституційного Суду України*. 2016. № 4-5. С. 149-159.
 73. Мірошниченко А. М. Чи потрібний Закон України «Про нормативно-правові акти»? *Форум права*. 2009. № 1. С. 362-372.
 74. Могілевський Л. Роль вищих органів державної влади у сфері видання нормативно-правових актів підзаконного характеру. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 1, ч. 1. Р. 145-151.
 75. Моткова О. Д. Дія норм Конституції: доктринальний аспект. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 1. Т. 1. С. 31-34.
 76. Наумова К. І. Нормативно-правові акти місцевого самоврядування: поняття та види. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 26. С. 63-66.
 77. Палешник С. Інтерпретаційні акти в судовій практиці. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4 (75). С. 261-268.
 78. Пархоменко Н. М. Юридична сила: Основна властивість та один з критеріїв класифікації правових актів. *Правова держава*. 2001. № 13. С. 55-62.
 79. Петришина М. Акти органів і посадових осіб місцевого самоврядування: сутність та особливості. *Питання конституційного права*. 2012. № 1 (68). С. 66-74.
 80. Писаренко Н. Б. Межі судового контролю щодо дискреційних адміністративних актів: практика Європейського суду з прав людини та українські реалії. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1 (88). С. 109-119.
 81. Погребняк С. Прогалини в законодавстві та засоби їх подолання. *Загальні проблеми правової науки*. 2013. № 1 (72). С. 44-56.
 82. Подковенко Т. Система законодавства України: стан та шляхи вдосконалення. *Підприємництво, господарство, право*. 2005. № 9. С. 40-44.

83. Поляков А. О. Порівняльна характеристика правових актів Європейського Союзу вторинного характеру. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 2. С. 23-25.
84. Пушняк О. В. Визнання нормативно-правового акту нечинним як підстава припинення його чинності. *Форум права*. 2011. № 1. С. 834-841.
85. Пушняк О. В. Набуття чинності нормативно-правовими актами в Україні. *Форум права*. 2010. № 4. С. 748-754.
86. Пушняк О. В. Ультраактивна дія в часі нормативно-правових актів. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2005. Вип. 9. С. 152-158.
87. Радченко О. І. Теоретико-правові аспекти класифікації підзаконних актів вищих органів державної влади України. *Юрист України*. 2011. № 1 (14). С. 24-32.
88. Риндюк В. І. «Законодавство» як юридичний термін: до проблеми формулювання дефініції. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2018. № 1 (3). Р. 34-39.
89. Різник С. Про нез'ясоване питання конституційності актів парламенту, прийнятих в умовах Революції Гідності. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 6. С. 58-66.
90. Савенко В. В. Експлікація теоретико-пізнавальної природи закону як основи права. *Право і суспільство*. 2015. № 3, ч. 3. С. 56-60.
91. Сендецька Т. В. Визначення поняття «правовий акт» у правовій системі України. *Форум права*. 2011. № 3. С. 708-711.
92. Сердюк І. А. Вживання термінів «правовий акт» і «юридичний акт» у сучасній юридичній науці. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 3. С. 24-27.
93. Сердюк І. А. Нормативно-правовий акт у співвідношенні з актом застосування актом тлумачення норм права. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренко*. 2010. Вип. 3. С. 152-159.
94. Сидоренко А. Ю. До питання про кодифікацію як спосіб систематизації відомчих нормативних актів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. № 2. С. 16-22.
95. Тихомиров Д. О., Аврахов А. М. Дія нормативно-правових актів у часі та в просторі. *Трибуна молодого вченого*. 2017. № 1. С. 144-146.
96. Токар А. М. Акти місцевого управління: поняття та ознаки. *Університетські наукові записки*. 2006. № 2 (18). С. 186-190.
97. Тополь Ю. О. Джерело та форма права: поняття, зміст, проблема співвідношення. *Університетські наукові записки*. 2012. № 1 (41). С. 145-151.
98. Харченко Н. П. Актуальні питання зупинення дії нормативно-правового акту. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 2. С. 118-122.

99. Хомюк Н. Система джерел права: деякі теоретичні аспекти. *Вісник Львівського університету*. 2013. Вип. 58. С. 27-33.
100. Цвік М. Про систему юридичних актів. *Вісник Академії правових наук України*. 2002. № 4. С. 14-24.
101. Целлер Е. Питання структурної незалежності та судового діалогу в системах конфліктуючих норм. *Право України*. 2016. № 2. С. 17-24.
102. Цимбалістий Т. О. Правова природа актів органу конституційної юстиції. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 4. С. 59-61.
103. Чабан В. Адміністративний нормативно-правовий акт і адміністративний договір: юридична характеристика. *Підприємництво, господарство і право*. 2015. № 6. С. 52-57.
104. Шаповал В. Феномен конституції як основного закону. *Право України*. 2014. № 7. С. 64-84.
105. Шапочка Ю. Аналіз нормативно-правових актів України щодо регулювання діяльності громадських організацій як суб'єктів оцінювання державної політики. *Вісник Національної академії державного управління*. 2013. № 11. С. 200-207.
106. Шварцева М. І. Здійснення моніторингу національного законодавства України з боку парламентської асамблеї Ради Європи. *Право і суспільство*. 2015. № 5-2, ч. 3. С. 45-51.
107. Щирба М. Ю. Втрата чинності та зупинення дії нормативно-правових актів: деякі теоретико-прикладні аспекти. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 3. С. 31-40.
108. Ярмиш О., Червяцова А. Темпоральна дія конституційно-правових норм: проблеми теорії та практики. *Питання конституційного права*. 2010. № (62). С. 23-28.
109. Ясіновська А. Кодекси матеріального права: деякі теоретичні аспекти. *Вісник Львівського університету*. 2014. Вип. 59. С. 43-49.

ТЕМА 5. ЮРИДИЧНА ТЕХНІКА

Зміст нормативно-правових актів викладається шляхом певних правил, мовних засобів, прийомів формулювання, розгляджу, прийняття та опублікування юридичних актів. Ці правила, принципи тощо визначаються як юридична техніка¹.

Юридична техніка – це сукупність прийомів, правил, засобів підготовки, розробки, оформлення і систематизації нормативно-правових та індивідуально-юридичних актів.

Наукове осмислення юридичної техніки починається наприкінці XVIII – на початку XIX століття, коли вона ввійшла в систему правових категорій країн романо-германського права².

Предмет юридичної техніки становлять закономірності створення та ефективного функціонування права й здійснення юридичної діяльності.

Юридичній техніці притаманні наступні **ознаки**:

- сукупність юридичних інструментів, що застосовуються, як правило, в суворій послідовності, а не хаотично. У випадку роботи над законопроектом, спочатку необхідно визначитися з поняттями, а потім вже вибудувувати конструкції, визначати презумпції, застосовувати фікції тощо;
- сприяння найбільш доцільному перетворенню інформації в правовий акт;
- ефективне здійснення юридичної роботи. Накопичені в ході розвитку людства набуті навички повинні використовуватись у майбутньому, а не набуватися знову;
- юридичний інструментарій, що залежить від рівня розвитку суспільства і досягнень у галузі економіки, політики, моралі.

Як правило, юридичну техніку поділяють на **законодавчу (нормотворчу)** та **правозастосовну**. Однак такий підхід не дає повного уявлення про всі способи, прийоми, уміння і навички формування всіх елементів механізму правового регулювання.

У системі юриспруденції юридична техніка вирішує *завдання* систематизації знань про методи та прийоми юридичної діяльності, що формуються загальною теорією права, галузевими та прикладними юридичними науками.

Методи, які використовуються юридичною технікою, досить різноманітні. Їх прийнято поділяти в залежності від широти застосування в рамках наукового пізнання і практичного використання на загальні (філософські),

¹ Яковенко М. О. Юридична техніка: навч.-метод. посіб. для сам. вивч. дисц. Полтава, 2016. 148 с.

² Биля-Сабадаш І. О. Юридична техніка як різноаспектна категорія. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2008. № 16. С. 37-45.

формально-логічні, загальнонаукові та спеціальні¹.

Досліджуючи інститут юридичної техніки О. Скакун визначає структуру цього поняття яку, на її думку, складають:

- юридична термінологія;
- юридичні конструкції;
- форма нормативно-правового акта, прийоми і правила викладу його змісту².

Під *юридичною термінологією* розуміють систему юридичних термінів, тобто словесних позначень понять, що використовуються при викладі змісту закону, іншого нормативно-правового акта, та припускає так звану термінологічну уніфікацію³.

Юридична конструкція – це ідеальна модель, яка відображає складну структурну будову врегульованих правом суспільних відносин, юридичних фактів та їх елементів⁴.

Поряд із юридичною термінологією та юридичними конструкціями, не менш важливими є **форма нормативно-правового акта, прийоми і правила викладу його змісту**, вимоги до яких повинні бути однаковими для всіх нормативно-правових актів.

Загальні правила юридичної техніки:

1. Змістовні правила допомагають співвіднести виконання юридичних дій з реальними обставинами: місце суспільних відносин у сфері правового регулювання, однорідність правового регулювання, правильний вибір галузі права, вибір правової форми, забезпечення відповідності правових документів принципам і нормам міжнародного права.

2. Правила логіки: однакове розуміння термінів, узгодженість різних правових документів (частин), відсутність протиріч між правовими документами (частинами), послідовність розумових операцій, використовуваних при побудові нормативно-правових актів, переконливість правових документів.

3. Структурні правила забезпечують повний систематизований виклад необхідної для правового документа інформації та її ефективне засвоєння. Структура правового документа – це його побудова.

4. Мовні правила: ясність, точність правового документа, доступність нормативно-правових актів, стислість, відсутність пафосності та декларативності правового документа, офіційність стилю. Мова правових документів – це мова державної влади, а тому їй притаманний владний та офіційний хара-

¹ Горохова, С. С. Юридическая техника: учебник и практикум для академического бакалавриата. Москва: Юрайт, 2017. 317 с.

² Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підруч. / О. Ф. Скакун ; пер. з рос. Харків: Консум, 2006. 656 с.

³ Шутак І. Д., Онищук І. І. Юридична техніка: навч. пос. Івано-Франківськ, 2013. 496 с.

⁴ Загальна теорія держави і права: [підруч. для студ. юрид. вищих навч. закл.] / [М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.]; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2011. 584 с.

ктер.

5. Формальні (реквізитні) правила необхідні для ідентифікації правового документа і його обліку з метою прийняття до обов'язкового виконання, відображають офіційний характер.

6. Процедурні правила: законність процедури, раціональність, обґрунтованість зміни процедури, плановість, облік та узгодження інтересів адресатів нормативно-правового акта, логічна послідовність виконання дій, що становлять процедуру, застосування санкцій за порушення процедур¹.

Законодавча техніка – це система засобів і правил створення законів і здійснення їх систематизації (у формах кодифікації та консолідації).

Основною метою законодавчої техніки є створення якісних за формою та змістом законів та їх систематизація, необхідна для ефективної реалізації. Значення законодавчої техніки виявляється як у правотворчості, так і у правореалізаційній діяльності².

Функції законодавчої техніки – це основні напрями впливу законодавчої техніки на суспільні відносини, через які виявляється її соціальне призначення.

Найважливішими функціями законодавчої техніки є:

інтегративна,
нормативна,
модифікації законодавства,
моделювання законодавства,
системостворювальна,
практична,
інтерпретаційна,
прогностична,
політична,
інформаційна,
виховна,
організаційна,
оціночна,
ідеологічна тощо³.

Правила законодавчої техніки являють собою допустимі правом вимоги та дозволи для законодавця, що сформувалися на основі досягнень юридичної науки і практики законодавчої діяльності та спрямовані на створення якісних за формою та змістом законів, а також на їх систематизацію (у

¹ Загальна теорія держави і права: [підруч. для студ. юрид. вищих навч. закл.] / [М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.]; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2011. 584 с

² Кельман М. С. Загальна теорія держави та права: підруч. / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин, Н. М. Хома. 3-тє вид., стереот. Львів: Новий Світ-2000, 2009. 584 с.

³ Глосарій із законопроекткування: словник. Центр законопроектних студій. URL: <http://lawdrafting.org/glossary/>

формах кодифікації та консолідації)¹.

Засоби законодавчої техніки – це допустимі правом прийоми, за допомогою яких забезпечується досягнення законодавцем мети правового регулювання під час створення та систематизації законів².

Правила та засоби законодавчої техніки не повинні стосуватися змістовної частини правових норм, тим більше суперечити їм.

Залежно від змісту допустимих правом явищ, за допомогою яких забезпечується досягнення законодавцем мети правового регулювання при створенні і систематизації законів, засоби законодавчої техніки можна класифікувати на такі види: юридичні конструкції, мовні засоби, юридичні фікції, юридичні класифікації; юридичні символи, юридичні примітки, юридичні додатки, юридичні презумпції тощо.

До правил законодавчої техніки, які стосуються застосування практично всіх засобів законодавчої техніки, належать загальні правила вибору форми закону, логічні правила, формулювання юридичних конструкцій, застосування юридичних символів, конкретизації правових норм, структурної побудови законів та закріплення їх реквізитів, законодавчої гармонізації тощо³.

До правил законодавчої техніки, які встановлюють конкретніші вимоги та дозволи для законодавця при використанні засобів законодавчої техніки, можна віднести: правила застосування засобів законодавчої техніки при розробці структури та реквізитів основного закону, законів про ратифікацію міжнародних договорів, кодексів, законів – актів прямого народовладдя, правила закріплення юридичних конструкцій певних правових інститутів, правила створення законів про внесення змін до законів тощо⁴.

Принципи застосування правил та засобів законодавчої техніки – це визначальні ідеї, які реалізує законодавець при використанні і дотриманні правил та засобів законодавчої техніки з метою створення і систематизації законів⁵.

Найважливішими принципами застосування правил і засобів законодавчої техніки є: верховенства права, конституційності, демократизму, гуманізму, комплексності, системності, логічності, оптимального збалансування дозволів, заборон та зобов'язань, оптимального ступеня конкретизації норм права, узгодженості, доцільності, науковості, професіоналізму, незалежності суб'єктів проведення правової експертизи проектів законів та ін.⁶

Наявність розвиненої юридичної техніки та юридичної процедури є од-

¹ Дзейко Ж. О. Законодавча техніка в Україні: історико-теоретичне дослідження: моногр. Київ: Київський університет, 2007. 360 с.

² Так само.

³ Дзейко Ж. О. Законодавча техніка в Україні: історико-теоретичне дослідження: моногр. Київ: Київський університет, 2007. 360 с.

⁴ Так само.

⁵ Так само.

⁶ Так само.

нією з гарантій реального втілення законності у правовій сфері. Але сам факт наявності нормативних актів ще не означає механічного встановлення режиму законності. Вирішення проблеми боротьби з правопорушеннями, зміцнення прав і свобод громадян, ліквідація багатьох негативних явищ у суспільному житті – всі ці проблеми можуть вирішуватися лише зі створенням ефективного механізму реалізації законодавства, забезпеченням відповідного рівня політичної і правової культури. Водночас, набір конкретних засобів, що утворюють механізм правового регулювання, не обирається довільно, за бажанням правотворчого органу, а залежить від конкретно-історичних умов і сфери дії нормативного акта, що проектується. Завдання органу правотворчості й полягає у тому, щоб віднайти такі юридичні засоби, які дозволяли б нейтралізувати негативні фактори й підсилювали дію позитивних¹.

Ключові слова:

юридична техніка, правова діяльність, компетентні органи, правовий акт, правотворчість, правозастосовна діяльність, техніко-юридичні прийоми, індивідуальні акти, судовий акт, договір, підзаконний акт, правозастосовний акт, верховенство закону, суб'єкти правотворчості, спеціальні правові засоби, юридична термінологія, юридичні конструкції, форма нормативного акта, прийоми і правила викладу змісту нормативно-правового акта, юридичний стиль мовлення, абстрактний стиль, казуїстичний стиль, правотворча помилка, юридичний вид правотворчих посилок, логічний вид правотворчих помилок, граматичний вид правотворчих помилок, законодавча техніка, юридична фікція, законодавча техніка, вимоги законодавчої техніки, правила законодавчої техніки, механізм правового регулювання, засоби законодавчої техніки, нормативна побудова, системна побудова, юридичні конструкції, галузева типізація, логічна послідовність викладу, максимальна компактність викладу, помилки законодавчої техніки, плеоназми, законодавчі дефініції.

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) від 07 лютого 2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 9. Ст. 50.).
- ❖ Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року.

¹ Горбунова Л. Історія дослідження ідеї та поняття законності. *Право України*. 2004. № 2. С. 3-8

- Відомості Верховної Ради України.* (зі змінами і допов.) 2005. № 35, 35-36, 37. Ст. 446.
- ❖ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України.* 1984. № 51. Ст. 1122.
 - ❖ Кримінальний кодекс України від 4 квітня 2001 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України.* 2001. № 25. Ст. 131.
 - ❖ Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України.* 2002. № 21-22. Ст. 135.
 - ❖ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України.* 2003. № 40-44. Ст. 356.
 - ❖ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року (зі змінами і допов.). *Офіційний вісник України.* 2006. № 12. С. 16. Ст. 762.
 - ❖ Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лютого 2014 року (зі змінами і допов.). *Офіційний вісник України.* 2014. № 20. Ст. 619.
 - ❖ Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України.* 2017. № 35. Ст. 376.
 - ❖ Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України.* 1997. № 24. Ст. 170.
 - ❖ Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації: Закон України від 23 вересня 1997 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України.* 1997. № 49. Ст. 299.
 - ❖ Про прокуратуру України: Закон України від 14 жовтня 2014 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України.* 2015. № 2-3. Ст. 12.
 - ❖ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України.* 2016. № 31. Ст. 545.

Дисертації, автореферати:

1. Белов В. А. Юридическая техника российского налогового законодательства (Общетеоретический анализ): дис. ... канд. юрид. наук. Нижний Новгород, 2002. 191 с.
2. Биля І. О. Теоретичні основи використання нормотворчої техніки: дис. ... канд. юрид. наук. Харків. 2003. 201 с.
3. Бокова И. Н. Юридическая техника в уголовном законодательстве (теоретико-прикладной анализ главы 22 УК РФ): дис. ... канд. юрид. наук.

- Нижний Новгород, 2002. 258 с.
4. Болдырев С. Н. Юридическая техника: теоретико-правовой анализ: дис. ... д-ра юрид. наук. Ростов-на-Дону, 2014. 468 с.
 5. Вербенец М. Б. Юридична термінологія української мови: історія становлення і функціонування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2004. 15 с.
 6. Воскресенский К. А. Юридическая техника: частные вопросы совершенствования уголовного закона: дис. ... канд. юрид. наук. Санкт-Петербург, 2008. 209 с.
 7. Голенок С. Г. Юридическая техника в системе регионального нормотворчества (теоретико-прикладной аспект): дис. ... канд. юрид. наук. Санкт-Петербург, 2005. 232 с.
 8. Головатий С. П. Верховенство права: ідея, доктрина, принцип: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2008. 44 с.
 9. Давыдова М. Л. Теоретические и методологические проблемы понятия и состава юридической техники: дис. ... канд. юрид. наук. Волгоград, 2010. 408 с.
 10. Дзейко Ж. О. Законодавча техніка в Україні (теоретико-історичне дослідження): дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2011. 452 с.
 11. Дзюбенко О. Л. Юридична техніка відомчої нормотворчості в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 265 с.
 12. Илясов А. Н. Правоприменительная техника и правоприменительная технология: теоретико-правовой анализ: дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2008. 175 с.
 13. Иванова А. Ю. Законодавчий процес і законодавча техніка у період Центральної Ради, Гетьманату та Директорії: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 220 с.
 14. Коваль А. А. Техніка формування норм права: кримінально-процесуальний аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2011. 20 с.
 15. Косович В. М. Загальнотеоретичні аспекти удосконалення нормативно-правових актів України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2015. 41 с.
 16. Костовська К. М. Юридична техніка актів правозастосування в діяльності органів внутрішніх справ: дис. ... канд. юрид. наук. 2011. 204 с.
 17. Краснов А. Н. Юридическая техника российского экологического законодательства: общеправовой анализ: дис. ... канд. юрид. наук. Нижний Новгород, 2008. 230 с.
 18. Максимова Е. В. Юридическая техника как средство повышения эффективности нормативных правовых актов федеральных органов исполнительной власти: дис. ... канд. юрид. наук. 2009. 202 с.
 19. Мельник А. А. Якість закону: теоретико-методологічний та техніко-юридичний аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. 18 с.

20. Неліпович Г. І. Юридична конструкція як засіб структурування правової інформації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2017. 20 с.
21. Онищук І. І. Техніка юридичного письма в нормативно-правових актах: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2012. 21 с.
22. Павлова К. Е. Юридическая техника как атрибут нормотворческой деятельности (на примере органов внутренних дел): дис. ... канд. юрид. наук. Белгород, 2016. 162 с.
23. Падалка Р. О. Верховенство права як основоположний принцип права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 21 с.
24. Переверзев В. В. Юридические конструкции в процессуальном праве: дис. ... канд. юрид. наук. Ростов-на-Дону, 2009. 158 с.
25. Поліщук Г. Б. Теоретичні та практичні основи юридичної техніки кодифікаційних актів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 20 с.
26. Преподобный К. А. Техника изменения юридических актов: общеправовой аспект: дис. ... канд. юрид. наук. Нижний Новгород, 2011. 230 с.
27. Пригара Л. І. Юридична техніка актів правозастосування: дис. ... канд. юрид. Київ, 2008. 200 с.
28. Радаева С. В. Юридическая техника как условие повышения эффективности правосудия: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2011. 27 с.
29. Риндюк В. І. Законодавча техніка: поняття, форми, види, реалізація в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 194 с.
30. Рубайло Э. А. Юридическая техника локальных актов: понятие и виды: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2013. 24 с.
31. Савченко Л. В. Юридическая техника в правотворчестве субъекта Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2004. 175 с.
32. Тенетко А. А. Юридическая техника правоприменительных актов: дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 1999. 200 с.
33. Ул'яновська О. В. Фікції в правовій системі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2009. 20 с.
34. Чернова Е. С. Институт экспертизы как средство совершенствования юридической техники в правотворчестве ЦИК РФ: теоретический и историко-правовой анализ: дис. ... канд. юрид. наук. 2011. 180 с.
35. Чигидин Б. В. Юридическая техника российского законодательства: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2002. 189 с.
36. Щербина В. С. Засоби законодавчої техніки: теоретико-правові аспекти формування та вдосконалення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2019. 16 с.

Монографії:

1. Гапотій В. Д. Верховенство права: сучасні наукові концепції: моногр. Мелітополь: Вид-во Мелітоп. дер-го педаг. ун-ту ім. Б. Хмельницького, 2016. 194 с.
2. Грищук О. В., Заболотна Н. Я. Юридична техніка творення та тлумачення нормативно-правових договорів: теоретико-правовий вимір: моногр. Хмельницький: Хмельниц. ун-т упр. і права, 2017. 213 с.
3. Давыдова М. Л. Юридическая техника: проблемы теории и методологии: моногр. Волгоград. 2009. 318 с.
4. Дзейко Ж. О. Законодавча техніка в Україні: історико-теоретичне дослідження: моногр. Київ: Київський університет, 2007. 360 с.
5. Косович В. М. Оціночні поняття як засіб юридичної техніки: моногр. Львів: Тріада-плюс, 2010. 211 с.
6. Миняшева Г. И. Юридическая технология подготовки правоприменительных актов: моногр. Уфимский юридический ин-т МВД РФ, 2012. 115 с.
7. Онищук І. І. Техніка юридичного письма в нормативно-правових актах: моногр. 2-ге вид., стер. Харків: Право, 2019. 224 с.
8. Погорілко В. Ф. Проблеми реалізації Конституції України: теорія і практика: моногр. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; А.С.К., 2003. 652 с.
9. Подорожна Т. С. Законодавчі дефініції: поняття, структура, функції: моногр. Львів: ПАІС, 2009. 195 с.
10. Рабінович П. М. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики: моногр. Львів: СПОЛОМ, 2016. 200 с.
11. Риндюк В. І. Проблеми законодавчої техніки в Україні: теорія та практика: моногр. Київ: Юридична думка, 2012. 272 с.
12. Тихомиров Ю. А. Правоприменение: теория и практика: моногр. Москва: Формула права, 2008. 431 с.

Наукові статті:

1. Александров А. С. Юридическая техника – судебная лингвистика – грамматика права. *Уголовное судопроизводство*. 2007. № 2. С. 32-35.
2. Андрусів Л. Теоретико-правові засади системи нормативно-правових актів. *Підприємство, господарство і право*. 2017. № 4. С. 128-131.
3. Биля-Сабадаш І. О. Юридична техніка як різноаспектна категорія. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2008. Вип. 16. С. 37-45.
4. Бойко Г. І. Юридична конструкція як засіб юридичної техніки. *Актуа-*

- льні проблеми держави і права. 2014. Вип. 73. С. 190-198.
5. Борисенко М. О. Ознаки та принципи правозастосовної діяльності: теоретичний аспект. *Вісник Академії адвокатури України*. 2015. № 3 (34). С. 23-29.
 6. Биля-Сабадаш І. О. Юридична техніка як різноаспектна категорія. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2008. № 16. С. 37-45.
 7. Вишновецька С. В. Юридична техніка як складова методології науки трудового права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 57. С. 144-151.
 8. Волинець В. Юридична техніка законотворення в Україні: загальні проблеми. *Юридична Україна*. 2012. № 11. С. 4-12.
 9. Воронцова А. В. Правовий прогрес у контексті вдосконалення юридичної техніки (порівняльно-правовий вимір). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право*. 2013. № 1077. Вип. 15. С. 45-48.
 10. Гетьман Є. А. Кодифікаційна техніка як різновид нормотворчої техніки. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2009. № 17. С. 130-142.
 11. Головатий С. Верховенство права (правовладдя): як його тлумачить Венеційська комісія. *Право України*. 2010. № 10. С. 154-167.
 12. Головатий С. П. Верховенство права: глухі кути вітчизняної юридичної доктрини. *Наукові записки*. 2008. Вип. 77. С. 32-36.
 13. Гусаров С. М. Правозастосування в сфері законодавчої та нормотворчої діяльності. *Право*. 2015. № 3. С. 35-42.
 14. Дзейко Ж. О. Інтерпретація юридичної та законодавчої техніки у європейській правовій думці ХІХ ст. - початку ХХ ст. *Наше право*. 2014. № 2. С. 5-13.
 15. Дзюбенко О. Л. Теоретико-правове розуміння юридичної техніки відомчої нормотворчості. *Юриспруденція: теорія і практика*. 2009. № 7. С. 2-10.
 16. Дмитрієнко Ю. М. Юридична техніка: комп'ютерне моделювання української правосвідомості як форми української держави в історичному та реальному часі. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2005. Вип. 30. С. 114-135.
 17. Дутко А. О. Класифікація юридичних конструкцій як засобів законотворчої техніки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2014. № 810. С. 75-80.
 18. Єресько Л. Верховенство права як результат судової практики: погляди А. Дайсі. *Юридична Україна*. 2016. № 11-12. С. 68-81.
 19. Журик Ю. В. Окремі питання юридичної техніки у господарському та цивільному законодавстві України. *Університетські наукові записки*. 2007. № 2. С. 211-213.

20. Зінченко О. В. Юридичні конструкції як найвища форма правової абстракції. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 55-59.
21. Іванюта Н. В. Окремі аспекти юридичної техніки в контексті створення господарсько-процесуальних документів. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 2. С. 60-64.
22. Капля О. Співвідношення принципів законності та верховенства права в адміністративному судочинстві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 6. С. 127-130.
23. Каратеев П. Ю. Законодательная техника: некоторые теоретические вопросы. *Правоведение*. 2004. № 6. С. 137-144.
24. Клочко М. Джерела походження та способи творення юридичної термінології. *Форум права*. 2013. № 10. С. 36-37.
25. Коваль А. А. Причини і наслідки недотримання вимог юридичної техніки формування кримінально-процесуальних норм. *Право і безпека*. 2010. № 5 (37). С. 179-185.
26. Копча В. В. Верховенство права як принцип сучасної держави. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 3 (108). С. 198-212.
27. Косович В. М. Особливості застосування нормативно-правових актів з техніко-юридичними недоліками. *Публічне право*. 2016. № 3. С. 200-207.
28. Косович В. Юридичні конструкції як засіб правозастосовної техніки. *Публічне право*. 2017. № 2 (26). С. 260-270.
29. Костовська К. М. Юридична техніка та її співвідношення з правозастосовними помилками в діяльності. *Митна справа*. 2012. № 2 (80). С. 341-356.
30. Костовська К. Особливості юридичної техніки неписаних (усних) актів правозастосування в діяльності органів внутрішніх справ. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 6. С. 3-6.
31. Костовська К. Особливості юридичної техніки письмових актів правозастосування в діяльності ОВС. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: Юридична*. 2012. № 4. С. 25-31.
32. Кутиркін А. А. Поняття й складові частини законотворчої техніки в Україні та країнах Європейського Союзу. *Вісник Донецького університету економіки та права*. 2009. № 1. С. 196-200.
33. Кучук А. М., Замковий Є. М. Юридична техніка як засіб ефективності правових актів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 90-97.
34. Кушнарєва О. В. Місце та роль уніфікації нормативної правової термінології у юридичній техніці. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2015. Вип. 3. С. 20-28.
35. Лебеденко В. І. Юридична техніка: поняття, призначення, методологіч-

- ні засади застосування. *Інформація і право*. 2014. № 2. С. 52-56.
36. Левицька Н. О. Роль юридичної техніки в правозастосуванні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Вип. 4. С. 17-20.
 37. Левицька Н. Юридичні конструкції та система права: співвідношення понять. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 9. С. 169-173.
 38. Легин Л. Нормативно-правовой акт как юридический документ: технико-юридическая характеристика. *Legea si Viata*. 2016. № 4, ч. 3. С. 35-38.
 39. Легка О. В. Взаємозв'язок правозастосовної техніки з іншими видами юридичної техніки. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 23-29.
 40. Легка О. В. Юридична техніка законодавчих та правозастосовних актів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 101-107.
 41. Луців О. М. «Інтегральний» підхід до з'ясування сутності верховенства права: загальна характеристика та основні різновиди. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Вип. 22. С. 53-57.
 42. Максимов С. І. Верховенство права: світоглядно-методологічні засади. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2016. № 4 (31). С. 27-35.
 43. Манько Д. Г. Щодо визначення поняття юридичної техніки та технології. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2010. Вип. 50. С. 100-104.
 44. Миронов А. Н. Юридическая техника нормативно-правовых актов. *Вестник Владимирского юридического института*. 2009. № 3. С. 101-104.
 45. Миронюк С. С. Роль юридичної термінології у формуванні мовленевої культури студентів-правознавців. *Дослідження з лексикології і граматики української мови*. 2014. № 15. С. 125-132.
 46. Онищук І. І. Вплив техніки юридичного письма на якість юридичних конструкцій та конструювання. *Митна справа*. 2011. № 5 (77), ч. 2. С. 95-100.
 47. Онищук І. І. Законодавчий стиль як засіб техніки юридичного письма та його вплив на технологію комунікації. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: Юридична*. 2011. № 4. С. 44-53.
 48. Онищук І. І. Поняття та особливості техніки юридичного письма в нормативно-правовому акті. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2011. Вип. 559. С. 5-11.
 49. Онищук І. І. Проблеми вдосконалення нормативно-правового регулювання вимог до юридичної техніки. *Юридична Україна*. 2011. № 6. С. 22-27.
 50. Патlachук О. В. Особливості юридичної техніки водного (1995 р.) та лісового (1994 р.) кодексів України. *Наукові записки [Центральноукраїн-*

- ського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*]. Серія: *Право*. 2018. Вип. 4. С. 44-48.
51. Патlachук О. В. Юридична техніка земельного кодексу УСРР 1922 р., Закону «Про ліси УСРР» 1923 р., Гірничого кодексу УСРР 1928 р. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 4. С. 40-46.
 52. Патlachук О. В. Юридична техніка природоохоронних норм «Руської правди». *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2018. № 12. С. 32-37.
 53. Патlachук О. В. Юридична техніка природоохоронних норм Статутів Великого князівства Литовського 1529, 1566, 1588 рр. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2019. № 7. С. 29-35.
 54. Пильгун Н. В. Перспективи вдосконалення юридичної техніки в Україні. *Форум права*. 2012. № 2. С. 76-78.
 55. Пильгун Н. В. Реалізація принципу верховенства права як необхідна умова побудови правової держави. *Юридичний вісник*. 2012. № 4 (25). С. 30-34.
 56. Погребняк С. Верховенство права в Україні: передумови та перспективи. *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. № 1. С. 20-32.
 57. Погрібний І. М., Матат Ю. І. Місце та роль юридичної техніки в механізмі правового регулювання. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2009. № 44. С. 6-11.
 58. Поліщук Г. Б. Місце та значення юридичної техніки в процесі кодифікації законодавства. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 4. С. 70-73.
 59. Поліщук Г. Б. Феноменологічні основи юридичної техніки кодифікаційних актів. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 98-101.
 60. Пригара Л. І., Ступник Я. В. Юридико-технічний аспект процесуальних актів. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2014. № 2. Р. 155-163.
 61. Риндюк В. И. Законодательная техника: понятие и содержание. *Молодой учёный*. 2013. № 8 (55). С. 302-306.
 62. Руденко І. В. Законодавча техніка як елемент ефективної законотворчості. *Митна справа*. 2013. № 1 (85), ч. 2, кн. 1. С. 459-466.
 63. Сезонова І. К., Глазько С. М. Юридична техніка як засіб забезпечення стабільності нормотворчої діяльності. *Право і безпека*. 2002. № 2. С. 112-115.
 64. Сидор В. Юридична техніка земельного законодавства. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Юридичні науки*. 2010. Вип. 85. С. 85-88.
 65. Скуратов И. В. Юридическая техника. *Труды Оренбургского института (филиала) Московской государственной юридической академии*. 2007. № 8. С. 118-131.
 66. Слинько Д. В. Основні риси та структура правозастосовної діяльності.

- Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.* 2015. Вип. 20. С. 21-24.
67. Стефанчук М. О. Проблеми юридичної техніки статті 13 Цивільного кодексу України. *Університетські наукові записки.* 2005. № 1-2. С. 140-145.
 68. Токарська А. С. До питання про культуру розуміння юридичного тексту. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: Юридична.* 2011. № 1. С. 139-146.
 69. Трихліб К. О. Юридична термінологія звичаєвого права (на матеріалах «Руської Правди»). *Державне будівництво та місцеве самоврядування.* 2012. Вип. 23. С. 285-281.
 70. Ул'яновська О. В. Науковий підхід у доктрині права щодо розмежування правової фікції та правового символу. *Вісник Академії адвокатури України.* 2011. № 2 (22). С. 23-27.
 71. Харченко Н. С. Теоретико-правові підходи до визначення юридичної техніки. *Порівняльно-аналітичне право.* 2016. № 5. С. 36-39.
 72. Чепульченко Т. О. Верховенство права як основоположний принцип сучасного правотворення. *Вісник НТУУ «КПІ».* 2012. Вип. 2 (14). С. 185-188.
 73. Чигидин Б. В. К вопросу о понятии юридической техники. *Представительная власть – XXI век: законодательство, комментарии, проблемы.* 2002. № 5-6. С. 34-39.
 74. Чорнолуцький Р. В. Принципи юридичної (законодавчої) техніки та їх роль і значення в законопроектній діяльності. *Молодий вчений.* 2014. № 8 (2). С. 83-88.
 75. Чорнолуцький Р. В. Роль юридичної техніки в законопроектній діяльності. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право.* 2014. Вип. 7. С. 118-129.
 76. Шевчук І. Основні види правотворчих помилок у законодавстві України: деякі теоретичні аспекти. *Вісник Львівського університету.* 2014. Вип. 59. С. 35-42.
 77. Шеремета Н. Правнича термінологія української мови та процеси її творення. *Lviv Polytechnic National University Institutional.* 2013. № 28. С. 120-123.
 78. Шутак І. Юридическая техника и технология в отраслях права: теория и практика применения. *Верховенство Права.* 2017. № 2. (27). С. 30-35.
 79. Шутак І. Д. Доктринальні основи юридичної техніки. *Європейські перспективи.* 2013. № 4. С. 5-9.
 80. Шутак І. Д. Дослідження актуальних та пріоритетних напрямків у галузі юридичної техніки. *Journal «ScienceRise: Juridical Science».* 2017. № 1 (1). Р. 32-36.
 81. Шутак І. Д. Концептуальні міркування щодо впровадження навчальної дисципліни «Юридична техніка». *Вісник Національної академії право-*

- вих наук України. 2015. № 4. С. 21-28.
82. Шутак І. Д. Юридична техніка і технологія: теорія та практика застосування. *Вісник Львівського університету. Серія: Юридична*. 2016. Вип. 63. С. 37-45.
83. Шутак І. Д. Юридична техніка міжнародного права (загальнотеоретичний аспект). *Вісник національної академії прокуратури України*. 2011. № 2. С. 87-92.
84. Шутак І. Д. Юридична техніка тлумачення норм права. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2015. № 11. С. 18-24.
85. Шутак І. Д. Юридична техніка як сфера наукових знань і навчальна дисципліна. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3. С. 81-86.
86. Шутак І. Д., Онищук І. І. Юридична техніка конструювання норми права. *Вісник національної академії прокуратури України*. 2013. № 2. С. 39-44.
87. Щербина В. С. Засоби законодавчої техніки: методологічні засади. *Молодий вчений*. 2017. № 10 (50). С. 711-715.
88. Ягупа А. О. Деякі проблемні аспекти визначення поняття юридичної техніки. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 5. С. 42-45.
89. Янишина І. Правоторчі помилки: загальнотеоретичні аспекти. *Вісник Львівського університету*. 2013. Вип. 58. С. 34-40.
90. Яцишин Н. П. Юридична термінологія як об'єкт мовознавчих досліджень. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2011. № 6 (2). С. 219-222.
91. Яцишин Н. П. Юридична термінологія як спеціалізована система правових понять. *Термінологічний вісник*. 2013. Вип. 2 (2). С. 99-103.

ТЕМА 6. ЮРИДИЧНІ ФІКЦІЇ ТА ПРЕЗУМПЦІЇ ЯК ПРИЙОМ ЮРИДИЧНОЇ ТЕХНІКИ У ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

До засобів юридичної техніки можна віднести також юридичні фікції, суть яких полягає в тому, що неіснуюче визнається існуючим.

Німецький правознавець Рудольф фон Ієрінга (1818-1892) образно характеризував правові фікції як «юридичну брехня, освячену необхідністю», як «технічний обман»¹.

Під **правовою фікцією** розуміється положення, яке насправді не існує, але яким право додало значення факту.

Юридична (правова) фікція (лат. – вимисел, вигадка) – загальновизнані і зафіксовані в нормах права припущення про існування певних явищ і процесів, тоді як насправді вони відсутні. Фікції можуть міститись у гіпотезі чи диспозиції правової норми, а також набувати зовнішнього вираження у нормі-фікції, інституті права².

Ознаками юридичних фікцій є:

1) об'єктом регулювання юридичної фікції є ті обставини, які знаходяться в стані непоправної невідомості;

2) цим обставинам надається значення юридичних фактів. При цьому самі по собі фікції юридичними фактами не є, а лише заміщають юридичні факти в тих випадках, коли динаміка правових відносин очікує наявності факту, а реальна дійсність у зв'язку з цим допускає прогалину;

3) фікції мають навмисно деформуючий характер, який може полягати: в штучному уподібненні або прирівнюванні таких понять і обставин, які насправді різні чи навіть протилежні;

у визнанні реальними неіснуючих обставин і запереченні існуючих (наприклад, запис усиновлювачів батьками дитини);

у визнанні існуючими обставин і ситуацій до того, як вони стали існувати насправді, або виникли пізніше, ніж це було насправді (зміна дати народження усиновленої дитини);

фікція має імперативний (незаперечний) характер, тобто не передбачає можливість появи таких ситуацій, які не охоплюються встановленим нею правилом.

Як правило у нормативних актах фікції виражаються словами «якби»,

¹ Протасов В. Н. Теория государства и права: учебник и практикум для академ. бакалав. Москва: Юрайт, 2015. 487 с.

² Скакун О. Ф. Теория держави і права: підруч. Харків: Консум, 2006. 656 с.

«якщо б, «припустимо».

У римському праві, наприклад, була фікція про визнання «по вимислу» іноземця римським громадянином, якщо він виступав позивачем або відповідачем в цивільних угодах. У французькому праві існує фікція, яка говорить: якщо дружина і чоловік загинули одночасно, першим загиблим вважається чоловік. Ця фікція необхідна для того, щоб встановити чіткий порядок спадкування. В українському цивільному праву днем смерті громадянина, оголошеного померлим, вважається день набрання законної сили рішенням суду про оголошення її померлою¹.

Правові фікції широко застосовуються у правовому регулюванні суспільних відносин, у тому числі фінансових правовідносин. Юридичні фікції позбавляють законодавця необхідності створювати нові норми в тих випадках, коли такі випадки не підпадають під визначення діючого права. Таким чином, вони скорочують законодавчу роботу і спростовують застосування права щодо найбільш різноманітних життєвих ситуацій. Водночас широке використання фікцій призводить до зростання невизначеності фінансового законодавства, його різного розуміння і застосування, що спричиняє збільшення кількості суперечок господарського характеру, дозволяє правозастосувачу по-різному вирішувати ті чи інші питання в аналогічних ситуаціях, що в окремих випадках призводить до свавілля правоохоронних і контролюючих органів².

Фікції можна поділити на конструктивні і деструктивні.

До **конструктивних фікцій** належать штучні реконструкції фактів, якими в кримінально-процесуальному праві є відтворення обстановки і обставин подій. Юридичними (конструктивними) фікціями визнаються правила (принципи) дії нової правової норми у часі: перспективна, ретроактивна, ультраактивна дія, а також дострокове припинення дії правової норми.

Неприпустимими є **деструктивні фікції**: фіктивне підприємництво, фіктивний контракт. Вони є протиправним видом зловживання суб'єктивним правом, за яке законодавство передбачає кримінальну, адміністративну, цивільно-правову відповідальність. Чимало деконструктивних фікцій використовується з метою задоволення незаконного інтересу в тіньовій економіці, а також похідних від неї явищ (тіньової політики, корупції, організованої злочинності, економічної злочинності)³.

Фікції застосовуються в праві (їх широко використовували ще давні римляни), якщо відсутні реальні підстави для:

- 1) доказу правомірності якої-небудь дії або бездіяльності;
- 2) визнання суб'єктивного права (суб'єктивних правомочностей);
- 3) констатації юридичного факту.

¹ Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підруч. Харків: Консум, 2006. 656 с.

² Курсова О. А. Фикции в российском праве: дис. ... канд. юрид. наук. Н. Новгород, 2001. 210 с.

³ Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підруч. Харків: Консум, 2006. 656 с.

Типами юридичних фікцій є: традиційні (наприклад, зняття судимості) і фікції в праві, коли один закон суперечить іншому (тобто фікція як властивість).

Презумпція (лат. *Presumptio*) – це припущення про наявність чи відсутність певних фактів, засноване на зв'язку між передбачуваними фактами і фактами готівкою. В основі презумпції лежить соціальний досвід, багаторазово перевірене практикою знання – типовий, ймовірний за даних умов факт¹.

Правова презумпція має такі характерні риси:

- 1) прямо або побічно закріплюється в праві;
- 2) в будь-якому випадку має значення для правового регулювання;
- 3) викликає правові наслідки, якщо вона є незаперечною в силу закону або спростована в процесі вирішення справи².

Юридична презумпція – це підтверджене правозастосовчої практикою припущення про наявність чи відсутність юридично значимих явищ.

Найдавнішою юридичною презумпцією є презумпція знання права і закону: передбачається, що всі повинні знати писаний закон. Ця презумпція була сформульована і застосовувалася ще в римському праві (*ignorantia legis neminem excusat* – незнання закону нікого не вибачає). Без такої юридичної припущення було б взагалі неможливо застосувати правову норму, вирішити те чи інше юридична справа³.

Важливою юридичною презумпцією є презумпція невинності обвинуваченого в кримінальному процесі: кожен обвинувачуваний у скоєнні злочину вважається невинним, поки його винність не буде доведена в передбаченому законом порядку і встановлено що набрало законної сили вироком суду. При цьому обвинувачений не зобов'язаний доводити свою невинуватість: його провину повинен довести обвинувач.

У цивільному процесі діє зворотна презумпція: презумпція винності несправного боржника (боржник, що не виконав своє зобов'язання, вважається винним у невиконанні, поки не доведе протилежне). Презумпції, таким чином, тісно пов'язані з процесом доказування і з розподілом тягара доведення.

Юридичні презумпції бувають загальноправові і галузеві. Загальноправовою якраз є презумпція знання опублікованих законів. Прикладом галузевої презумпції може служити презумпція вини власника джерела підвищеної небезпеки у разі заподіяння їм шкоди.

Таким чином, правові фікції, як і правові презумпції, усувають невизначеність у правових відносинах, вносять чіткість і стабільність в правове

¹ Кельман М. С. Загальна теорія держави та права: підруч. / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин, Н. М. Хома. 3-тє вид., стереот. Л. : «Новий Світ-2000», 2009. 584 с.

² Протасов В.Н. Теория государства и права : учебник и практикум для академического бакалаври ата. Москва: Изд-во Юрайт, 2015. 487 с.

³ Скакун О. Ф. Теория держави і права: підруч. Харків: Консум, 2006. 656 с.

регулювання.

Складність в розмежуванні правової фікції та презумпції виникають як за рахунок нечіткості поняття презумпції, так і за рахунок існування особливих різновидів презумпцій, зовні схожих з фікціями, – неспростовних презумпцій та квазі-презумпцій (штучних презумпцій), які формуються не в результаті використання індуктивного методу, а за допомогою методу експериментального моделювання¹.

Основна схожість презумпцій і фікцій полягає в тому, що і ті й інші умовно приймаються за істину. Відмінність же слід проводити за такими причинами:

По-перше, за способом утворення. Фікція виступає як певний прийом мислення, коли реально не існуючий видається за суще і навпаки, при цьому фікції служать суто прагматичних цілях.

У результаті використання ідеалізації створюється фіктивний об'єкт, який входить в юридичне буття і грає роль необхідних для виникнення, зміни або припинення правовідносин юридичних фактів. Суб'єкт правотворчості усвідомлює, що його судження не відповідає дійсності, і не вірить в можливість такої відповідності, але це судження, будучи чисто інструментальним, необхідно для досягнення деяких практичних результатів.

В основі презумпції лежить індукція або моделювання, коли ймовірність того чи іншого явища недостатньо велика. За допомогою моделювання була сконструйована презумпція невинності.

По-друге, відмінність презумпцій від правових фікцій слід проводити по ролі і функції, виконуваних цими досить схожими явищами. У деяких випадках функції і завдання фікцій перетинаються із завданнями та функціями презумпції. Функцію подолання невизначеності виконують фактично неспростовні припущення, але ця функція не є для них основною, на відміну від фікцій.

По-третє, фікції та презумпції мають різне значення по відношенню до процесу доказування. Якщо презюмування, по суті, являє собою пізнавальний прийом, то фікції до процесу пізнання не мають рішуче ніякого відношення. Фікція може використовуватися в процесі доказування по юридичній справі лише як формальний доказ. Можна відзначити ту особливість, що переважна більшість презумпцій концентрується в процесуальних галузях права, а фікції найчастіше містяться в матеріальних нормах.

По-четверте, відмінністю правових фікцій є те, що вони значно рідше, ніж правові презумпції, отримують пряме вираження в правових нормах. Те, що у презумпцій та фікцій дуже багато спільного – це безсумнівно. Це штучні явища, вони відіграють значну роль у процесі нормотворення і правозастосування. Однак, у разі презумпції, ми маємо справу з припущеннями,

¹ Протасов В. Н. Теория государства и права: учебник и практикум для академ. бакалав. Москва: Изд-во Юрайт, 2015. 487 с.

причому припущеннями вірогідними, які завжди можуть бути спростовані. Фікції ж виражені імперативно, тоді як презумпції можуть бути як імперативними, так і диспозитивними¹.

Ключові слова:

юридична фікція, ознаки юридичної фікції, значення юридичної фікції, принципи юридичної фікції, прийом юридичної техніки, колізія, деформувальний характер, імперативний (незаперечний) характер, фіктивна угода, фіктивний шлюб, фіктивне банкрутство, теоретичні фікції, нормативні фікції, матеріально-правові фікції, цивільно-правові фікції, кримінально-правові фікції, процесуально-правові фікції, презумпція, ознаки юридичної презумпції, значення юридичної презумпції, принципи юридичної презумпції, презумпція невинуватості, контрпрезумпція, загальноправові презумпції, міжгалузеві презумпції, галузеві презумпції, спростовні презумпції, неспростовні презумпції, юридичний факт.

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) від 07 лютого 2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 9. Ст. 50.).
- ❖ Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року. *Відомості Верховної Ради України*. (зі змінами і допов.) 2005. № 35, 35-36, 37. Ст. 446.
- ❖ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1984. № 51. Ст. 1122.
- ❖ Кримінальний кодекс України від 4 квітня 2001 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.
- ❖ Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст. 135.
- ❖ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
- ❖ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року (зі змінами і допов.). *Офіційний вісник України*. 2006. № 12. С. 16. Ст. 762.

¹ Протасов В. Н. Теория государства и права: учебник и практикум для академ. бакалав. Москва: Изд-во Юрайт, 2015. 487 с.

- ❖ Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лютого 2014 року (зі змінами і допов.). *Офіційний вісник України*. 2014. № 20. Ст. 619.
- ❖ Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.
- ❖ Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
- ❖ Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації: Закон України від 23 вересня 1997 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 49. Ст. 299.
- ❖ Про прокуратуру України: Закон України від 14 жовтня 2014 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2-3. Ст. 12.
- ❖ Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування: Закон України від 15 липня 1997 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 38. Ст. 249.
- ❖ Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 7 червня 2001 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 33. Ст. 175.
- ❖ Про статус народного депутата України: Закон України від 17 листопада 1992 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 3. Ст. 17.
- ❖ Про статус депутатів місцевих рад: Закон України від 11 липня 2002 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 40. Ст. 290.
- ❖ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.

Дисертації, автореферати:

1. Бичковський Є. Л. Науково-практичний коментар в правовій системі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2018. 20 с.
2. Абдрашитов В. М. Теоретические основы презумпции невиновности: дис. ... д-ра юрид. наук. Казань, 2017. 504 с.
3. Болонин С. Правотолкование и правовое регулирование: дис. ... канд. юрид. наук. Казань, 2010. 201 с.
4. Бородкін М. В. Юридичні факти як підстави виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин: автореф. дис.... канд. юрид. наук. Одеса, 2018. 20 с.

5. Васюк А. История возникновения и развития юридической герменевтики в России: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2011. 215 с.
6. Гаврилова Ю. Толкование права по объему: дис. ... канд. юрид. наук. Волгоград, 2008. 210 с.
7. Гермашев А. Юридическая герменевтика как теория о способах изложения воли в юридическом тексте и способах ее толкования: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2010. 196 с.
8. Дрягин М. А. Презумпция невиновности в российском уголовном судопроизводстве: дис. ... канд. юрид. наук. Иркутск, 2004. 210 с.
9. Душакова Л. А. Правовые фикции: дис. ... канд. юрид. наук. Ростов-на Дону, 2004. 199 с.
10. Жажина О. В. Презумпции как субсидиарные правовые нормы: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Санкт-Петербург, 2011. 27 с.
11. Каранина Н. С. Правовые презумпции в теории права и российском законодательстве: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2006. 164 с.
12. Костюк О. М. Теоретико-правові засади нормативного тлумачення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2017. 16 с.
13. Кузнецова О. А. Презумпции в российском гражданском праве: дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2001. 217 с.
14. Курсова О. А. Фикции в российском праве: дис. ... канд. юрид. наук. Нижний Новгород, 2001. 210 с.
15. Лотфуллин Р. К. Юридические фикции в гражданском праве: автореф. ... канд. юрид. наук. Москва, 2008. 16 с.
16. Ляшенко Р. Д. Презумпції у праві: питання теорії та практики: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. 234 с.
17. Майстренко О. В. Теоретико-правові аспекти колізій у законодавстві України: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 209 с.
18. Марохин Е. Ю. Юридическая фикция в современном российском законодательстве: дис. ... канд. юрид. наук. Ставрополь, 2004. 179 с.
19. Мосин С. А. Презумпции и принципы в конституционном праве Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2007. 159 с.
20. Москалюк О. В. Механізм подолання змістовних і темпоральних колізій норм права: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. 225 с.
21. Погребняк С. П. Колізії у законодавстві України та шляхи їх переборення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2001. 20 с.
22. Полатайко І. В. Втілення правової ідеології у правових системах сучасності: теоретико-правова характеристика: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2018. 20 с.
23. Пронина М. П. Презумпции в современном российском праве: дис. ... канд. юрид. наук. Нижний Новгород, 2010. 194 с.
24. Резиньков П. М. Юридическая фикция: теоретико-правовой анализ: дис. ... канд. юрид. наук. Ростов-на Дону, 2012. 216 с.
25. Родченко І. Ю. Розвиток механізмів самовпорядкування в системі дер-

- жавного управління: автореф. дис.... канд. наук з держ. упр. Київ, 2018. 21 с.
26. Садовський М. М. Теоретико-правові засади доктринального тлумачення права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2017. 20 с.
 27. Самсонов А. П. Презумпции права в современной правовой политике России: теоретико-правовой аспект: дис. ... канд. юрид. наук. Тамбов, 2009. 226 с.
 28. Сериков Ю. А. Процессуальные функции правовых презумпций в гражданском судопроизводстве: дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2005. 227 с.
 29. Сиротнікова Я. Є. Юридичні фікції в трудовому праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2019. 20 с.
 30. Смичок Є. М. Юридичні презумпції в податково-правовому регулюванні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2015. 20 с.
 31. Солодовник Л. В. Юридичні факти у трудовому праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2004. 21 с.
 32. Суханова Д. С. Міжнародно-правові та національно-правові презумпції у сфері прав і свобод людини та громадянина: порівняльно-правовий аспект. автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2010. 27 с.
 33. Тамазян Т. Г. Презумпции в страховом праве: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2004. 186 с.
 34. Танимов О. В. Юридические фикции и проблемы их применения в информационном праве: дис. ... канд. юрид. наук. Саранск, 2004. 216 с.
 35. Ул'яновська О. В. Фікції в правовій системі України: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2010. 215 с.
 36. Феннич В. П. Доказові презумпції в цивільному судочинстві. автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 22 с.
 37. Чистякова Ю. А. Социальные презумпции как регулятор общественных отношений: дис. ... канд. филос. наук. Нижний Новгород, 2004. 151 с.
 38. Черемнов Д. В. Юридичні презумпції та фікції в цивільному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 20 с.
 39. Чувакова Г. М. Дефектність фактичних складів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2004. 19 с.
 40. Щёкин Д. М. Юридические презумпции в налоговом праве: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2001. 200 с.
 41. Юдківська Г. Ю. Презумпція невинуватості в кримінальному процесі України та практиці Європейського суду з прав людини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 22 с.

Монографії:

1. Булаевский Б. А. Презумпции как средства правовой охраны интересов участников гражданских правоотношений: моногр. Москва: Ин-т зак-ва и сравнит. правоведения при Правительстве РФ: ИНФРА-М, 2014. 240 с.
2. Грищук О. В., Заболотна Н. Я. Юридична техніка творення та тлумачення нормативно-правових договорів: теоретико-правовий вимір: моногр. Хмельницький: Хмельниц. ун-т упр. і права, 2017. 213 с.
3. Коломоець Т. О., Зозуль І. В. Феномен презумпцій в адміністративному праві України: моногр. Запоріжжя: ЗНУ, 2013. 179 с.
4. Кононенко В., Чирва А. Презумпція (не)винуватості. Київ: Арт Економі, 2019. 576 с.
5. Коржанський М. Й. Презумпція невинуватості і презумпція вини: моногр. Київ: Атіка, 2004. 216 с.
6. Котуха О. С. Непрямі презумпції у галузях матеріального права України: моногр. Львів: Растр-7, 2019. 203 с.
7. Коцан Ю. Я. Правові колізії та механізм їх розв'язання: теоретико-правові аспекти: моногр. Львів, 2011. 247 с.
8. Міхайліна Т. В. Роль інтегративного потенціалу правосвідомості у реформуванні правової системи: моногр. Вінниця, 2018. 312 с.
9. Москалюк О. В. Подолання колізій між нормами права рівної юридичної сили: моногр. Київ: Дакор, 2013. 213 с.
10. Налуцишин В. В. Соціальний контроль у забезпеченні правового порядку: філософсько-правова ідея та її сучасний розвиток: моногр. Хмельницький: [б. в.], 2018. 337 с.
11. Филимонова И. В. Юридические фикции в праве стран Запада и Востока: историческое наследие: моногр. Москва: Юрлитинформ, 2012. 224 с.
12. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Регулятивні правовідносини: приватно-правовий та публічно-правовий виміри: моногр. Одеса: Гельветика, 2018. 404 с.

Наукові статті:

1. Басай О. В. Поняття юридичних фактів: теоретичний аспект. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. № 3 (6). С. 8-16.
2. Булах А. А. Презумпція невинуватості в новому законі України «Про прокуратуру». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 32 (3). С. 153-156.
3. Вільчинська С. Проект методології нового типу (підхід філософської

- антропології). *Університетська кафедра*. 2018. № 7. С. 93-98.
4. Войтенко І. Презумпція правомірності дій та рішень контролюючих органів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2017. № 865. С. 184-189
 5. Волкова І. М. Юридичні факти: окремі проблеми класифікації. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 5. С. 12-16.
 6. Волкова І. Юридичні факти-стани: поняття та особливості. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2017. № 2. Р. 33-38.
 7. Гринюк Р., Багрій О. До питання про доцільність визнання презумпції конституційності нормативно-правових актів у контексті забезпечення верховенства Конституції України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 4. С. 92-102.
 8. Гришина М. Оснований для обмежувального тлумачення правил нет. *Журнал о выборах*. 2011. № 2. С. 31-35.
 9. Гудзь Д. С. Співвідношення правової презумпції зі спорідненими правовими категоріями. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. № 5. С. 109-113.
 10. Давидова І. В. Недійсність фіктивного правочину: загальна характеристика. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 6. С. 47-49.
 11. Дзюбенко О. Л. Теоретико-правове розуміння юридичної техніки. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 5. Т. 1. С. 18-22.
 12. Завальнюк С. В. Співвідношення аналогії права та юридичних фікцій в цивільному праві. *Митна справа*. 2014. № 2 (2.2). С. 136-139.
 13. Завгородня І. М. Застосування презумпцій у спорах, що виникають із спадкових правовідносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2014. Вип. 28, Т. 1. С. 124-127.
 14. Зеленко І. П. Поняття та значення юридичної фікції як правового та соціального інструменту. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 6-1. С. 32-35.
 15. Зеленко І. П. Поняття й підходи щодо класифікації презумпцій. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. Вип. 10-2 (1). С. 24-27.
 16. Зеленко І. П. Юридична фікція як правовий та соціальний інструмент. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Вип. 23. С. 46-49.
 17. Зіменко О. В. Теоретико-правовий аспект співвідношення преюдиції та презумпції у механізмі правового регулювання. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3-1. С. 19-23.
 18. Зозуль І. В. Правові презумпції в суміжному термінологічному ряді: порівняльно-правова характеристика (адміністративно-правовий аспект). *Вісник Запорізького національного університету*. 2013. № 1. С.

- 124-128.
19. Іванський А. Й. Роль юридичних фікцій у регулюванні відносин фінансово-правової відповідальності. *Форум права*. 2008. № 3. С. 202-207.
 20. Коваль О. М. Деякі особливості взаємозв'язку принципу презумпції невинуватості та права особи на виправдання у кримінальному процесі. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. № 6-1. С. 56-60.
 21. Коваль О. А. Класифікація юридичних фактів: наукова фікція і реальність. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 45. С. 158-161.
 22. Ковальчук С. О. Поняття, ознаки і види правових презумпцій, які діють у кримінальному провадженні. *Вісник Чернівецького факультету національного університету «Одеська юридична академія»*. 2013. № 1. С. 222-233.
 23. Корнієнко М. В. Принципи права в розв'язанні проблем конкуренції правових норм, юридичних фікцій і колізій. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 1. Т. 1. С. 7-11.
 24. Корнієнко М. В., Тertiшник В. М. Принципи права в розв'язанні проблем конкуренції правових норм, юридичних фікцій і колізій. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 1. Т. 1. С. 7-11.
 25. Косович В. «Правові припущення» як засіб створення досконалих нормативно-правових актів України. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2013. Вип. 644. С. 44-52.
 26. Косович В. До визначення поняття «нормативно-правовий акт»: практична необхідність і теоретична можливість уточнення. *Право України*. 2012. № 9. С. 274-280.
 27. Косович В. М. Технологічно-юридичні недоліки нормативно-правових актів України. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна № 1137. Серія: Право*. 2014. Вип. 18. С. 38-42.
 28. Косович В. Юридичний техніко-технологічний інструментарій та верховенство права (методологія дослідження). *Вісник Львівського університету. Серія: Юридична*. 2018. Вип. 66. С. 14-26.
 29. Котуха О. С. Історичні аспекти становлення та розвитку правових презумпцій. *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія: Юридична*. 2015. Вип. 1. С. 10-17.
 30. Котуха О. С. Класифікація та характеристика окремих видів юридичних презумпцій. *Європейські перспективи*. 2012. № 2. С. 79-86.
 31. Котуха О. С. Презумпція невинуватості – історико-правовий аспект. *Судова апеляція*. 2009. № 1 (14). С. 51-58.
 32. Котуха О. С. Конституційні презумпції у сфері реалізації прав людини. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Серія: Юридичні науки*. 2016. Вип. 3. С. 50-57.
 33. Кравчук О. О. Презумпція винуватості у сучасному адміністративно-деліктному праві України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*.

2016. № 1. С. 41-46.
34. Красноруцька Л. Принцип презумпції невинуватості громадянина та презумпція правоти поліцейського. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 5. С. 168-171.
 35. Крижановський А. Доктрина правового порядку в Україні: генезис, сучасний стан та перспективи. *Право України*. 2013. № 9. С. 229-242.
 36. Крикунов О., Саско О. Презумпція невинуватості у міжнародному праві та законодавстві України: проблеми правового регулювання та практики правозастосування. *Історико-правовий часопис*. 2018. № 1. С. 118-124.
 37. Ляшенко Р. Д. Дослідження проблеми презумпцій у правовій науці в радянський період. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 1. С. 61-66.
 38. Ляшенко Р. Д. Теоретичні засади класифікації презумпцій у правовій науці. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2009. Вип. 12. С. 49-53.
 39. Малента В. Вимоги до неофіційного тлумачення норм права. *Наше право*. 2010. № 3. С. 5-9.
 40. Малента В. Історичні аспекти становлення тлумачення норм права. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. № 1 (17). С. 18-21.
 41. Малярчук Т. Точність мови закону як запорука правильного розуміння, тлумачення і виконання кримінально-процесуальних приписів. *Наше право*. 2012. № 1 (ч. 2). С. 103-107.
 42. Мачульська М. Характерні ознаки правової доктрини. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 4. С. 102-105.
 43. Мельник О. Г. Поняття юридичних фактів як підстав виникнення, припинення та трансформації правових відносин у сфері реалізації судової влади. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 33. С. 32-35.
 44. Навроцький В. О. Склад злочину: юридична фікція чи правова реальність? *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. Число 1. С. 237-239.
 45. Нор В. Т. Презумпція невинуватості як конституційна засада кримінального судочинства та її застосування в практиці європейського суду з прав людини. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія: *Право*. 2011. №1 (3).1-24.
 46. Онищук І. І. Сутність правового моніторингу у механізмі правового регулювання. *Науково-інформаційний вісник*. Серія: *Право*. 2015. № 12. С. 54-61.
 47. Онищук І. І. Техніка моніторингового збору та узагальнення типових правотворчих помилок. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна № 1151*. Серія: *Право*. 2015. Вип. 19. С. 33-37.
 48. Осипян Б. Критерии правомерного толкования, конкретизации и единообразного исполнения юридических законов и положений. *Со-*

- временное право*. 2013. № 5. С. 150-158.
49. Павличенко О. В. Загальні тенденції розвитку дослідження проблематики правової фікції у вітчизняній юридичній науці. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. 2012. Вип. 17. С. 46-52.
 50. Павличенко О. В. Юридична презумпція, юридична преюдиція та юридична фікція: співвідношення понять. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2010. Вип. 50. С. 88-93.
 51. Павличенко О. В. Юридичні фікції у приватному праві України. *Судова апеляція*. 2017. № 1. С. 99-106.
 52. Пленюк М. Поняття юридичного факту в доктрині цивільного права: історія і сучасність. *Юридична Україна*. 2014. № 11. С. 58-62.
 53. Попелюшко В. О. Чому конституційну формулу принципу презумпції невинуватості треба змінити. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2012. № 1 (5). С. 1-15.
 54. Портнов А. Правова природа колізійних принципів. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 10. С. 25-31.
 55. Романчук Т. Презумпція конституційності та презумпція законності актів Президента України. *Юридичний журнал*. 2008. № 10. С. 112-116.
 56. Рубець І. В. Застосування презумпції шлюбного походження дитини. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 68. С. 426-431.
 57. Сезонова І. К. Юридична техніка як засіб забезпечення стабільності нормотворчої діяльності. *Право і безпека*. 2002. № 2. С. 112-115.
 58. Сиза Н. П. Презумпція невинуватості у стадії перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами в Україні. *Кримінальний процес*. 2012. № 1. С. 82-90.
 59. Сиротнікова Я. Є. Представництво в трудовому праві як юридична фікція. *Право та інноваційне суспільство*. 2018. № 1. С. 73-77.
 60. Слюсар А. М. Щодо питання юридичних фікцій в трудовому праві. *Право та інновації*. 2016. № 1. С. 30-34.
 61. Сокурєнко О. Презумпція невинуватості як елемент захисту прав особи в адміністративній діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 7. С. 73-76.
 62. Супрун Т. М. Правові презумпції та суміжні поняття. *Трибуна дисертанта*. 2013. № 2. С. 125-132.
 63. Тихонравов Е. Ю. Понятие фикций и необходимость их использования при вынесении судебных постановлений. *Проблемы наук теории и истории государства и права*. 2008. Вып. 2. С. 172-186.
 64. Тищук Т. Конституційно-правовий аналіз форм реалізації рішень Конституційного Суду України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 1. С. 132-137.
 65. Ткачук О. Перегляд судових рішень Верховним судом України: проблемні питання правозастосування. *Право України*. 2011. № 10. С. 107-

- 117.
66. Ткачук О. С. Фікції у правових позиціях судів України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2015. Вип. 35. С. 205-208.
 67. Ульяновська О. Правові фікції і правові презумпції: єдність та відмінність. *Право України.* 2005. № 6. С. 101-103.
 68. Хімченко С. В. Загальні аспекти фіктивного правочину в цивільному праві. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2018. № 1. С. 96-104.
 69. Циганюк Ю. В. Внутрішній системний зв'язок засади презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини. *Вісник кримінального судочинства.* 2015. № 4. С. 96-102.
 70. Черемнов Д. Співвідношення категорій «презумпція» і «фікція» у цивільному процесуальному праві. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2013. № 3. С. 109-112.
 71. Черниловский З. М. Презумпции и фикции в истории права. *Государство и право.* 1984. № 1. С. 98-105.
 72. Черноус С. М. Використання прийому юридичної фікції в нормах про укладення трудового договору. *Публічне право.* 2014. № 4. С. 150-155.
 73. Чорнобай Е. Правовая традиция как важная предпосылка становления отечественной юридической аргументации. *Leges si Viata.* 2018. № 1, ч. 2. С. 127-130.
 74. Чувакова Г. М. Юридичні факти у сфері публічного права. *Актуальні проблеми держави і права.* 2006. № 6. С. 76-80.
 75. Чумак К. Презумпція невинуватості у національному законодавстві і практиці Європейського суду з прав людини. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України.* 2017. № 2. С. 177-183.
 76. Шилін Д. В. Класифікація преюдицій. *Актуальні проблеми держави і права.* 2008. № 7. С. 192-195.
 77. Шутак І. Д. Дослідження актуальних та пріоритетних напрямків у галузі юридичної техніки. *Journal «ScienceRise: Juridical Science».* 2017. № 1. Р. 32-36.
 78. Шутак І. Д. Застереження міжнародних нормативних правових актів (загальнотеоретичні й типологічні аспекти). *Вісник Національної академії прокуратури України.* 2008. № 3. С. 104-109.
 79. Шутак І. Колізія між презумпцією невинуватості громадянина та презумпцією правоти поліцейського. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України.* 2016. № 5. С. 9-15.
 80. Ягодинський В. М. Правове значення преюдиції та преюдиціальності. *Право України.* 2004. № 4. С. 80-82.

ТЕМА 7. ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА

У повсякденному житті *«тлумачити»* означає знаходити точний сенс явища, робити ясным і очевидним те, що здається нечітким, двозначним або заплутаним, встановлювати зв'язки і взаємини між фактами. Поряд з терміном, узятим з української мови, що позначає розумову операцію з метою встановлення сенсу та змісту якогось явища, процесу, документа, тексту, у тому числі правового, існують інші терміни: «інтерпретація», «екзегеза», «герменевтика»¹.

Нормативно-правові акти проектуються не лише для юристів, але й для пересічних громадян. Тому їх зміст повинен бути зрозумілий. Процес тлумачення протікає в свідомості людини у формі різних внутрішніх інтелектуально-вольових операцій (*з'ясування вимог норм*), що знаходять вираження зовні (*роз'яснення*) у формі інтерпретаційного акта, юридичної поради².

Під *тлумаченням в широкому сенсі* розуміється пізнавальний процес, спрямований на пояснення явищ природи, соціальних явищ, у тому числі норм права. У більш *вужькому сенсі під тлумаченням (інтерпретацією)* розуміють пояснення виразів, формул, символів, тобто пояснення знаків природної або штучної мови. Саме в цьому значенні найчастіше термін «тлумачення» вживається і в правознавстві³.

В юридичній науці існує декілька підходів до розуміння тлумачення: *статичний, динамічний і комплексний*.

Статичний підхід полягає у тлумаченні букви закону. Той, хто тлумачить, при цьому керується наступним правилом: все право вміщається в писаний закон; завдання юриста полягає в тому, щоб витягти його звідти, слідуючи за волею законодавця. Іншими словами, при тлумаченні шляхом логічного аналізу треба ретельно, постатейно досліджувати тільки текст закону. Можливо, при цьому доведеться підняти опубліковані на момент підготовки закону роботи, матеріали парламентських дебатів. Тобто тут проглядається «фетишизм» закону, що веде до втрати правом динамізму.

Динамічний підхід передбачає тлумачення на підставі духу закону. Він зобов'язує інтерпретатора враховувати соціальні явища, що з'явилися після прийняття закону. Девіз інтерпретатора в даному випадку: «Закон не догма, а інструкція до дії». Мета такого соціологічного підходу – задоволення суспільних потреб. Тут небезпек не менше, ніж у першому випадку, і головна з

¹ Косцова І.П. Системне тлумачення норм права: дис. ... канд. юрид. наук. Івано-Франківськ. 2016. 218 с.

² Шутак І. Д. Юридична техніка тлумачення норм права. *Науково-інформаційний вісник. Право*. 2015. № 11. С. 18-24.

³ Баїк О. І. До питання тлумачення податково-правових норм. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: *Юридичні науки*. 2018. № 2. С. 13-20.

них – небезпека звернути на шлях політичного аналізу.

Комплексний підхід побудований на одночасному пізнанні в процесі тлумачення і букви, і духу закону. Тут не відкидається облік соціальних реалій, але все ж інтерпретатор повинен спиратися, насамперед, на закони і враховувати дух права в цілому. Саме цей підхід на даному етапі взято на озброєння практично у всіх країнах романо-германської сім'ї права.

Отже, **тлумачення норм права** – це діяльність органів держави, посадових осіб, громадських організацій, окремих громадян, спрямована на встановлення змісту норм права, на розкриття вираженої в них волі соціальних сил, що знаходяться при владі. У процесі тлумачення встановлюється зміст норми права, її основна мета і соціальна спрямованість, можливі наслідки дії певного акта, виявляються суспільно-історичні обставини його прийняття, умови, в яких відбувається тлумачення, тощо¹.

Необхідність в тлумаченні норм права зумовлена:

- неоднозначністю використаної в законах та інших нормативних актах термінології, термінологічною неточністю офіційних перекладів текстів міжнародно-правових документів, незрозумілістю запозиченої іноземної термінології;

- технічною недосконалістю формулювання правових норм – неточністю мови, вживаної при їх формулюванні, неясністю їх викладу тощо;

- наявністю колізій між правовими нормами, які регулюють одні і ті самі відносини, в нормативних актах одного або ж різних рівнів, прийнятих у різний час і в різних політичних, економічних і соціальних умовах;

- використанням у законодавстві оцінювальних понять, тобто понять, що виражають лише загальне соціальне значення тих чи інших явищ, ознаки яких неконкретизовані;

- впливом на національну правову систему загальновизнаних світовим співтовариством норм міжнародного права та правотлумачної практики міжнародних судових органів, насамперед практики Європейського суду з прав людини;

- можливими прогалинами в правовому регулюванні, тобто такими ситуаціями, коли відносини, з приводу яких виник спір (спірні відносини), перебувають у сфері правового регулювання, проте з різних причин – упущень правотворчих органів, еволюційних змін в самих суспільних відносинах, свідомого умовчання – виявилися неврегульованими нормами права².

Тлумачення норм права можна **класифікувати** за кількома критеріями:

- за способом тлумачення;

- за обсягом тлумачення (залежно від співвідношення між текстуальним вираженням правової норми та її змістом);

¹ Самійло О. Г. Проблеми тлумачення правових норм : навч.-метод. посіб. Запоріжжя: ЗНТУ, 2017. URL: http://eir.zntu.edu.ua/bitstream/123456789/2670/1/Samilo_Problems_of_interpretation.pdf

² Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підруч. Харків: Консум, 2006. 656 с.

- за суб'єктами тлумачення та його юридичними наслідками.

За способом тлумачення розрізняють такі його види:

- **філологічне (граматичне, текстове, мовне) тлумачення** – з'ясування змісту правової норми шляхом аналізу її текстового вираження під кутом зору його лексико-семантичних, лексико-граматичних, морфологічних, синтаксичних характеристик;

- **історико-політичне (історичне) тлумачення** – з'ясування змісту правової норми на основі вивчення конкретних історичних і політичних умов її ухвалення, його мотивів і намірів;

- **системне тлумачення** – з'ясування змісту правової норми на основі виявлення її зв'язків з іншими нормами права, тобто розгляду її в контексті системності права;

- **телеологічне (цільове) тлумачення** – з'ясування змісту правової норми на основі встановлення мети, заради досягнення якої норма була прийнята.

За обсягом правового змісту тлумачення норм права поділяється на:

- **буквальне (адекватне) тлумачення** – зміст норми, що тлумачиться, повністю збігається з її текстуальним вираженням;

- **розраширювальне** – зміст норми, що тлумачиться, ширший за її текстуальне вираження;

- **обмежувальне** – зміст норми, що тлумачиться, вузьчий від текстуального вираження.

Тлумачення норм права за обсягом правового змісту є логічним продовженням і одним з результатів використання вищезазначених способів (приймів) тлумачення. Цими видами тлумачення фактично завершується характеристика тлумачення як розумово-з'ясувального процесу, тобто тлумачення-з'ясування.

За суб'єктами тлумачення та його юридичними наслідками розрізняють такі види тлумачення:

- **офіційне** – роз'яснення змісту правових норм, яке здійснюється уповноваженими на те державою органами і результати якого мають обов'язковий характер;

- **неофіційне** – роз'яснення змісту правових норм, що здійснюється науковими установами, громадськими об'єднаннями, окремими особами, результати якого не мають обов'язкового характеру.

Офіційне тлумачення поділяють на нормативне і казуальне¹.

Нормативне тлумачення поширюється на всі випадки застосування, реалізації роз'яснювальної норми і є обов'язковим для всіх осіб та органів, що її реалізують або застосовують.

Казуальне тлумачення здійснюється судом або іншим уповноваженим органом у зв'язку з розглядом конкретної справи і є формально обов'язковим

¹ Загальна теорія держави і права: [підруч. для студ. юрид. вищих навч. закл.] / [М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.]; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2011. 584 с.

лише для випадку, з приводу якого роз'яснюється зміст норми¹.

Нормативне тлумачення може бути **легальним** і **судовим**. Легальне тлумачення здійснює або орган, що встановив певну юридичну норму (воно іменується аутентичним), або ж інший уповноважений на це законом орган. Аутентичне роз'яснення закону, що виходить від самого законодавця, може бути лише у формі нового закону чи доповнення до чинного закону. Судове тлумачення здійснюється судом.

Неофіційне тлумачення поділяється на побутове (повсякденне), професійне (компетентне) і доктринальне (наукове).

Побутове (повсякденне) тлумачення – роз'яснення змісту норм права в повсякденному житті, побуті всіма особами, які не мають спеціальної юридичної освіти або певного досвіду юридичної діяльності. Дійсні результати такого тлумачення обумовлені рівнем правової свідомості, юридичної обізнаності, життєвого досвіду та правової культури громадян. Таке тлумачення постає в усіх випадках, коли особа осмислює зміст правових норм з метою їх використання, виконання, додержання, надання поради, оцінювання будь-якої життєвої ситуації, що потребує юридичного рішення або просто розширення кола своїх знань.

Професійне (компетентне) тлумачення здійснюють фахівці з вищою юридичною освітою в галузі держави і права – практичні працівники (судді, адвокати, прокурори, посадові особи державного апарату та ін.) для професійного використання його результатів у повсякденній діяльності в процесі застосування ними правових норм².

Доктринальне (наукове) тлумачення норм права здійснюється науковцями – фахівцями-правознавцями, науковими та дослідними установами в науково-практичних коментарях До законодавства, працях учених-юристів (наукових статтях, монографіях, підручниках, посібниках, брошурах, лекціях), обговореннях проблемних питань чинних нормативних актів та їх проектів у пресі, на «круглих столах», телебаченні, сторінках наукових видань.

Офіційне тлумачення Конституційним Судом України Конституції України можна розглядати в двох аспектах:

- як діяльність щодо з'ясування, роз'яснення та офіційної інтерпретації Конституції України з метою подолання неоднозначності їх розуміння;

- як результат такої діяльності, тобто акти офіційного тлумачення. Офіційне тлумачення Конституційним Судом України Конституції України здійснюється в межах встановлених законом процедур і на основі використання відомих науці прийомів і способів.

При тлумаченні Конституції та перевірці на відповідність законів України Конституційний Суд України не може змінювати їх норми. Його завдання

¹ Загальна теорія права: підруч. / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ, 2015. 392 с.

² Кельман М. С., Мурашин О. Г., Хома Н. М. Загальна теорія держави та права: підруч. 3-тє вид., стереот. Львів: Новий Світ-2000, 2009. 584 с.

полягає лише у роз'ясненні, інтерпретації відповідних положень. Разом з тим, Конституційний Суд спираючись на закон, використовуючи механізми тлумачення і аналогії може заповнити те, що залишилось за межами закону чи іншого правового акта. У даному випадку суд, констатує волю законодавця з даного кола питань, вимушений або застосувати схожу норму (аналогію закону), або при вирішенні справи виходити із загальних принципів законодавства (аналогія права). Тим самим рішеннями Конституційного Суду нерідко фактично створюються нові норми, що заповнюють прогалини Конституції, але впливають з її політико-правової логіки.

Рішення та висновки, ухвалені Конституційним Судом України, є обов'язковими, остаточними і не можуть бути оскаржені (ст. 151-2 Конституції України).

Інтерпретаційний акт – це правовий акт уповноваженого суб'єкта, що містить роз'яснення правових норм чи індивідуальних приписів, яке виступає головною метою його ухвалення¹.

Ознаки інтерпретаційних актів:

- розкривають зміст норм права чи індивідуальних приписів;
- діють в єдності з правовими актами, що стали предметом тлумачення, та мають допоміжний характер;
- закріплюють результати офіційного тлумачення правових актів, містять офіційну позицію щодо розуміння їх змісту, доводять її до відома суб'єктів права;
- основною метою їх прийняття є роз'яснення змісту відповідних правил;
- мають обов'язковий або переконливий характер, що зумовлено наявністю у суб'єкта їх прийняття відповідних повноважень;
- не встановлюють нових правил поведінки, не скасовують та не вносять зміни до чинних правових актів;
- сфера дії цих актів збігається зі сферою дії актів, що тлумачаться².

Види інтерпретаційних актів:

- залежно від ступеню обов'язковості виділяють **обов'язкові** та **переконливі (рекомендаційні)** інтерпретаційні акти;
- за предметом тлумачення виокремлюють акти, які **тлумачать нормативно-правові** та **індивідуально-правові акти**;
- залежно від кола осіб та конкретних ситуацій, на які поширюється дія інтерпретаційних актів, виокремлюють **акти абстрактного** та **казуального тлумачення**;
- залежно від обсягу і характеру нормотворчих повноважень виділяють **акти автентичного** і **легального тлумачення**.

¹ Загальна теорія держави і права: [підруч. для студ. юрид. вищих навч. закл.] / [М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.]; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2011. 584 с.

² Так само.

Доцільним вважається сформулювати та виокремити основні правила тлумачення для удосконалення самої інтерпретаційної діяльності, правильного розуміння та реалізації правових норм на практиці. Правила повинні виступати критерієм правильності результатів тлумачення.

Правила тлумачення – це керуючі вказівки, положення, які необхідно використовувати під час тлумачення, що сприяють грамотному та правильному тлумаченню. Серед **правил тлумачення** можна виділити наступні:

- обов'язкове визначення мети та наміру законодавця;
- тлумачення правової норми повинно здійснюватись у контексті нормативно-правового акта;
- внутрішня та зовнішня узгодженість;
- закон тлумачиться для того, щоб бути ефективним та дієвим;
- у разі якщо правова норма є зрозумілою, вона повинна застосовуватись без додаткового тлумачення;
- використання логічних прийомів¹.

Правилам тлумачення варто надати самостійного характеру і продовжувати їх подальше дослідження та опрацювання. Їхнє подальше використання значно підвищить рівень грамотного тлумачення приписів нормативно-правових актів, ефективного правового регулювання та загальну правову культуру суспільства.

Тлумачення норм права є важливою складовою не тільки правозастосування, а й усього правореалізаційного процесу. Від тлумачення залежить ефективна реалізація норм права у будь-якій формі, вибір правильної поведінки, своїх дій у конкретній життєвій ситуації. Необхідність тлумачення зумовлюється тим, що право являє собою специфічне суспільне явище, яке володіє своїми закономірностями розвитку, формами прояву і реалізації, структурою, принципами, способами і типами регулювання².

Ключові поняття:

тлумачення норм права, об'єкт тлумачення, суб'єкт тлумачення, з'ясування, роз'яснення, тлумачення актів індивідуального правового регулювання, тлумачення актів загального правового регулювання, офіційне тлумачення, нормативне тлумачення, казуальне тлумачення, аутентичне тлумачення, легальне тлумачення, відомче тлумачення, неофіційне тлумачення, доктринальне тлумачення, систематизоване тлумачення, несистематизоване, компетентне тлумачення, буденне тлумачення, тлумачення за обсягом, буквальне тлумачення, розширювальне тлумачення, обмежувальне тлу-

¹ Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підруч. Харків: Консум, 2006. 656 с.

² Загальна теорія держави і права: [підруч. для студ. юрид. вищих навч. закл.] / [М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.]; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2011. 584 с.

мачення, граматичний спосіб тлумачення, логічний спосіб тлумачення, логічні перетворення, виведення норм із норм, висновки «*a fortiori*», висновки із понять, висновки за аналогією, висновки від протилежного, способи тлумачення, види тлумачення, системний спосіб тлумачення, історико-політичний спосіб тлумачення, телеологічне тлумачення, спеціально-юридичне тлумачення, герменевтичне тлумачення, пізнавальна функція тлумачення, конкретизуюча функція тлумачення, регламентуюча функція тлумачення, право забезпечувальна функція тлумачення, сигналізаційна функція тлумачення, інтерпретаційно-правові акти.

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) від 07 лютого 2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 9. Ст. 50.).
- ❖ Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року. *Відомості Верховної Ради України*. (зі змінами і допов.) 2005. № 35, 35-36, 37. Ст. 446.
- ❖ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1984. № 51. Ст. 1122.
- ❖ Кримінальний кодекс України від 4 квітня 2001 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.
- ❖ Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст. 135.
- ❖ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
- ❖ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року (зі змінами і допов.). *Офіційний вісник України*. 2006. № 12. С. 16. Ст. 762.
- ❖ Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лютого 2014 року (зі змінами і допов.). *Офіційний вісник України*. 2014. № 20. Ст. 619.
- ❖ Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.
- ❖ Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
- ❖ Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів

- місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації: Закон України від 23 вересня 1997 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 49. Ст. 299.
- ❖ Про прокуратуру України: Закон України від 14 жовтня 2014 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2-3. Ст. 12.
 - ❖ Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування: Закон України від 15 липня 1997 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 38. Ст. 249.
 - ❖ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.

Дисертації, автореферати:

1. Алисевич Е. С. Толкование норм конвенции Совета Европы о защите прав человека и основных свобод как правомочие Европейского суда по правам человека: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2006. 147 с.
2. Алтангерел Б. Міжнародно-правова практика тлумачення норм міжнародних договорів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 23 с.
3. Белоносов В. О. Толкование норм права в системе теоретической и практической деятельности в сфере уголовного судопроизводства: дис. ... д-ра юрид. наук. Саратов, 2009. 471 с.
4. Ващенко Ю. С. Филологическое толкование норм права: дис. ... канд. юрид. наук. Тольятти, 2002. 182 с.
5. Власов Ю. Л. Проблемы тлумачення норм права: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2000. 202 с.
6. Волвенко П. В. Діяльність Конституційного Суду України щодо тлумачення Конституції України: теоретичний аспект: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2006. 226 с.
7. Гончаров В. В. Офіційне тлумачення юридичних норм як засіб встановлення і трансформації їх змісту: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2012. 16 с.
8. Дворников Н. Л. Системное толкование норм права: дис. ... канд. юрид. наук. Нижний Новгород, 2007. 189 с.
9. Дружиніна-Сендецька Т. В. Тлумачення у праві: особливості герменевтичного підходу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2015. 19 с.
10. Кадикало О. І. Офіційне тлумачення норм Конституції і законів конституційними судами (на прикладі України та країн СНД): дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 197 с.
11. Карабань В. Я. Тлумачення актів цивільного законодавства України: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2007. 193 с.

12. Колоколов Я. Н. Аутентическое официальное толкование норм права: теория, практика, техника: дис. ... канд. юрид. наук. Курск, 2011. 277 с.
13. Комарова Т. В. Суд Європейського Союзу: розвиток судової системи та практики тлумачення права ЄС: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2019. 40 с.
14. Костюк О. М. Теоретико-правові засади нормативного тлумачення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2017. 16 с.
15. Косцова І. П. Системне тлумачення норм права: дис. ... канд. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2016. 218 с.
16. Котенко М. В. Системний спосіб тлумачення та його використання в судовій практиці України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 20 с.
17. Кретьова І. Ю. Тлумачення права: доктрини, розвинуті Європейським судом з прав людини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2015. 20 с.
18. Малента В. С. Неофіційне тлумачення норм права: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 246 с.
19. Мирошников Е. Г. Официальное толкование права и его значение в деятельности органов внутренних дел: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2000. 211 с.
20. Михайлович Д. М. Офіційне тлумачення закону: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2003. 19 с.
21. Молибога М. П. Тлумачення (інтерпретація) правових норм: наукове та практичне значення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 20 с.
22. Надежин Г. Н. Доктринальное толкование норм права: дис. ... канд. юрид. наук. Нижний Новгород, 2005. 218 с.
23. Палешник С. І. Тлумачення в судовій практиці: поняття, особливості, види: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. 20 с.
24. Панчак О. Г. Доктринальне тлумачення закону про кримінальну відповідальність: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2012. 251 с.
25. Прийма С. В. Принципи тлумачення норм права: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2010. 194 с.
26. Садовський М. М. Теоретико-правові засади доктринального тлумачення права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2017. 20 с.
27. Самсін І. Л. Тлумачення актів законодавства України про оподаткування: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2009. 224 с.
28. Слесарев А. В. Специально-юридическое толкование норм гражданского права: дис. ... канд. юрид. наук. Омск, 2003. 198 с.
29. Сліденко І. Д. Тлумачення Конституції України: питання теорії і практики в контексті світового досвіду: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2001. 227 с.
30. Трагнюк О. Я. Тлумачення міжнародних договорів: теорія і досвід європейських міжнародних судових органів: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2003. 205 с.

31. Федик С. Є. Особливості тлумачення юридичних норм щодо прав людини (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України): дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2002. 215 с.
32. Чулінда Л. І. Юридико-лінгвістичне тлумачення текстів нормативно-правових актів: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 228 с.
33. Юдін З. М. Тлумачення договору: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2004. 193 с.

Монографії:

1. Грищук О. В., Заболотна Н. Я. Юридична техніка творення та тлумачення нормативно-правових договорів: теоретико-правовий вимір: моногр. Хмельницький: Хмельниц. ун-т упр. і права, 2017. 213 с.
2. Капліна О. В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права: моногр. Харків: Право, 2008. 296 с.
3. Коломоець Т. О., Костенко О. І. Тлумачення актів адміністративного законодавства: моногр. Запоріжжя: ЗНУ, 2011. 200 с.
4. Коханюк Т. С. Системне тлумачення кримінального закону: моногр. Львів: ЛьвДУВС, 2015. 263 с.
5. Комарова Т. В. Суд Європейського Союзу: розвиток судової системи та практики тлумачення права ЄС: моногр. Харків: Право, 2018. 526 с.
6. Музика-Стефанчук О. А., Мазниця А. А. Сучасні проблеми тлумачення норм фінансового права України: моногр. Кам'янець-Подільський: Друкарня Рута, 2014. 231 с.
7. Тимофєєв О. О. Тлумачення податково-правових норм: моногр. Харків: Право, 2013. 214 с.

Наукові статті:

1. Алексеєнко І. Г. Загальнотеоретичні аспекти тлумачення конституцій та законів органами конституційної юстиції. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2000. № 4. С. 11-18.
2. Антошкіна В. К. Способи тлумачення в цивільному праві та їх роль в правозастосовній практиці. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 110-114.
3. Артемова С. Правовая природа и место актов официального нормативного толкования конституций [уставов] субъектов Российской Федерации. *Государственная власть и местное самоуправление*. 2012. № 2. С. 37-39.
4. Баїк О. І. До питання тлумачення податково-правових норм. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: Юридичні науки. 2018. №

2. С. 13-20.
5. Барабаш Ю. Преюдиціальність рішень Конституційного Суду України: проблемні питання теорії та практики. *Право України*. 2010. № 6. С. 45-53.
6. Беляева О. М. Вопросы реализации и толкования права в рамках школы «свободного права». *Научные труды*. 2011. Вып. 11. С. 89-94.
7. Білозьоров Є. В., Кривицький Ю. В. Казуальне тлумачення норм права: теоретичні та практичні аспекти розуміння. *Право*. 2015. № 27. С. 207-215.
8. Бірюк Л. Науково-експертний висновок як засіб застосування доктринального тлумачення у рішеннях Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 1. С. 33-39.
9. Бойко В. І. Застосовність статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод при розгляді справ про адміністративні правопорушення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 2 (85). С. 59-71.
10. Брагьова А. Право толкования: конституционные суды и Конвенция о защите прав человека и основных свобод [на примере Венгрии]. *Сравнительное конституционное обозрение*. 2011. № 2. С. 83-96.
11. Варавенко В. Е. Толкование гражданско-правового договора в праве России и Китая. *Евразийский юридический журнал*. 2012. № 7. С. 84-87.
12. Василькова Л. М. Законодавче та філологічне тлумачення термінопонять кримінального права. *Термінологічний вісник*. 2013. Вип. 2 (2). С. 120-124.
13. Ватаманюк В. Судове тлумачення і принцип верховенства права. *Українське право*. 2006. № 1 (19). С. 248-259.
14. Галуцько В. В. Професійно-правове тлумачення права. *Форум права*. 2011. № 2. С. 151-154.
15. Гиршович М. Г. Толкование международных договоров Апелляционным органом Всемирной торговой организации. *Реформы и право*. 2013. № 1. С. 53-69.
16. Глуханчук О. В. Принципи перегляду судових рішень адміністративних судів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 1. Т. 2. С. 3-8.
17. Головченко В. Тлумачення норм права як науково-практична потреба. *Юридичний вісник України*. 2000. № 22. С. 9-12.
18. Голубева Л. А. Толкование права в законотворческом процессе. *Журнал правовых и экономических исследований*. 2013. № 2. С. 44-47.
19. Гончаров В. Американська оригіналістична теорія тлумачення юридичних норм і сучасність. *Право України*. 2010. № 1. С. 142-147.
20. Гончаров В. Методологія тлумачення юридичних норм у світлі граматики. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 1. С. 257-264.
21. Грималюк П. Види делегованої правотворчості. *Часопис Київського уні-*

- верситету права. 2012. № 2. С. 55-57.
22. Гринюк Р. Методологічні способи тлумачення принципу верховенства права. *Українське право*. 2006. № 1 (19). С. 72-79.
 23. Гришина М. Оснований для ограничительного толкования правил нет. *Журнал о выборах*. 2011. № 2. С. 31-35.
 24. Дудаш Т. Вплив праворозуміння органів конституційної юрисдикції на їх правотлумачну діяльність (Німеччина, США, Україна). *Право України*. 2010. № 4. С. 199-205.
 25. Дудаш Т. Офіційна правоінтерпретація Федерального конституційного суду Німеччини: герменевтичний аналіз. *Юридична Україна*. 2007. № 8. С. 10-18.
 26. Елфимова Е. В. Некоторые проблемы толкования законодательства о службе в органах внутренних дел. *Правоохранительные органы: теория и практика*. 2012. № 1. С. 4-7.
 27. Євграфова Є. Доктринальне тлумачення норм права (законів): природа і здійснення. *Загальні проблеми правової науки*. 2010. № 2. С. 40-51.
 28. Зубенко А. В. Інтерпретаційна техніка актів тлумачення норм права. *Форум права*. 2012. № 4. С. 395-398.
 29. Илюшина М. Н. Системное толкование и проблемы горизонтальной иерархии норм права. *Современное право*. 2012. № 3. С. 15-20.
 30. Кампо В., Нікітіна І. Принципи офіційного тлумачення Конституції та законів України: перспектива конституціоналізації. *Право України*. 2012. № 9. С. 310-315.
 31. Капліна О. В. Проблеми єдності термінологічного наукового інструментарію при означенні способів тлумачення норм права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 63. С. 26-34.
 32. Киця О. С. Методологічна основа дослідження юридичної техніки актів судового тлумачення. *Право і суспільство*. 2014. № 3. С. 22-29.
 33. Киця О. С. Юридико-технічні інструменти побудови актів судового тлумачення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 72. С. 97-103.
 34. Козюбра М. І. Юридичне тлумачення: проблеми методології. *Наукові записки*. 2014. Т. 155. С. 3-8.
 35. Колоколов Я. Н. Отечественный парламент лишен права на аутентическое толкование своих законов. *Государственная власть и местное самоуправление*. 2011. № 2. С. 20-24.
 36. Косович В. До визначення поняття «нормативно-правовий акт»: практична необхідність і теоретична можливість уточнення. *Право України*. 2012. № 9. С. 274-280.
 37. Костенко О. Наукове (доктринальне) тлумачення законів та його роль у здійсненні правосуддя. *Право України*. 2000. № 6. С. 34-36.
 38. Косцова І. П. Герменевтичний метод тлумачення норм права: історична та юридична дивергенція. *Одеський апеляційний адміністративний суд*. 2015. С. 153-158.

39. Котенко М. В. Спосіб тлумачення правових норм як юридична категорія. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Вип. 23. С. 62-64.
40. Котяй Т. В. До питання видів тлумачення кримінального закону та суб'єктів його здійснення. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. № 2 (11). С. 91-95.
41. Кривицький Ю. Історичний спосіб тлумачення норм права: загальнотеоретичний аспект. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 1. С. 32-36.
42. Кривошия І. Тлумачення норм права на основі філософських поглядів Іммануїла Канта (перша частина). *Юридична Україна*. 2015. № 6. С. 4-10.
43. Кривошия І. Тлумачення норм права на основі філософських поглядів Іммануїла Канта (друга частина). *Юридична Україна*. 2015. № 7-8. С. 4-10.
44. Крижановська О. В. Офіційний та неофіційний правопорядок: нормативний та інституційний аспекти. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 1. Т. 1. С. 9-13.
45. Ларина Е. П. О понятти толкования международных договоров в науке международного права. *Закон и право*. 2013. № 12. С. 96-98.
46. Легка О. Динамічне юридичне тлумачення: практика Європейського суду з прав людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 10. С. 124-128.
47. Лепіш Н. Я. Структура актів тлумачення норм права. *Публічне право*. 2013. № 2. С. 307-313.
48. Лепіш Н. Я. Функції актів тлумачення норм права. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 486-493.
49. Лобань Д. Беручись тлумачити законодавство, треба ставитись до цього відповідно. *Вісник прокуратури*. 2003. № 4. С. 121-122.
50. Лютов Н. Л. Толкование международных договоров и международный обычай в международном трудовом праве. *Цивилис*. 2013. № 2. С. 21-30.
51. Ляшенко Р. Д. Казуальне судове тлумачення: поняття та принципи. *Правова держава*. 2019. Вип. 30. С. 492-498.
52. Малента В. С. Доктринальне тлумачення норм права. *Юридична Україна*. 2008. № 12. С. 30-36.
53. Малента В. С. Історичні аспекти становлення тлумачення норм права. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. Вип. 1. С. 18-21.
54. Малишев Б. В. Телеологічний спосіб тлумачення норм права: загальнотеоретичні аспекти. *Адвокат*. 2011. № 10. С. 7-14.
55. Манасян А. А. Особенности толкования законов при осуществлении конституционного правосудия. *Евразийский юридический журнал*.

2012. № 12. С. 104-106.
56. Матвеева Л. Г. Правозастосувальні акти та акти тлумачення права. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2001. № 1. С. 74-76.
57. Михайлович Д. М. Деякі аспекти проблематики доктринального тлумачення. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2002. Вип. 20. С. 37-39.
58. Михайлович Д. М. Специфічні риси та функції актів офіційного тлумачення законів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2003. Вип. 21. С. 99-104.
59. Молибога М. П. Класифікація тлумачення норм права. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2010. Вип. 50. С. 81-87.
60. Молибога М. П. Тлумачення норм права: сутнісні характеристики. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 42-46.
61. Молибога М. П. Функції та методи тлумачення права. *Трибуна дисертанта*. 2010. № 11. С. 109-114.
62. Наливайко О. І., Сеньків О. М. Теоретико-прикладні проблеми тлумачення Конституції України та законів України Конституційним Судом України. *Young Scientist*. 2015. № 2 (17). С. 813-816.
63. Нетреб'як О. Сутність та значення правової герменевтики. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 189-192.
64. Нікітіна І. О. Особливості застосування історичного тлумачення актів законодавства в практиці Конституційного Суду України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 5. С. 97-103.
65. Опомяк С. З. Про тенденцію телеологічного (цільового) тлумачення. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 11. С. 100-107.
66. Осипян Б. А. Критерии правомерного толкования, конкретизации и единообразного исполнения юридических законов и положений. *Современное право*. 2013. № 5. С. 150-158.
67. Палешник С. І. Доктринальне тлумачення в судовій практиці. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 29. С. 40-44.
68. Палешник С. І. Судове тлумачення норм права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Вип. 23. С. 73-76.
69. Палешник С. Інтерпретаційні акти в судовій практиці. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4. С. 261-268.
70. Прийма С. В. Способи тлумачення норм права: загальнотеоретична характеристика. *Юрист України*. 2011. № 3 (16). С. 10-16.
71. Прийма С. Ознаки тлумачення норм права. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 3 (58). С. 239-248.
72. Прийма С. Принцип розумності тлумачення норм права. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 3 (70). С. 34-43.
73. Прийма С. Пропорційність як принцип тлумачення права. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4. С. 42-48.

74. Рабінович П. Офіційно-нормативне тлумачення законодавства як інструмент адаптації правового регулювання до соціальних змін. *Вісник Академії правових наук України*. 2002. № 1. С. 112-115.
75. Рабінович П., Савчук Н. Офіційне тлумачення законодавства: герменевтичний аспект. *Право України*. 2001. № 11. С. 36-39.
76. Савенко М. Д. Класифікація принципів тлумачення норм права. *Наукові записки*. 2014. Т. 155. С. 9-13.
77. Садовський М. М. Розвиток теорії доктринального тлумачення права (історіографічний огляд літератури). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 32. С. 76-79.
78. Садовський М. Основні формальні ознаки доктринального тлумачення права. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2016. № 2. С. 20-24.
79. Сердюк І. А. Методологічний аналіз інтерпретацій поняття «тлумачення норм права». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 3. С. 35-43.
80. Смородинський В. Деякі питання судового тлумачення. *Вісник Академії правових наук України*. 2000. № 4. С. 17-23.
81. Спасибо-Фатєєва І. Доктринальне тлумачення. *Вісник Академії правових наук України*. 2005. № 1. С. 35-38.
82. Тихий В. Правова природа, повноваження, рішення та висновки Конституційного Суду України. *Право України*. 2010. № 6. С. 26-33.
83. Тонков Е. Н. Канони толкования закона в английском праве. *Закон и право*. 2013. № 10. С. 26-31.
84. Тузова М. В. Акти вищих судів загальної юрисдикції як засіб подолання прогалін у законодавстві. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2003. № 3. С. 23-26.
85. Федіна Н. В. Генеза тлумачення норм права в юридичній науці. *Право і суспільство*. 2018. № 1. С. 46-51.
86. Хиля М. Дослідження проблеми тлумачення нормативно-правових актів у працях дореволюційних учених. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4. С. 277-283.
87. Чистякова Ю. В. Тлумачення норм права Конституційним Судом України в контексті досвіду інших правових систем. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 5. С. 26-29.
88. Шепелев А. Н. Толкование и правовая терминология. *Современное право*. 2011. № 9. С. 3-6.
89. Шутак І. Д. Юридична техніка тлумачення норм права. *Науково-інформаційний вісник*. 2015. № 11. С. 18-24.
90. Яворська В. Г. Поняття змісту актів судового тлумачення, спрямованих на забезпечення єдності у застосуванні судами України кримінального законодавства. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. Вип. 4. С. 281-288.

ТЕМА 8. КОЛІЗІЇ ТА ПРОГАЛИНИ НОРМ ПРАВА

У юридичній літературі визначають поняття «**колізія**», яке традиційно пов'язується з проблемою неузгодженостей (суперечностей) у правовій системі, що призводить до порушень її цілісності, внутрішньої узгодженості та єдності.

Такі суперечності або розбіжності можуть виникати: між різними нормативно-правовими актами, між нормативно-правовим актом і нормативно-правовим договором (колізії в нормотворчості), між різними правозастосовними актами, між нормативно-правовими та правозастосовними актами (колізії в правозастосуванні); між різними актами тлумачення норм права, між нормативно-правовими актами і актами тлумачення норм права, між правозастосовними актами й актами тлумачення (колізії в правотлумаченні)¹.

Разом з тим, колізії (суперечності) можуть також виникати у процесі взаємодії норм національного і міжнародного права, що зумовлюється:

- недодержанням загальноприйнятих принципів міжнародного права;
- відмовою реально привести національне законодавство у відповідність з міжнародними стандартами в галузі прав людини;
- невиконанням актів міждержавних об'єднань;
- ухваленням національних актів всупереч нормам міжнародного права; неправильним тлумаченням міжнародно-правових актів;
- ігноруванням критерію конституційності.

Різноманітність правових колізій зумовлює необхідність їх **класифікації**, що здійснюється за наступними основними критеріями².

Ознаками колізій у законодавстві є:

- виникнення лише у випадку різного регулювання однакових фактичних обставин принаймні двома нормами права;
- утворення лише між нормами права, закріпленими в законодавстві; не є характерним утворення між нормами, вираженими в інших формах права, а також між нормою права й актом її тлумачення, між актами тлумачення;
- виникнення з приводу регулювання однакових фактичних обставин.

Для українського законодавства найбільш поширеними є **темпоральні, ієрархічні та змістовні колізії**.

Темпоральна (часова) колізія виникає внаслідок видання в різний час з того самого питання декількох норм права, закріплених в нормативно-

¹ Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підруч. Харків: Консум, 2006. 656 с.

² Кельман М. С., Мурашин О. Г., Хома Н. М. Загальна теорія держави та права: підруч. 3-тє вид., стереот. Львів: Новий Світ-2000, 2009. 584 с.

правових актах. Для подолання такої колізії необхідно докладно проаналізувати показники, що характеризують дію неузгоджених нормативних актів у часі. Загальним правилом, що використовується для подолання таких колізій, є правило, згідно з яким наступний закон з того самого питання скасовує дію попередніх. Тому в разі неузгодженості застосуванню підлягає норма права, яка є більш пізньою¹.

Ієрархічна колізія виникає внаслідок регулювання одних фактичних відносин нормами, закріпленими в актах, що мають різну юридичну силу. Загальне правило, яке використовується для подолання ієрархічних колізій, є таким: у разі суперечності застосовуються норми, що закріплюються в нормативно-правових актах, які мають більш високу юридичну силу².

Змістовна колізія виникає у результаті часткового збігу обсягів регулювання декількох норм права. Особливістю таких колізій є поділ норм права на загальні й спеціальні. Загальні норми права, як відомо, поширюються на рід відносин у цілому; спеціальні діють тільки в межах певного виду відносин цього роду і встановлюють для нього певні особливості порівняно із загальним правилом. Ці норми можуть закріплюватися як в одному, так і в кількох нормативно-правових актах. У разі конкуренції загальних і спеціальних (виняткових) норм слід керуватися правилом: спеціальний закон скасовує дію загального³.

Зменшення колізій у законодавстві може відбуватися внаслідок усунення колізій та їх подолання. **Засобами подолання колізій** є тлумачення, судовий, адміністративний розгляд, створення узгоджувальних комісій тощо. Основними способами подолання колізій є застосування колізійних норм та принципів. Колізійні норми встановлюють правила вибору правової норми, яка підлягає застосуванню за наявності суперечності між чинними нормами права, які закріплені в законодавстві і регулюють однакові фактичні обставини⁴.

Прогалина у законодавстві полягає у відсутності регулювання певних суспільних відносин за умови, коли ці відносини мають бути врегульованими з позицій принципів права. Про прогалину для регулювання життєвих ситуацій у суспільних відносинах можна говорити і в тих випадках, коли вони перебувають у сфері правового регулювання, тобто коли залишилися неврегульованими ті відносини, які повинні бути врегульовані правом. Наявність прогалин у законодавстві необхідно розглядати як об'єктивне явище, якого неможливо уникнути навіть при найбільш досконалій і детальній правовій регламентації.

У той же час, законодавцю необхідно докладати максимум зусиль для вирішення найбільш важливих правових питань уже під час прийняття норма-

¹ Загальна теорія держави і права: [підруч. для студ. юрид. вищих навч. закл.] / [М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.]; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2011. 584 с.

² Так само.

³ Так само.

⁴ Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. 2-ге вид. Харків: Одиссей, 2008. 432 с.

тивних правових актів. Але якщо все ж таки певне питання не було вирішено безпосередньо при прийнятті правового акта, то в такому разі оперативність заповнення прогалин є необхідною складовою процесу повноцінної реалізації поставлених перед законом цілей¹.

Водночас правильне відмежування питання прогалин від суміжних правових явищ у теоретичному аспекті і наявність відповіді на питання, чи існує прогалина за конкретних, обставин, дозволяє знайти оптимальний варіант вирішення ситуації, яка склалася.

До **об'єктивних причин виникнення прогалин** відносять відставання законодавства від потреб життя, обумовлене розвитком та виникненням нових суспільних відносин, що підлягають правовому регулюванню, відносно яких чинне законодавство відповідних правових норм не передбачає².

До **суб'єктивних факторів виникнення прогалин** відносять безпосередньо прорахунки законодавця, що мають місце:

- внаслідок неправильного нормативного відображення дійсності, коли формулюваннями нормативно-правового акта не охоплюються певне відношення або група відносин, що вимагає такого регулювання;

внаслідок техніко-юридичних помилок, допущених у процесі правотворчості (серед яких, зокрема: наявність норм формально не скасованих, але вже втрачених своє значення; наявність зайвих повторень, неоднозначність формулювань, неясність термінів; ігнорування системних зв'язків, наявність помилок відсилань; недотримання структурних елементів норм права у тих випадках, де це є необхідним та ін.)³.

Існують різні **види прогалин** у законодавстві:

➤ **залежно від часу їх виникнення** виділяють первісні прогалини, тобто ті, які існують на момент набрання чинності нормативно-правовими актами, та наступні прогалини – ті, що з'являються внаслідок подальшого розвитку суспільних відносин, які мають регулюватися правом;

➤ **залежно від можливості подолання прогалин під час правозастосування** виділяють переборні й непереборні прогалини;

➤ **залежно від того, чи охоплюється існування прогалин умислом законодавця** – навмисні й ненавмисні прогалини;

➤ **залежно від ступеня відсутності законодавчої регламентації певної групи суспільних відносин** – повні або часткові прогалини⁴.

Оскільки уникнути прогалин у законодавстві майже неможливо, необ-

¹ Загальна теорія держави і права: [підруч. для студ. юрид. вищих навч. закл.] / [М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.]; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2011. 584 с.

² Матат Ю. І. Поняття та юридична природа прогалин у законодавстві. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2012. № 25. С. 393-401.

³ Так само.

⁴ Актуальні проблеми теорії держави та права: курс лекцій. НАВС. К, 2014. URL: <https://arm.naiu.kiev.ua/books/enforcement/info/lec1.html>

хідним є застосування засобів їх оперативного заповнення – *усунення* чи *подолання*.

Основним засобом заповнення прогалин є *правотворча діяльність державних органів*. Однак якщо прогалину виявлено в процесі правозастосування, то швидке прийняття необхідних правових норм не завжди можливе, тому правозастосовні органи використовують оперативні засоби заповнення прогалин з метою вирішення конкретної юридичної справи. До таких засобів належать: *аналогія закону, аналогія права, субсидіарне застосування правових норм*.

Аналогію закону слід розглядати як поширення в процесі правозастосування на конкретні не врегульовані правом життєві відносини чинності норм, які регулюють відносини, подібні тим, що потребують урегулювання в рамках даної галузі права за найсуттєвішими ознаками. «Подібність» відносин означає однотипність правового режиму їх регулювання¹.

Аналогія права є застосуванням до конкретних відносин загальних засад і сенсу законодавства у разі відсутності норм, що регулюють подібні за найсуттєвішими ознаками відносини. Це означає, що юридична справа вирішується на основі принципів права, таких як справедливість, гуманізм, юридична рівність, відповідальність за вину та ін., що переважно закріплені у відповідних статтях Конституції або загальних положеннях законодавчих актів. Застосування аналогії права до конкретної справи не має у майбутньому обов'язкової сили при вирішенні інших, подібних справ².

Необхідними *умовами* при вирішенні справи за аналогією закону і аналогією права є:

- суспільні відносини, до яких застосовується рішення за аналогією, повинні бути врегульовані хоча б у загальній формі, тобто перебувати у сфері правового регулювання;
- аналогія допустима лише у разі повної відсутності або неповноти правових норм;
- наявність подібності (аналогії) аналізованих обставин і обставин, передбачених наявною нормою, повинна бути в істотних, юридичне рівнозначних ознаках; розбіжність – у деталях, у неістотному;
- пошук норми, яка регулює аналогічний випадок, має йти спочатку в актах тієї самої галузі права, у разі відсутності такої – в іншій галузі та у законодавстві в цілому;
- вироблене в ході використання аналогії правове рішення не повинно суперечити дії розпоряджень закону, його меті;

¹ Дрішлюк А.І. Аналогія закону та аналогія права: динаміка наукового дослідження (сучасний період). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. № 7. С. 9-14.

² Загальна теорія держави і права: [підруч. для студ. юрид. вищих навч. закл.] / [М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.]; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2011. 584 с.

- обов'язково має бути вмотивоване пояснення причин застосування рішення за аналогією до даного випадку¹.

Субсидіарне застосування (міжгалузева аналогія) розглядається як застосування до конкретних відносин нормативного припису, що регулює подібні за суттєвими ознаками відносини в суміжних, споріднених галузях. При цьому запозичення можливе тільки з галузей, що мають подібність у засобі правового регулювання. У субсидіарному застосуванні закладено важливий момент – економність нормативного матеріалу: коли є можливість застосувати відпрацьоване в інших галузях, то немає сенсу приймати нові норми².

Отже, прогалини у законодавстві є негативним фактором правозастосування, що пов'язується з наявністю об'єктивних чи суб'єктивних причин. Найважливішим способом усунення прогалин є правотворчість, у процесі якої формуються і затверджуються ті правові норми, що відповідають сучасному рівню суспільних відносин та сприяють їх прогресивному розвитку.

Ключові слова:

колізія норм права, види колізій норм права, механізм подолання колізій норм права, ієрархічні колізії норм права, темпоральні колізії норм права, змістовні колізії норм права, просторові колізії норм права, явні колізії норм права, приховані колізії норм права, прості колізії норм права, складні колізії норм права, негативні (шкідливі) колізії норм права, позитивні (доброякісні) колізії норм права, подолання ієрархічних колізій норм права, подолання темпоральних колізій норм права, подолання змістовних колізій норм права, принципи подолання колізій норм права, прогалини в законодавстві, прогалини у праві, прогалини у законі, об'єктивні причини прогалин, суб'єктивні причини прогалин, «кваліфіковане мовчання», колізії норм права, оціночні поняття, правотворча помилка, первісні прогалини, законодавчі прогалини, технічні прогалини, дійсні прогалини, уявні прогалини, помилка в праві, подальші прогалини, повні прогалини, часткові прогалини, правовий вакуум, аналогія закону, аналогія права, інститут аналогії права, субсидіарне застосування (міжгалузева аналогія), внутрішньогалузева аналогія, сфера застосування аналогії закону, усунення прогалин у праві, заповнення прогалин у праві, «темнота» правових норм.

¹ Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підруч. Харків: Консум, 2006. 656 с.

² Загальна теорія держави і права: [підруч. для студ. юрид. вищих навч. закл.] / [М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.]; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2011. 584 с.

Нормативні акти:

- ❖ Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) від 07 лютого 2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 9. Ст. 50.).
- ❖ Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року. *Відомості Верховної Ради України*. (зі змінами і допов.) 2005. № 35, 35-36, 37. Ст. 446.
- ❖ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1984. № 51. Ст. 1122.
- ❖ Кримінальний кодекс України від 4 квітня 2001 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.
- ❖ Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст. 135.
- ❖ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
- ❖ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року (зі змінами і допов.). *Офіційний вісник України*. 2006. № 12. С. 16. Ст. 762.
- ❖ Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лютого 2014 року (зі змінами і допов.). *Офіційний вісник України*. 2014. № 20. Ст. 619.
- ❖ Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.
- ❖ Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
- ❖ Про прокуратуру України: Закон України від 14 жовтня 2014 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2-3. Ст. 12.
- ❖ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.
- ❖ Щодо практики застосування норм права у випадку колізії: Лист Міністерства юстиції України від 26 грудня 2008 року. *Все про бухгалтерський облік*. 2009. № 23. Ст. 41.

Дисертації, автореферати:

1. Аленина И. В. Коллизии в трудовом праве: дис. ... канд. юрид. наук. Омск, 2000. 206 с.
2. Барканов А. С. Коллизии частного и публичного права в регулировании распределения денежных средств, полученных от предпринимательской деятельности: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2005. 198 с.
3. Гончаров Р. А. Механизм разрешения юридических коллизий: дис. ... канд. юрид. наук. Тамбов, 2006. 247 с.
4. Денисенко В. В. Коллизии правовых актов и механизм их разрешения (теоретико-правовой аспект): дис. ... канд. юрид. наук. Санкт-Петербург, 2004. 177 с.
5. Занина М. А. Коллизии норм права равной юридической силы: понятие, причины, виды: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2008. 161 с.
6. Карташов В. Г. Правовой механизм разрешения коллизий в сфере местного самоуправления: дис. ... канд. юрид. наук. Воронеж, 2008. 235 с.
7. Коцан Ю. Я. Правові колізії та механізм їх розв'язання: теоретико-правові аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2011. 16 с.
8. Ленгер Я. І. Колізії в муніципальному праві: проблеми теорії та практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ужгород, 2017. 29 с.
9. Майстренко О. В. Теоретико-правові аспекти колізій у законодавстві України: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 209 с.
10. Мірошніченко А. М. Колізії у правовому регулюванні земельних відносин в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2010. 31 с.
11. Москалюк О. В. Механізм подолання змістовних і темпоральних колізій норм права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. 20 с.
12. Петров А. А. Иерархические коллизии в праве: дис. ... канд. юрид. Красноярск, 2009. 204 с.
13. Погребняк С. П. Колізії у законодавстві України та шляхи їх переборення: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2001. 201 с.
14. Сибилева С. В. Коллизии в публичном праве: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2009. 174 с.
15. Сеница И. В. Коллизии в российском праве: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2007. 169 с.
16. Стародубцева И. А. Коллизии конституционного законодательства на уровне субъектов Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. Воронеж, 2003. 249 с.
17. Сухов Э. В. Правовые коллизии и способы их разрешения: дис. ... канд. юрид. наук. Нижний Новгород, 2004. 148 с.
18. Уранский Ф. Р. Пробелы в праве и способы их восполнения в правоприменительной деятельности: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2005. 192 с.

19. Ус М. В. Колізії суб'єктивних цивільних прав: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2011. 20 с.
20. Фомина Л. А. Аналогия закона и аналогия права в системе способов преодоления пробелов гражданского права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2009. 27 с.
21. Хлуденёва Н. И. Коллизии в экологическом праве: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2007. 199 с.
22. Шиндяпина Е. Д. Аналогия права в правоприменении: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2007. 168 с.
23. Шмаленя С. В. Особливості застосування аналогії права при вирішенні юридичних справ: дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2008. 216 с.
24. Ярмухамедов Р. Ф. Коллизии правоприменительной деятельности: дис. ... канд. юрид. наук. Краснодар, 2007. 211 с.

Монографії:

1. Головатий С. Верховенство права: моногр. в 3 кн. Київ: Фенікс, 2006. Кн. 3: Український досвід. 1747 с.
2. Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи: моногр. / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. 656 с.
3. Коголовский И. Презумпции в частном праве: моногр. Абакан: Бригантина, 2011. 108 с.
4. Коцан Ю. Я. Правові колізії та механізм їх розв'язання: теоретико-правові аспекти: моногр. Львів: ЛДУВС, 2011. 247 с.
5. Кресіна І. О., Скрипнюк О. В., Коваленко А. А., Перегуда Є. В., Стойко О. М. та ін. Держава і громадянське суспільство в Україні: проблеми взаємодії: моногр. Київ: Логос, 2007. 314 с.
6. Ленгер Я. І. Муніципально-правові колізії: загальнотеоретичний аспект: моногр. Ужгород: Гельветика, 2017. 335 с.
7. Мірошниченко А. М. Колізії в правовому регулюванні земельних відносин в Україні: моногр. Київ: Правова Єдність, 2009. 268 с.
8. Москалюк О. В. Подолання колізій між нормами права рівної юридичної сили : моногр. Київ: Дакор, 2013. 213 с.
9. Подорожна Т. С. Законодавчі дефініції: поняття, структура, функції: моногр. Львів: ПАІС, 2009. 195 с.
10. Ус М. В. Колізії суб'єктивних цивільних прав: моногр. Харків: Право, 2014. 221 с.

Наукові статті:

1. Бережанський Г. І. Співвідношення легітимності та легальності державної влади: теоретико-правовий аспект. *Бюлетень міністерства юстиції України*. 2015. № 7. С. 36-42.
2. Бойко В. Загальнотеоретичний аналіз співвідношення понять «колізія правових норм» та «конкуренція правових норм». *Соціологія права*. 2011. № 1. С. 27-30.
3. Бориславська О. Верховенство конституції чи верховенство права: деякі питання відновлення дії окремих положень Конституції України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 6. С. 48-57.
4. Бурукей А. В. Проблемы разграничения понятий «юридическая коллизия» и «юридический конфликт». *Вестник Академии права и управления*. 2012. № 27. С. 183-185.
5. Водяніков О. Ю. Прогалина в праві як предмет конституційної скарги. *Право України*. 2018. № 12. С. 128-147.
6. Волошенюк О. В. Сутність і обсяг поняття «юридичні колізії». *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2006. № 35. С. 15-20.
7. Гаско А. В. Разрешение коллизий правовых актов в процессе правотворчества. *Человек: преступление и наказание*. 2010. № 3. С. 34-37.
8. Гринюк Р., Багрій О. До питання про доцільність визнання презумпції конституційності нормативно-правових актів у контексті забезпечення верховенства Конституції України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 4. С. 92-102.
9. Дрішлюк А. І. Аналогія закону та аналогія права: динаміка наукового дослідження (сучасний період). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 17. С. 9-14.
10. Дупай Я. Доступність законодавства – передумова правової проінформованості суспільства. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 62. С. 38-44.
11. Єрмоменко В. В. Колізії між законами України про працю. *Проблеми законності*. 2010. № 108. С. 74-83.
12. Єрмоменко В. Колізії між Конституцією та іншими актами трудового права. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 4. С. 144-153.
13. Забарний М. М. Аналогія закону і аналогія права як способи усунення прогалин у кримінальному процесуальному праві. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 5. С. 106-110.
14. Завальнюк С. В. Аналогія права як спосіб подолання прогалин в цивільному праві. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 52. С. 372-378.
15. Задорожня Г. В. Правосуб'єктність глави держави: конституційно-правовий аспект. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 7

- C.49-57.
16. Іванченко О. М. Норми національного та міжнародного права: колізії та взаємодія. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 50. С. 425-433.
 17. Калашник О. Аналогія як спосіб подолання прогалин у цивільному судочинстві. *Юридичний вісник*. 2014. № 6. С. 334-341.
 18. Калашник О. М. Прогалини в праві: юридична природа, їх ознаки та види. *Юрист України*. 2013. № 1 (22). С. 36-42.
 19. Капліна О. В. Колізії норм кримінально-процесуального права і шляхи їх подолання. *Університетські наукові записки Хмельницького університету управління та права*. 2007. № 1. С. 200-207.
 20. Киц А. Закон и права – коллизия интересов. *Юрист*. 2006. № 6. С. 58-64.
 21. Кміть В. М. Правові колізії у податковому законодавстві України та шляхи їх усунення. *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України*. 2010. № 1 (48). С. 209-215.
 22. Коваль В. М. Колізії між нормами господарського права та нормами цивільного права. *Вісник господарського судочинства*. 2010. № 1. С. 103-111.
 23. Колотова О. В. Відмежування прогалин у праві від суміжних правових явищ. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 3. С. 55-59.
 24. Колотова О. Прогалини у праві та шляхи їх подолання. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2012. Вип. 42. С. 13-14.
 25. Кондратьєв Р. Локальні норми і прогалини в праві. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2013. № 5. С. 17-21.
 26. Корнієнко М. В., Тертишник В. М. Принципи права в розв'язанні проблем конкуренції правових норм, юридичних фікцій і колізій. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 1. С. 7-11.
 27. Корнієнко М., Тертишник В. Принципи права в розв'язанні юридичних колізій. *Верховенство Права*. 2017. № 2. (27). С. 95-101.
 28. Коструба А. Аналогія права й аналогія закону як фактична фікція та спосіб «оздоровлення» механізму правоприпинення. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 11. С. 6-9.
 29. Криволапчук В. О. Юридичні колізії в законодавстві як елемент правового розвитку держави. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2009. № 6. С. 9-16.
 30. Кройтор В., Матат Ю. Шляхи усунення та подолання прогалин у законодавстві. *Право і безпека*. 2010. № 2. С. 183-184.
 31. Левченков О. Вплив процесів глобалізації та євроінтеграції на ефективність регулювання суспільних відносин. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 2. С. 83-91.
 32. Ленгер Я. І. Категорії «правовий конфлікт» та «колізія»: аналіз через

- призму теорій праворозуміння. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 1. С. 50-52.
33. Ленгер Я. І. Правова природа колізії та її особливості в муніципальному праві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. № 25. С. 14-16.
 34. Ленгер Я. І. Пріоритет нормативно-правового акту як спосіб розв'язання колізії. *Держава та регіони*. 2017. № 1. С. 19-24.
 35. Майстренко Е. И. Правовая коллизия как причина правового конфликта. *Мир науки, культуры, образования*. 2012. № 3. С. 322-324.
 36. Матат Ю. До питання застосування правоположень з метою подолання прогалин у законодавстві. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 1. С. 87-91.
 37. Матат Ю. І. Поняття та юридична природа прогалин у законодавстві. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2012. № 25. С. 393-401.
 38. Мережко О. Міжцивілізаційні колізії в міжнародному приватному праві. *Юридичний журнал*. 2009. № 5. С. 34-36.
 39. Миневич О. І. Юридичні помилки: теоретико-правове дослідження. *Правова держава*. 2018. № 30. С. 23-27.
 40. Михайленко О. Р. Конкуренція або колізії правових норм та верховенство закону щодо кримінального процесу. *Вісник Академії адвокатури України*. 2005. Вип. 4. С. 83-86.
 41. Мірошніченко А. Співвідношення темпорального та змістовного принципів вирішення правових колізій. *Право України*. 2008. № 5. С. 24-28.
 42. Мірошніченко А. М., Попов Ю. Ю. Чи потрібний Закон України «Про нормативно-правові акти?». *Форум права*. 2009. № 1. С. 362-372.
 43. Москалюк О. В. Види колізій у законодавстві. *Теорія й історія держави і права*. 2012. № 1-2 (18-19). С. 5-12.
 44. Москалюк О. В. Співвідношення колізійних норм і колізійних принципів при подоланні колізій між нормами рівної юридичної сили. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 4 (8). С. 106-116.
 45. Некрасова О. Проблеми субсидіарного застосування цивільного законодавства до регулювання сімейних відносин. *Ученые записки національного университета им. В. И. Вернадского*. 2008. № 2. С. 146-150.
 46. Онищук І. І. Моніторинг правових колізій і прогалин у законодавстві України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 6. С. 21-26.
 47. Оніщенко Н. М. Уніфікація як спосіб співвідношення і узгодженості внутрішньодержавного і міжнародного права. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 6. С. 48-54.
 48. Погребняк С. Про підходи до поняття колізій в юридичній науці. *Вісник Академії правових наук України*. 1999. № 4 (19). С. 204-211.
 49. Погребняк С. Прогалини в законодавстві та засоби їх подолання. *Зага-*

- льні проблеми правової науки. 2013. № 1 (72). С. 44-56.
50. Погрібний С. Аналогія закону та аналогія права як засоби регулювання договірних цивільних відносин. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2010. № 5. С. 14-21.
 51. Портнов А. В. Конкуренція і колізія норм права: співвідношення понять. *Часопис Академії адвокатури України*. 2012. № 2. С. 1-6.
 52. Портнов А. В., Москалюк О. В. Види колізій у законодавстві України. *Юрист України*. 2012. № 1-2 (18-19). С. 5-12.
 53. Портнов А. Москалюк О. Правова природа колізійних принципів. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 10. С. 25-31.
 54. Пригоцький В. Щодо прогалин права як детермінант виникнення адміністративно-господарського спору, їх виявлення та подолання. *Адміністративне право*. 2009. № 11. С. 137-140.
 55. Прус Е. У. Помилка при застосуванні права. Поняття та характеристика. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 51. С. 79-85.
 56. Пугачов О. М. Поняття, види та способи усунення колізій в конституційному праві. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 7. С. 38-47.
 57. Пугачов О. М. Поняття, види та способи усунення колізій у конституційному праві. *Конституційне право*. 2012. № 7. С. 38-46.
 58. Пытикова Т. А., Бошно С. В. Приказ: правоприменительный или нормативный акт? *Юрист*. 2005. № 10. С. 10-13.
 59. Розгон О. В. Сутність механізму вирішення колізій норм права. *Eurasian Academic Research Journal*. 2016. № 1 (01). Р. 53-61.
 60. Свиридюк Н. П. Юридичні колізії як властивість законодавства перехідного періоду. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 58. С. 77-84.
 61. Середюк В. В. Теоретико-правові основи колізій у законодавстві. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 6-1. С. 20-23.
 62. Сінкявічюс В. Конституція: від основного закону до вищого права. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 6. С. 74-80.
 63. Соколов В. Деякі аспекти використання аналогії права в адміністративному судочинстві. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2012. № 1 (6). С. 46-50.
 64. Спасів Н. Я., Хопчан В. М., Хопчан М. І. Місцеві бюджети України: законодавчі колізії та правове поле функціонування. *Інноваційна економіка*. № 6. 2012. С. 32-37.
 65. Ус М. Сутність колізії суб'єктивних цивільних прав. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 3. С. 312-323.
 66. Чижмарь Ю. В. Проблеми й прогалини в національному та міжнародному трудовому праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 34 (2). С. 38-41.

67. Човган В. О. Неконституційність законодавчої прогалини. *Право України*. 2018. № 12. С. 114-127.
68. Шевченко Т. В. Прогалини в законодавстві, способи усунення і подолання. *Право і суспільство*. 2013. № 1. С. 23-26.
69. Шевченко Т. В. Юридична колізія: теоретико-правовий аспект. *Право і суспільство*. 2013. № 3. С. 13-18.
70. Шкабаро В. М. Деякі аспекти проблематики колізійності законодавства України. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*. 2013. № 2 (5). С. 114-119.
71. Щербина О. Труднощі витлумачення терміна «кваліфіковане мовчання законодавця»: логічний аспект. *European political and law discourse*. 2018. № 5. Р. 95-101.
72. Якубівська Ю. Є. Колізії норм права та компетенції органів управління у сфері інтелектуальної власності як загроза інформаційній безпеці. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2015. № 4. С. 36-41.
73. Янишина І. Правотворчі помилки: загальнотеоретичні аспекти. *Вісник львівського університету*. 2013. Вип. 58. С. 34-40.

НАЦІОНАЛЬНИЙ СТАНДАРТ УКРАЇНИ

ДСТУ 8302:2015 «ІНФОРМАЦІЯ ТА ДОКУМЕНТАЦІЯ. БІБЛІОГРАФІЧНЕ ПОСИЛАННЯ. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ТА ПРАВИЛА СКЛАДАННЯ»

1 СФЕРА ЗАСТОСУВАННЯ

1.1 Цей стандарт установлює основні види бібліографічних посилань, загальні положення щодо їхнього складу й структури, а також правила складання та розміщування в документах (виданнях, депонованих документах тощо).

1.2 Стандарт поширюється на бібліографічні посилання в опублікованих і неопублікованих документах незалежно від носія інформації.

1.3 Стандарт призначено авторам творів, видавцям, фахівцям редакцій засобів масової інформації, інформаційних центрів тощо.

2 НОРМАТИВНІ ПОСИЛАННЯ

У цьому стандарті є посилання на такі нормативні документи:

ДСТУ 2732:2004 Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять

ДСТУ 3017:2015 Інформація та документація. Видання. Основні види. Терміни та визначення понять

ДСТУ 3582:2013 Інформація та документація. Бібліографічний опис. Скорочення слів і словосполучень в українській мові. Загальні вимоги та правила (ISO 4:1984, NEQ; ISO 832:1994, NEQ)

ДСТУ 6095:2009 Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Правила скорочення заголовків і слів у заголовках публікацій (ГОСТ 7.88-2003, MOD)

ДСТУ 7093:2009 Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Скорочення слів і словосполук, поданих іноземними європейськими мовами (ГОСТ 7.11-2004, MOD; ISO 832:1994, MOD)

ДСТУ 7157:2010 Інформація та документація. Видання електронні. Основні види та вихідні відомості

ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання (ГОСТ 7.1-2003, IDT)

ДСТУ ГОСТ 7.80:2007 Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Заголовок. Загальні вимоги та

правила складання (ГОСТ 7.80-2000, IDT).

ГОСТ 7.0-84 Система стандартів по інформації, бібліотечному и издательскому делу. Библиографическая деятельность. Основные термины и определения (Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічна діяльність. Основні терміни та визначення)

ГОСТ 7.12-93 Система стандартів по информации, библиотечному и издательскому делу. Библиографическая запись. Сокращение слов на русском языке. Общие требования и правила (Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Скорочення слів російською мовою. Загальні вимоги та правила).

3 ТЕРМІНИ ТА ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ

У тексті стандарту використано терміни, які встановлено в ДСТУ 2732, ДСТУ 3017, ГОСТ 7.0 та наведені в ДСТУ 7157 і ДСТУ ГОСТ 7.80, а також вжито зазначені нижче терміни та визначення означених ними понять:

3.1 бібліографічне посилання

Сукупність бібліографічних відомостей про цитований, розглядуваний або згадуваний у тексті документа інший документ, що є необхідними й достатніми для його загальної характеристики, ідентифікування та пошуку

3.2 об'єкт бібліографічного посилання

Усі види опублікованих і неопублікованих документів, їхні окремі складники або групи документів на будь-яких носіях інформації

3.3 знак виноски

Умовна позначка у вигляді арабських цифр (порядкових номерів), літер чи астериска (зірочки), що використовують для пов'язування підрядкових і позатекстових бібліографічних посилань з частиною основного тексту документа

3.4 електронний ресурс віддаленого доступу

Електронний ресурс, що має електронну адресу, потенційно доступний через глобальні телекомунікаційні мережі (зокрема Інтернет) необмеженому колу користувачів

3.5 електронний ресурс локального доступу

Електронний ресурс, що має вихідні відомості, розміщений на електронному носіїві, призначеному для використання в режимі прямого доступу.

4 ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

4.1 Бібліографічне посилання призначено для ідентифікування, загальної характеристики та пошуку документа, що є об'єктом бібліографічного посилання (далі — об'єкт посилання).

4.2 Об'єктами посилання можуть бути всі види опублікованих чи неопублікованих документів або їхні складники на будь-яких носіях інформації (зокрема в телекомунікаційних мережах).

4.3 Види бібліографічних посилань, правила та особливості їхнього

складання й подання в документі наведено в розділах 5-8.

4.4 Елементи бібліографічного запису (заголовки і бібліографічний опис) та знаки пунктуації в бібліографічному посиланні, незалежно від його призначення та виду, подають згідно з ДСТУ ГОСТ 7.80 і ДСТУ ГОСТ 7.1 з урахуванням таких особливостей:

— у заголовку бібліографічного запису подають відомості про одного, двох чи трьох авторів, при цьому імена цих авторів у бібліографічному описі у відомостях про відповідальність (за навскісною рисою) не повторюють;

— за потреби у заголовку бібліографічного запису позатекстового посилання можна зазначати більше ніж три імені авторів;

— замість знака «крапка й тире» («. —»), який розділяє зони бібліографічного опису, в бібліографічному посиланні рекомендовано застосовувати знак «крапка» (при цьому в межах одного документа застосування в бібліографічних посиланнях розділових знаків уніфікують);

— відомості, запозичені не з титульної сторінки документа, дозволено не брати у квадратні дужки;

— після назви дозволено не зазначати загального позначення матеріалу («Текст», «Електронний ресурс», «Карти», «Ноти» тощо — перелік згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1);

— у складі вихідних даних дозволено не подавати найменування (ім'я) видавця;

— у складі відомостей про фізичну характеристику документа можна зазначати або його загальний обсяг (наприклад: 285 с.), або номер сторінки, на якій подано об'єкт посилання (наприклад: С. 19);

— дозволено не наводити відомостей про серію та Міжнародний стандартний номер (ISBN, ISMN, ISSN).

4.5 В усіх елементах бібліографічного опису (за винятком основної назви документа й відомостей, що належать до назви та містять одне слово) дозволено скорочувати окремі слова та словосполучення згідно з ДСТУ 3582, ДСТУ 6095, ДСТУ 7093, ГОСТ 7.12.

4.6 Якщо текст цитовано не за першоджерелом, то на початку підрядкового бібліографічного посилання наводять пояснювальні слова: «Наведено за:», «Цит. за:» («Цитовано за») і зазначають джерело, з якого запозичено текст.

Приклад

Підрядкове посилання

*Цит. за: Грушевський М. С. Історія України — Руси. Київ, 1995. Т. 2. С. 72.

4.7 Підрядкові та позатекстові бібліографічні посилання пов'язують із текстом документа за допомогою знаків виноски: арабських цифр, літер, астериска (зірочки).

4.8 Відомості про згадуваний документ, опублікований іншою мовою, у

бібліографічних посиланнях наводять мовою оригіналу.

4.9 У внутрішньотекстовому та підрядковому бібліографічному посиланнях на складник документа (наприклад, статтю з журналу, збірника) дозволено зазначати бібліографічні відомості тільки про ідентифікувальний документ і номер сторінки — за наявності в його тексті відомостей про автора (якщо він є) та назву.

Приклад

У тексті: У статті Добровольської В. «Діяльність органів управління культурою як об'єкт керування документацією» подано таке визначення: ... 1.

У підрядковому посиланні:

1 Вісник Книжкової палати. 2012. № 4. С. 18—20.

4.9.1 У бібліографічних посиланнях на складник документа у формі аналітичного бібліографічного опису розділовий знак «дві навскісні риски» («//») можна замінювати крапкою, а відомості про документ (його назву), в якому розміщено складник, виділяти шрифтом (наприклад, курсивом).

Приклад

Підрядкове посилання

4 Національна доктрина розвитку освіти : затв. Указом Президента України від 17 квіт. 2002 р. № 347. Освіта. 2002. 24 квіт. С. 2-4.

5 ВИДИ БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ ТА ПРАВИЛА ЇХНЬОГО СКЛАДАННЯ

5.1 Бібліографічні посилання розрізняють залежно від складу елементів бібліографічного запису, місця розташування в документі, повторності наведення та вмісту бібліографічних записів.

5.1.1 За складом елементів бібліографічного запису розрізняють повне та коротке бібліографічне посилання.

5.1.1.1 Повне бібліографічне посилання містить усі обов'язкові елементи, що використовують для загальної характеристики, ідентифікування й пошуку об'єкта посилання.

5.1.1.2 Коротке бібліографічне посилання містить частину обов'язкових елементів, які використовують тільки для пошуку об'єкта посилання.

5.1.2 За місцем розташування в документі розрізняють такі бібліографічні посилання (відповідно до 5.2, 5.3, 5.4):

— внутрішньотекстове;

— підрядкове;

— позатекстове.

5.1.3 За повторністю наведення посилань на один і той самий об'єкт розрізняють первинне та повторне бібліографічне посилання (відповідно до 5.5).

5.1.4 За вмістом бібліографічних записів може бути комплексне бібліографічне посилання (відповідно до розділу 6).

5.2 Внутрішньотекстове бібліографічне посилання

5.2.1 Внутрішньотекстове бібліографічне посилання застосовують, якщо значну частину відомостей про об'єкт посилання внесено до тексту документа.

Внутрішньотекстове бібліографічне посилання використовують для зручнішого читання тексту, кращого його сприйняття та заощадження місця у невеликих за обсягом документах.

5.2.1.1 Внутрішньотекстове бібліографічне посилання розміщують безпосередньо в тексті документа.

5.2.2 Внутрішньотекстове бібліографічне посилання може містити такі елементи:

- заголовок бібліографічного запису (ім'я автора);
- основну назву документа;
- відомості про відповідальність (містять інформацію про осіб і/або організації, які брали участь у створенні документа);
- відомості про повторність видання (містять інформацію про зміни й особливості цього видання відносно попереднього);
- вихідні дані (містять відомості про місце видання (випуску), видавця та рік випуску документа);
- позначення та порядковий номер тому, номера чи випуску документа, якщо є посилання на твір або публікації з багаточастинного (багатотомного чи серіального) документа;
- відомості про обсяг (кількість сторінок) документа (у разі посилання на нього загалом);
- назву документа (журналу, збірника, газети тощо), в якому опубліковано об'єкт посилання (наприклад, статтю);
- відомості про місцезнаходження об'єкта посилання — номер сторінки в документі (у разі посилання на його частину);
- примітки (у посиланні на електронний ресурс, депоновану наукову роботу тощо).

5.2.3 Внутрішньотекстове бібліографічне посилання подають у круглих дужках.

5.2.4 Знак «крапка й тире» («. —») у внутрішньотекстовому бібліографічному посиланні замінюють знаком «крапка».

5.2.5 Внутрішньотекстове посилання може бути у повній або короткій формі (якщо частину відомостей про джерело цитування подано в тексті). Рекомендовано складати внутрішньотекстове бібліографічне посилання в короткій формі.

Приклади

(Вступ до медичної геології. Київ, 2011. Т. 2. С. 422);

(Бібліотечна планета. 2012. № 2. С. 36—37);

(Чернівці : Чернівець. нац. ун-т, 2012. С. 167);

(Фінансова система України: проблеми та перспективи розвитку. Київ,

2010. 268 с.); (Книжкова палата України : сайт. URL: <http://www.ukrbook.net>).

5.3 Підрядкове бібліографічне посилання

5.3.1 Підрядкове бібліографічне посилання на джерела інформації використовують за умов, якщо всередині тексту документа його розмістити неможливо або небажано, щоб не переобтяжувати текст та не ускладнювати його читання.

5.3.1.1 Підрядкове бібліографічне посилання розміщують як примітку в нижній частині сторінки (полоси набору), відмежовуючи від основного тексту горизонтальною рисою.

5.3.2 Підрядкове бібліографічне посилання пов'язують із текстом документа за допомогою знаків виноски, які подають на верхній лінії шрифту після відповідного фрагмента в тексті (наприклад: Текст 29) та перед підрядковим посиланням (наприклад: 29 Посилання).

Знаки виноски відокремлюють від тексту проміжком.

5.3.3 Під час нумерування кількох підрядкових бібліографічних посилань можна застосовувати наскрізне нумерування в межах усього документа чи в межах його окремої глави (розділу, частини тощо) або нумерування в межах певної сторінки тексту (арабськими цифрами).

5.3.4 Підрядкове бібліографічне посилання може містити такі елементи:

- заголовок бібліографічного запису (ім'я автора);
- основну назву документа;
- відомості, що належать до назви (пояснюють і доповнюють її);
- відомості про відповідальність (містять інформацію про осіб і/або організації, які брали участь у створенні документа);
- відомості про повторність видання (містять інформацію про зміни й особливості цього видання відносно попереднього);
- вихідні дані (містять відомості про місце видання (випуску), видавця та рік випуску документа);
- позначення та порядковий номер тому, номера чи випуску документа, якщо є посилання на твір або публікації з багаточастинного (багатотомного чи серіального) документа;
- відомості про обсяг (кількість сторінок) документа (у разі посилання на нього загалом);
- назву документа (журналу, збірника, газети тощо), в якому опубліковано об'єкт посилання (наприклад, статтю);
- відомості про місцезнаходження об'єкта посилання — номер сторінки в документі (у разі посилання на його частину);
- примітки (у посиланні на електронний ресурс, депоновану наукову роботу тощо).

5.3.5 Підрядкове бібліографічне посилання можна наводити у повній або короткій формі. Коротку форму застосовують, якщо частину відомостей про джерело цитування подано в тексті.

Приклади

Повна форма

2 Україна в цифрах. 2007 : стат. зб. / Держ. ком. статистики України. Київ: Консультант, 2008.

С. 185-191.

5 Петрик О. І. Шлях до цінової стабільності: світовий досвід і перспективи для України : монографія / відп. ред. В. М. Геєць. Київ : УБС НБУ, 2008. С. 302-310.

Коротка форма

2 Україна в цифрах. 2007. Київ, 2008. С. 185-191.

5 Петрик О. І. Шлях до цінової стабільності: світовий досвід і перспективи для України. Київ, 2008. С. 302-310.

5.3.6 У підрядковому бібліографічному посиланні на електронний ресурс віддаленого доступу за наявності в тексті бібліографічних відомостей, що його ідентифікують, дозволено зазначати тільки електронну адресу, використовуючи замість слів «Режим доступу» аббревіатуру «URI» або «URL» (відповідно до 7.4.4.3).

Приклад

У тексті:

Маніфест ІФЛА про Internet : прийнято Сесією Ради ІФЛА 23 серпня 2002 р. / пер. з англ. В. С. Пашкова*

У підрядковому посиланні:

*URL: <http://archive.ifla.org/III/misc/im-ua.pdf> (дата звернення: 15.09.2002).

5.4 Позатекстове бібліографічне посилання

5.4.1 Позатекстове бібліографічне посилання використовують переважно у наукових виданнях у разі багаторазових посилань на одні й ті самі документи задля уникнення повторного подання однакових бібліографічних записів або через їхню велику кількість, або за браком місця для підрядкових посилань.

5.4.1.1 Позатекстові бібліографічні посилання нумерують у межах усього документа або в межах окремих глав, розділів, частин тощо, застосовуючи наскрізне нумерування (арабськими цифрами).

5.4.1.2 Позатекстові бібліографічні посилання наводять як перелік бібліографічних записів і розміщують наприкінці основного тексту (або після заключної статті, післямови, коментарів — за їх наявності) документа або його складника (зазначаючи, наприклад, «Список бібліографічних посилань»).

5.4.2 Сукупність позатекстових бібліографічних посилань, оформлених як перелік бібліографічних записів, не можна вважати бібліографічним списком (списком використаної літератури) чи покажчиком, що мають самостійне значення як бібліографічні посібники.

Проте текст документа можна пов'язувати знаками виноски з бібліографічним списком використаної літератури.

5.4.3 У позатекстовому бібліографічному посиланні повторюють бібліографічні відомості про об'єкт посилання, який згадано в тексті документа.

Приклад

У тексті:

«... про що зазначено у Законі України «Про видавничу справу»⁴».

У позатекстовому посиланні:

4. Про видавничу справу : Закон України за станом на 20 берез. 2004 р. / Верховна Рада України. Київ : Парлам. вид-во, 2004. 17, [3] с. (Закони України).

5.4.4 Позатекстове бібліографічне посилання може містити такі елементи:

- заголовок бібліографічного запису (ім'я автора);
- основну назву документа;
- відомості, що належать до назви (пояснюють і доповнюють її);
- відомості про відповідальність (містять інформацію про осіб і/або організації, які брали участь у створенні документа);
- відомості про повторність видання (містять інформацію про зміни й особливості цього видання відносно попереднього);
- вихідні дані (містять відомості про місце видання (випуску), видавця та рік випуску документа);
- позначення та порядковий номер тому, номера або випуску, якщо є посилання на твір або публікації з багаточастинного (багатотомного чи серіального) документа;
- відомості про обсяг (кількість сторінок) документа (у разі посилання на нього загалом);
- назву документа (журналу, збірника, газети тощо), в якому опубліковано об'єкт посилання (наприклад, статтю);
- відомості про місцезнаходження об'єкта посилання — номер сторінки в документі (у разі посилання на його частину);
- примітки (у посиланні на електронний ресурс, депоновану наукову роботу тощо).

5.4.5 Позатекстове бібліографічне посилання пов'язують із фрагментом тексту документа, до якого воно належить, за допомогою знаків виноски, які або виносять на верхню лінію шрифту після відповідного тексту та перед позатекстовим посиланням, або складають в одну лінію зі шрифтом основного тексту (у квадратних дужках у тексті та без дужок перед позатекстовим посиланням).

Приклад 1

У тексті:

Правила банківського кредитування підприємств державної форми власності викладено у навчальному посібнику «Кредитування та ризику» (автори Денисенко М. П., Догмачов В. М., Кабанов В. Г.)³⁵.

У позатекстовому посиланні:

35 Денисенко М. П., Догмачов В. М., Кабанов В. Г. Кредитування та ризику : навч. посіб. Київ, 2008. 213 с.

Приклад 2

У тексті:

Правила банківського кредитування підприємств державної форми власності викладено у навчальному посібнику «Кредитування та ризику» (автори Денисенко М. П., Догмачов В. М., Кабанов В. Г.) [35].

У позатекстовому посиланні:

35. Денисенко М. П., Догмачов В. М., Кабанов В. Г. Кредитування та ризику : навч. посіб. Київ, 2008. 213 с.

5.4.6 Якщо в тексті згадують конкретну частину тексту документа, після неї можна зазначати (у квадратних дужках) порядковий номер позатекстового бібліографічного посилання та сторінку, на якій подано цей об'єкт посилання. Між поданими відомостями проставляють знак «кома».

Приклади

У тексті:

[2, с. 28]; [2, с. 154].

У позатекстовому посиланні:

2. Нагайчук Н. Г. Фінанси страхових компаній: навч. посіб. Київ : УБС НБУ, 2010. 527 с.

5.4.6.1 Якщо у позатекстовому посиланні бібліографічні записи не нумеровано, в тексті (у квадратних дужках) після згадування подають відомості, що є достатніми для ідентифікування об'єкта посилання (ім'я автора, назва документа тощо).

5.4.6.1.1 Якщо посилання в тексті подають на документ, авторами якого є одна, дві чи три особи, у квадратних дужках зазначають їхні прізвища, розділяючи знаком «кома».

Приклад

У тексті:

[Кушнарченко, Удалова].

У позатекстовому посиланні:

Кушнарченко Н. М., Удалова В. К. Наукова обробка документів : навч. посіб. Київ : Знання, 2006. 223 с.

5.4.6.1.2 Якщо посилання в тексті подають на документ, авторами якого є чотири та більше осіб, у квадратних дужках зазначають тільки його назву.

Приклад

У тексті:

[Управління персоналом в умовах економіки знань].

У позатекстовому посиланні:

Управління персоналом в умовах економіки знань : монографія / Азаренкова Г. М. та ін. Київ, 2011. 406 с.

5.4.6.2 Якщо в тексті є посилання на таку саму книгу того самого авто-

ра, але видану в іншому році, після прізвища автора зазначають відомості про рік її виходу у світ та сторінки, на яких подано об'єкти посилань, розділяючи ці відомості знаком «кома».

Приклади

[Іванченко, 1995, с. 52];

[Іванченко, 2009, с. 38].

5.4.6.3 Дозволено у посиланні в тексті скорочувати довгі назви документів, позначаючи останні видалені слова назви знаком «три крапки».

Приклад

У тексті:

[Розвиток обліково-аналітичних ... , с. 85].

У позатекстовому посиланні:

Розвиток обліково-аналітичних систем суб'єктів господарювання в Україні : монографія / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2010. 447 с.

5.4.6.4 Якщо об'єктом позатекстового бібліографічного посилання є багаточастинний документ, у посиланні в тексті потрібно зазначити номер тому (частини) або випуску видання.

Приклад

У тексті:

[Ушинський, т. 1, с. 192-193].

У позатекстовому посиланні:

Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології : вибр. твори. Київ : Рад. шк., 1983. Т. 1. 480 с.

5.4.6.5 Якщо у посиланні в тексті наведено відомості про кілька об'єктів посилань, їх відділяють один від одного знаком «крапка з комою».

Приклад

[Вовчак, 2011; Зубець, 2012]; [3, с. 18; 2, с. 45].

5.5 Повторне бібліографічне посилання

5.5.1 Повторне бібліографічне посилання на один і той самий документ або його частину, або групу документів наводять у скороченій формі за умови, що всі потрібні для ідентифікування та пошуку цього документа бібліографічні відомості зазначено у первинному посиланні на нього.

5.5.1.1 Повторне бібліографічне посилання може бути внутрішньотекстовим, підрядковим і позатекстовим.

5.5.1.2 До повторного бібліографічного посилання дозволено долучати елементи, що не увійшли до складу первинного бібліографічного посилання, однак є потрібними для ідентифікування документа.

5.5.2 У повторному бібліографічному посиланні на документ, авторами якого є одна, дві або три особи, подають заголовок бібліографічного запису, основну назву та номер сторінки.

Приклади

Внутрішньотекстове посилання

Первинне:

(Копиленко О. Л. Законотворчий процес: стан і шляхи вдосконалення. Київ, 2010. 692 с.).

Повторне:

(Копиленко О. Л. Законотворчий процес. С. 292).

Підрядкове посилання

Первинне:

1 Захара І. Лекції з історії філософії. Вид. 2-ге. Львів, 1997. 322 с.

Повторне:

3 Захара І. Лекції з історії філософії. С. 86.

5.5.2.1 У повторному бібліографічному посиланні на документ, авторами якого є чотири та більше осіб, подають основну назву та номер сторінки.

Приклади

Внутрішньотекстове посилання

Первинне:

(Аналіз інвестиційних проектів / Череп А. В. та ін. Київ, 2011. 259 с.).

Повторне:

(Аналіз інвестиційних проектів. С. 18).

Позатекстове посилання

Первинне:

8. Фінанси суднобудівних підприємств : монографія / І. А. Воробйова та ін. Миколаїв, 2012. 232 с.

Повторне:

15. Фінанси суднобудівних підприємств. С. 158.

5.5.3 У повторному бібліографічному посиланні дозволено застосовувати скорочування довгих назв, позначаючи видалені останні слова назви знаком «три крапки».

Приклад

Позатекстове посилання

Первинне:

13. Правова основа діяльності органів державної влади / упоряд. Любченко П. М. Харків, 2010. 303 с.

Повторне:

20. Правова основа діяльності С. 290.

5.5.4

У повторному бібліографічному посиланні на багатотомний документ, авторами якого є одна, дві або три особи, подають заголовок бібліографічного запису, основну назву (або тільки основну назву, якщо заголовка немає), номер тому, сторінки.

Приклад

Підрядкове посилання

Первинне:

3 Франко І. Твори : у 50 т. Т. 45. Київ, 1986. 480 с.

Повторне:

5 Франко І. Твори : у 50 т. Т. 45. С. 300.

5.5.5

У повторному бібліографічному посиланні на серіальний документ, яке подають безпосередньо за первинним бібліографічним посиланням, зазначають його основну назву, а також ті відомості, що відрізняються від відомостей у первинному посиланні — рік, номер (у періодичному виданні), випуск (у продовжуваному виданні), число, місяць (у газетах), а також номер сторінки.

Приклад

Внутрішньотекстове посилання

Первинне:

(Вісн. прокуратури. Київ, 2011. Вип. 4. 128 с.).

Повторне:

(Вісн. прокуратури. 2012. Вип. 1. С. 10).

5.5.6 Повторне бібліографічне посилання на публікації в серіальному документі складають відповідно до 5.5.2, 5.5.2.1, 5.5.3.

5.5.7 У повторному бібліографічному посиланні на патентний документ подають позначення виду документа, його номер, назву країни, що видала цей документ, та сторінку, на якій розміщено об'єкт посилання в патентному документі.

Приклад

Позатекстове посилання

Первинне:

8. Спосіб лікування синдрому дефіциту уваги та гіперактивності у дітей : пат. 76509 Україна. № 2004042416 ; заявл. 01.04.2004 ; опубл. 01.08.2006, Бюл. № 8 (кн. 1). 120 с.

Повторне:

10. Пат. 76509 Україна. С. 3.

5.5.8 У повторному бібліографічному посиланні на нормативний документ зі стандартизації (стандарти з позначками ДСТУ, ДСТУ ГОСТ, ДСТУ ISO, СОУ тощо) подають його позначку, номер разом із роком затвердження та номер сторінки.

Приклад

Підрядкове посилання

Первинне:

2 ДСТУ 7152:2010. Видання. Оформлення публікацій у журналах і збірниках. Київ, 2010. 16 с.

(Інформація та документація).

Повторне:

3 ДСТУ 7152:2010. С. 6.

5.5.9 Якщо первинне й повторне бібліографічні посилання на одну й ту саму сторінку (сторінки) документа розміщено одне за одним, текст повторного посилання замінюють словами «Там само» («Там же» — рос. мовою,

«Ibid» — латин. мовою).

Приклад

Підрядкове посилання

1 Танюк Л. С. Твори : у 60 т. Київ, 2011. Т. 18. С. 250-253.

2 Там само.

5.5.9.1 У повторному бібліографічному посиланні на іншу сторінку одного й того самого документа до слів «Там само» («Там же» або «Ibid») додають номер цієї сторінки.

Приклад

Внутрішньотекстове посилання

Первинне:

(Литвиненко Н. П. Тлумачний словник медичних термінів. Київ, 2010. С. 175).

Повторне:

(Там само. С. 92).

5.5.10 У повторному бібліографічному посиланні на багаточастинний документ, крім номера сторінки, зазначають номер тому (частини, випуску тощо).

Приклад

Позатекстове посилання

Первинне:

13. Енциклопедія історії України : у 10 т. / ред. рада: В. М. Литвин (голова) та ін. ; НАН історії України, Ін-т історії України. Київ : Наук, думка, 2005. Т. 9. С. 36-37.

Повторне:

14. Там само. Т. 7. С. 18.

5.5.11 Якщо у складі первинного та повторного бібліографічних посилань, наведених одне за одним, є аналітичні бібліографічні записи на різні публікації, які розміщено в одному й тому самому періодичному чи продовжуваному виданні, у повторному посиланні замість бібліографічних відомостей про цей документ, що збігаються з бібліографічними відомостями у первинному посиланні, наводять слова «Там само» («Там же» або «Ibid»).

Приклад

Позатекстове посилання

Первинне:

5. Сенченко М. Чи вміємо ми читати? // Вісн. Книжкової палати. 2012. № 3. С. 3.

Повторне:

6. Афонін О. Українська книга 2011: рух по сходинках униз // Там само. С. 6-8.

5.5.12 Якщо у повторному бібліографічному посиланні, поданому не після первинного, є бібліографічний запис на один і той самий документ, створений одним, двома або трьома авторами, в ньому подають заголовок бі-

бібліографічного запису, а основну назву та наступні за нею повторювані елементи замінюють скороченими словами: «Зазнач. твір» («Зазначений твір»), «Цит. твір» («Цитований твір»), «Указ. соч.» («Указанное сочинение» — рос. мовою), «Цит. соч.» («Цитированное сочинение» — рос. мовою), «Op. cit.» («Opus citato» — латин. мовою).

У повторному бібліографічному посиланні на інший том (частину), іншу сторінку після цих слів зазначають номер цього тому (частини), цієї сторінки.

Приклад

Підрядкове посилання

Первинне:

2 Криворучко О. Ю. Сучасна архітектура : термінол. слов. / Нац. ун-т «Львів, політехніка». Львів, 2008. С. 87.

Повторне:

4 Криворучко О. Ю. Зазнач. твір. С. 59.

6 ОСОБЛИВОСТІ СКЛАДАННЯ КОМПЛЕКСНОГО БІБЛІОГРАФІЧНОГО ПОСИЛАННЯ

6.1 Якщо в бібліографічному посиланні використано кілька об'єктів посилання, їх об'єднують в одне — комплексне бібліографічне посилання (далі — комплексне посилання).

6.2 У комплексному посиланні кілька об'єктів бібліографічного посилання подають в абетковому чи хронологічному порядку або за абеткою назв мов, тобто за принципом єдиної графічної основи — кириличної, латинської тощо, або кожною мовою окремо.

6.3 Комплексні посилання можуть бути внутрішньотекстовими, підрядковими, позатекстовими, а також можуть містити первинні та повторні посилання.

6.4 Бібліографічні посилання у складі комплексного посилання розділяють між собою знаком «крапка з комою».

6.5 Кожне з бібліографічних посилань у складі комплексного посилання оформлюють за загальними правилами, урахувавши зазначені далі особливості.

6.5.1 Якщо кілька бібліографічних посилань у складі комплексного посилання мають ідентичні заголовки (один і той самий автор кількох праць), у другому й наступних посиланнях ці заголовки можна замінити словами: «Його ж», «її ж», «їх же» («Его же», «Ее же», «Их же» — рос. мовою або «Idem», «Eadem», «Ibidem» — латин. мовою).

Приклад

Підрядкове комплексне посилання:

Туркот Т. І. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. для студ. ВНЗ. Київ, 2011. С. 128 ; Його ж. Психологія і педагогіка вищої школи в запитаннях і ві-

дповідях : навч. посіб. для студ. ВНЗ. Київ, 2011. С. 230.

6.5.2 Ідентичні заголовки у бібліографічних посиланнях у складі комплексного посилання можна не наводити. У цьому разі після заголовка в першому посиланні ставлять знак «двокрапка», а перед основною назвою наступного бібліографічного посилання проставляють його порядковий номер.

Приклад

Позатекстове комплексне посилання:

27. Кузьмінський А. І.: 1) Методика навчання англійської мови в аспекті комунікативно-когнітивного підходу : навч.-метод. посіб. Черкаси, 2011. С. 31 ; 2) Моделювання професійної діяльності майбутнього фахівця в умовах інтеграції України в європейський освітній простір : навч. посіб. Черкаси, 2011. С. 78.

7 ОСОБЛИВОСТІ СКЛАДАННЯ БІБЛІОГРАФІЧНОГО ПОСИЛАННЯ НА ЕЛЕКТРОННИЙ РЕСУРС

7.1 Залежно від режиму доступу електронні ресурси поділяють на електронні ресурси локального та віддаленого доступу.

7.2 За видом інформації, призначеної для сприйняття, розрізняють такі електронні ресурси: електронні дані, електронні програми, електронні дані та програми.

7.3 Джерелами інформації для складання бібліографічного посилання на електронний ресурс є титульний екран, основне меню, програма, головна сторінка сайту чи порталу, що містять відомості про автора, назву, відповідальність, перевидання (версію), місце та рік видання. Основним джерелом інформації є титульний екран. За потреби використовують й інші джерела інформації: етикетку на фізичному носіїві електронного ресурсу, технічну та іншу супровідну документацію до нього або контейнер, коробку, конверт тощо (згідно з ДСТУ 7157).

7.4 Бібліографічне посилання складають як на електронні ресурси загалом (електронні документи, бази даних, портали чи сайти, веб-сторінки, форуми тощо), так і на їхні складники (розділи та частини електронних документів, порталів чи сайтів; публікації в електронних серіальних документах, повідомлення на форумах тощо) згідно з загальними правилами (відповідно до розділів 4-6) та з урахуванням зазначених далі особливостей.

7.4.1 Якщо є зміни в змісті електронного ресурсу — доповнено зміст або вилучено з нього певну інформацію, модифіковано мову програмування або операційної системи тощо, у бібліографічному посиланні наводять ці відомості, що крім слова «видання» (наприклад, «2-ге вид., доповнене»), можуть містити слова «версія» (наприклад, «Версія 3.1»), «рівень» (наприклад, «Тренувальний рівень»), «модифікація» (наприклад, «Третя модифікація»).

7.4.2 У бібліографічному посиланні після відомостей про відповідальність дозволено не подавати відомості про вид електронних даних чи програм, наприклад: електронні текстові дані (скорочено — електрон. текст. да-

ні), електронні графічні дані (електрон. граф. дані), електронний журнал (електрон. журн.), електронні картографічні дані (електрон. картогр. дані), електронна пошукова програма (електрон. пошук. прогр.) тощо.

7.4.3 У бібліографічному посиланні на електронний ресурс локального доступу після вихідних даних подають відомості про кількість фізичних одиниць (арабськими цифрами) та вид носія інформації (наприклад, електронний оптичний диск). У дужках можна подавати відомості про вид оптичного диска (CD-R, CD-RW, DVD-R тощо).

Приклад

Підрядкове посилання

11 Кожухівський А. Д. Імітаційне моделювання систем масового обслуговування [Електронний ресурс] : практикум / Черкас, держ. технол. ун-т. Черкаси, 2009. 1 електрон. опт. диск (CD-R).

7.4.4 У примітці до бібліографічного посилання на електронний ресурс подають відомості, необхідні й достатні для пошуку та характеристики технічних специфікацій цього електронного ресурсу, в такій послідовності:

- системні вимоги;
- відомості про доступ;
- дата оновлення документа або його частини;
- електронна адреса;
- дата звернення до документа.

7.4.4.1 Відомості про доступ до електронного ресурсу подають у бібліографічних посиланнях на документи з комп'ютерних мереж, а також із повнотекстових баз даних, доступ до яких здійснюють на договірній основі або за передплатою (наприклад, «ЛІГА-ЗАКОН», «Атлас Аналітика», «Нормативні акти України» тощо).

Приклад

Позатекстове посилання

3. Про відзначення 150-річчя з дня народження видатного вченого Володимира Івановича Вернадського [Електронний ресурс] : проект постанови Верховної Ради України. Документ не було опубліковано. Доступ із інформ.-правової системи «ЛІГА-ЗАКОН».

7.4.4.2 Відомостям про дату (день, місяць, рік) останнього оновлення електронного ресурсу віддаленого доступу (його частини) передують слова «Дата оновлення». Ці відомості в бібліографічному посиланні наводять перед відомостями про режим доступу («URI», «URL»).

Приклад

Підрядкове посилання

2 Берташ В. Пріоритети визначила громада // Голос України : електрон. версія газ. 2012. № 14 (5392). Дата оновлення: 04.08.2012. URL: <http://www.golos.com.ua/userfiles/file/040812/040812-u.pdf> (дата звернення: 06.08.2012).

7.4.4.3 Для позначення електронної адреси електронного ресурсу від-

даленого доступу в примітці дозволено замість слів «Режим доступу» (чи «Доступ») або їхнього еквівалента іншою мовою (наприклад, «Available from») застосовувати аббревіатури «URI» (Uniform Resource Identifier — Уніфікований ідентифікатор ресурсу) або «URL» (Uniform Resource Locator — Уніфікований покажчик ресурсу).

7.4.4.3.1 Якщо електронний ресурс має унікальний ідентифікатор DOI (Digital Object Identifier — Ідентифікатор цифрового об'єкта) або інший постійний ідентифікатор, замість електронної адреси цього ресурсу рекомендовано зазначати його ідентифікатор.

7.4.4.3.2 Інформацію про протокол доступу до електронного ресурсу (http, ftp тощо) та його електронну адресу наводять у форматі «URI» або «URL».

7.4.4.3.3 Довгу електронну адресу можна переносити на наступний рядок. У цьому разі останнім у першому рядку має бути знак «навискісна риска» («/»).

Приклад

Підрядкове посилання

12 Біланюк О. П. Сучасний стан та перспективи розвитку міжнародного туризму в українсько-польських відносинах // Економіка. Управління. Інновація : електрон. наук. фахове вид. 2012. № 2. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/e-/journals/eui/2012_2/pdf/12borupv.pdf (дата звернення: 17.06.2013).

Для запобігання помилок у наведенні електронної адреси рекомендовано подавати її в один рядок.

Приклад

Підрядкове посилання

12 Біланюк О. П. Сучасний стан та перспективи розвитку міжнародного туризму в українсько-польських відносинах // Економіка. Управління. Інновація : електрон. наук. фахове вид. 2012. № 2. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/e-/journals/eui/2012_2/pdf/12borupv.pdf (дата звернення: 17.06.2013).

7.4.4.3.4 Дозволено подавати відомості про інше місцезнаходження чи форму електронного ресурсу, використовуючи слова «Також доступний» (наприклад, «Також доступний у PDF:...») чи подібні еквівалентні фрази (наприклад, «Відомості доступні також в Інтернеті:...»).

7.4.4.4 Після електронної адреси подають відомості про дату звернення до електронного ресурсу віддаленого доступу: число, місяць і рік (в круглих дужках) після слів «дата звернення».

Приклад

Позатекстове посилання

4. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80> (дата

звернення: 08.02.2012).

7.4.4.5 У бібліографічному посиланні на електронні ресурси локального та віддаленого доступу в примітці можна не подавати відомостей про джерело назви («Назва з етикетки диска», «Назва з екрана» тощо).

8 ОСОБЛИВОСТІ СКЛАДАННЯ БІБЛІОГРАФІЧНОГО ПОСИЛАННЯ НА АРХІВНИЙ ДОКУМЕНТ

8.1 Бібліографічне посилання на архівний документ дає можливість ідентифікувати його та визначати місцезнаходження в архіві, музеї, бібліотеці тощо.

8.2 Бібліографічне посилання на архівний документ складають за загальними правилами, викладеними в цьому стандарті, з урахуванням зазначених далі особливостей.

8.2.1 У бібліографічному посиланні на архівний документ відомості про об'єкт посилання відокремлюють від пошукових даних знаком «дві наскісні риски» (« // ») з проміжками до та після нього.

Приклад

Підрядкове посилання

3 Матеріали Ради Народних комісарів Української Народної Республіки // ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 1061. Оп. 1. Спр. 8-12. Копія ; Ф. 1063. Оп. 3. Спр. 1-3.

8.2.2 Для позначення пошукових даних архівного документа використовують такі скорочення слів: «Ф.» («Фонд»), «Оп.» («Опис»), «К.» («Картон»), «Спр.» («Справа»), «Од. зб.» («Одиниця зберігання»), «Арк.» («Аркуш»).

Між елементами пошукових даних ставлять знак «крапка».

Приклад

Внутрішньотекстове посилання

(ЦДІАК України. Ф. 4703. Оп. 3. Спр. 23. Арк. 45-49).

8.3 Бібліографічне посилання на архівний документ може містити такі елементи:

- заголовок бібліографічного запису (ім'я автора);
- основну назву документа;
- відомості, що належать до назви (пояснюють і доповнюють її);
- відомості про відповідальність (містять інформацію про осіб і/або організації, які брали участь у створенні документа);
- пошукові дані архівного документа;
- примітки.

8.3.1 Пошукові дані архівного документа містять такі відомості:

- назву архіву;
- номер архівного фонду;
- номер опису;
- номер справи (одиниці зберігання) за описом;

— місцезнаходження об'єкта посилання (кількість аркушів загалом чи аркуш, на якому подано об'єкт посилання).

Приклад

Позатекстове посилання

8. ЦДНТА України. Ф. Р-72. Оп. 2. К. 1 - 272. Од. зб. 1. 10 арк.

8.3.1.1 Назву архіву подають у вигляді абрєвіатури чи скорочення, які прийнято в архівній галузі. Розшифрування абрєвіатури наводять у списку скорочень, який додають до тексту. Якщо списку скорочень немає, назву архіву подають повністю або скорочують окремі слова та словосполучення згідно з ДСТУ 3582, ДСТУ 7093, ГОСТ 7.12. Повну або скорочену назву архіву можна подавати після абрєвіатури.

Приклади

ЦДІАК України (Центральний державний історичний архів України, м. Київ);

ДА СБ України (Держ. архів Служби безпеки України);

ЦДНТА України (Центр. держ. наук.-техн. архів України);

Держархів м. Києва.

У повторному бібліографічному посиланні назву архіву наводять у вигляді абрєвіатури або в скороченій формі.

8.3.1.2 Номер архівного фонду наводять після назви архіву, зазначаючи ті необхідні елементи пошукових даних, які прийнято подавати саме в цьому архіві. Після номера архівного фонду в круглих дужках може бути зазначено його назву.

Приклад

ЦДАВО України. Ф. 14 (Фонд «Товариство отців Василіан» у Львові).

Якщо номера архівного фонду немає, після назви архіву подають, зазвичай у називному відмінку, назву цього архівного фонду.

Приклад

Держархів Донецької обл. Фонд Донецького обкому КП(б)У.

8.4 Внутрішньотекстове бібліографічне посилання на архівний документ зазвичай містить тільки пошукові дані цього документа.

Приклад

Внутрішньотекстове посилання

(ЦДІАЛ України. Ф. 183. Оп. 4. Спр. 2. Арк. 10).

За потреби можна наводити його повний опис.

Приклад

Внутрішньотекстове посилання

(Наукове товариство ім. Шевченка // Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника НАН України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 78. Арк. 1-7).

8.5 У підрядкових і позатекстових бібліографічних посиланнях рекомендовано наводити відомості про архівний документ — об'єкт посилання (його заголовки та основну назву або тільки його основну назву; відомості, що належать до назви тощо) та пошукові дані.

Приклад

Позатекстове посилання

5. Діяльність історичної секції при ВУАН та зв'язаних з нею історичних установ Академії в 1929-1930 рр. // Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. Х (Всеукраїнська Академія Наук). Спр. 1686. 30 арк.

Проте можна наводити у підрядкових і позатекстових посиланнях на архівний документ тільки пошукові дані цього документа за умови, якщо основні відомості про нього є в тексті.

8.6 Якщо справа (одиниця зберігання) чи певний архівний документ, який зберігають у цій справі, не має назви, її формулює дослідник. У цьому разі назву справи подають у квадратних дужках до або після пошукових даних про документ.

Приклад

Позатекстове посилання

17. [Праці П. К. Грімстед] // ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 7. Спр. 19. 284 арк. або:

17. ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 7. Спр. 19. 284 арк. [Праці П. К. Грімстед].

8.7 Якщо потрібно зазначити автора та назву або тільки назву справи, в якій зберігають архівний документ — об'єкт посилання, ці відомості подають після пошукових даних у круглих дужках.

Приклад

Підрядкове посилання

3 Науковий архів Інституту історії України НАН України. Ф. 2. Оп. 3. Спр. 170. № 1. Арк. 5. (План праці НДКІУ на 1924 р.).

8.8 У примітках можна наводити відомості про автентичність, автографічність, мову, спосіб відтворювання, відомості про особливості зовнішнього вигляду архівного документа, про його опублікування тощо. Примітки подають після пошукових даних.

Приклади

Підрядкові посилання

* ЦДАВО України. Ф. 3866. Оп. 3. Спр. 3. Арк. 1-37. Копія.

2 ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 3. Спр. 38. Арк. 45. Оригінал. Рукопис.

8.9 Якщо текст архівного документа розміщено на зворотному боці аркуша, у пошукових даних бібліографічного посилання зазначають слово «зворот» у скороченій формі — «зв.».

Приклад

Позатекстове посилання

21. Лист Голови Спілки «Чорнобиль» Г. Ф. Лепіна на ім'я Голови Ради Міністрів УРСР В. А. Масола щодо реєстрації Статуту Спілки та сторінки Статуту. 14 грудня 1989 р. // ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 32. Спр. 2612. Арк. 63, 64, 64 зв., 71.

8.10 Бібліографічні посилання на архівні документи із зарубіжних архівів подають мовою певної країни згідно з прийнятими в цій країні та в цьому архіві правилами описування та складання посилань (зі скороченнями).

Приклади

Внутрішньотекстове посилання

(ARw Lublinie. Zespol 95. Sygn.125. K. 6-7).

Підрядкове посилання

11 Sygn.126. Wisyta Generalna dekanatu Patenskiego w roku 1793. 1793 r. 57 k.

Позатекстове посилання

13. Государственный архив Российской Федерации. Ф. Р-7008. Украинская библиотека им. С. Петлюры в Париже. 1922 - 1940. Оп. 1. Д. 65. Каталог книг по истории Украины и другим вопросам на украинском языке, 1908-1940. 80 л.¹

¹ ДСТУ 8302:2015. БІБЛІОГРАФІЧНЕ ПОСИЛАННЯ. Загальні положення та правила складання / Нац. стандарт України. Вид. офіц. [Уведено вперше; чинний від 2016-07-01]. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2016. 17 с

ПРИКЛАДИ ОФОРМЛЕННЯ БІБЛІОГРАФІЧНОГО ОПИСУ У СПИСКУ ДЖЕРЕЛ, ЯКИЙ НАВОДЯТЬ У НАУКОВІЙ РОБОТІ

Характеристика джерела	Приклад оформлення
Книги: Один автор	<ol style="list-style-type: none"> 1. Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель: моногр. Харків: Право, 2009. 600 с. 2. Шемшученко Ю. С. Проблеми теорії конституційного права України. Київ: Парламентське вид-во, 2013. 616 с.
Два автори	<ol style="list-style-type: none"> 1. Наливайко Л. Р., Грицай І. О. Неурядові правозахисні організації України: навч. посіб. (2-ге вид., перероб. та допов.). Київ: Хай-Тек Прес, 2016. 245 с. 2. Совгиря О. В., Шукліна Н. Г. Конституційне право України. Повний курс: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 556 с.
Три автори	<ol style="list-style-type: none"> 1. Наливайко Л. Р., Степаненко К. В., Щербина Є. М. Міжнародний захист прав людини: навч. посіб. Дніпропетровськ: Дніпр. держ. ун-т внутр. справ, 2014. 152 с. 2. Наливайко Л. Р., Костицький В. В., Грицай І. О. Науково-практичний коментар до Закону України «Про громадські об'єднання». Київ: АртЕк, 2015. 228 с. 3. Аніщук Н. В., Афанасьева М. В., Бакаянова Н. М. Проблеми сучасної конституціоналістики: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 524 с.
Чотири автори	<ol style="list-style-type: none"> 1. Лазор Л. І., Михайлюк В. П., Рашидов С. Ф., Дроговоз В. А. Конституційне право України: словник-довідник. Луганськ: Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля, 2008. 215 с. 2. Філонов О. В., Субботін В. М., Пашутін В. В., Тодоров І. Я. Основи демократії. Права людини та їх забезпечення в умовах суспільних змін: навч. посіб. 2-ге вид., випр. Київ: Знання, 2008. 215 с.
П'ять і більше авторів	<ol style="list-style-type: none"> 1. Наливайко Л. Р., Касяненко Є. В., Обушко В. В., Сеньків О. М., Чепік-Трегубенко О. С. Конституційне право України в тестових завданнях: навч. посіб. Дніпропетровськ: Дніпр. держ. ун-т внутр. справ, 2016. 432 с. 2. Наливайко Л. Р., Голобутовський Р. З., Звягіна Е. В., Кузьміна І. С., Наливайко О. І., Чепік-Трегубенко О. С. Теорія та практика правозастосування у тестових завданнях: навч. посіб. / за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Київ: Хай-Тек Прес, 2017. 316 с.
Без автора (на початку)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Конституційне право України: посіб. для підгот. до іспитів / [Ю. Г. Барабаш та ін.]. 4-те вид., перероб. та допов. Хар-

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

джерела)	<p>ків: Право, 2017. 369 с.</p> <p>2. Конституційні засади сучасного державотворення: навч. посіб. у питаннях і відповідях / Т. Є. Кагановська та ін.; за ред. Т. Є. Кагановської. Харків: Право, 2017. 303 с.</p>
Частина книги, періодичного, продовжуваного видання	<p>1. Наливайко Л. Р., Грицай І. О. Забезпечення принципу гендерної рівності на місцевому рівні в Україні: проблеми теорії та практики / Основи теорії гендеру: юридичні, політологічні, філософські, лінгвістичні та культурологічні засади: кол. моногр. Київ: Хай-Тек Прес, 2018. С. 72-113.</p> <p>2. Тимченко І. А. Механізм конституційної юрисдикції у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина / Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Харків: Право, 2008. Т. 2 : Конституційні засади правової системи України і проблеми її вдосконалення / за заг. ред. Ю. П. Битяка. С. 103-130.</p> <p>3. Nalyvayko L. The principle of state sovereignty in terms of globalization processes. <i>International Journal of Experimental Education</i>. 2012. № 12. С. 33-35.</p> <p>4. Наливайко Л., Чепік-Трегубенко О. Децентралізація влади в Україні в умовах розбудови демократичного громадянського суспільства. <i>Підприємництво, господарство і право</i>. 2015. № 10. С. 44-47.</p>
Матеріали конференцій, з'їздів	<p>1. Наливайко Л. Принцип відкритості та прозорості діяльності Національної поліції України як чинник демократичного розвитку. <i>Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні</i>: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Дніпро, 27 січня 2017 р. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. С. 74-76.</p> <p>2. Nalyvayko L., Korshun A. Concept of «Electronic Judiciary» in Ukraine: Theoretical and Legal Aspects. <i>Jurisprudența – componenta fundamentală a proceselor integraționale și a comportamentului legal contemporan</i> conferința internațională științifico-practică, Chișinău, Republica Moldova, 3-4 noiembrie 2017. Chișinău: S.n. (Tipogr. «Tipocart Print»), 2017. P. 36-39.</p>
Дисертації	<p>1. Наливайко Л. Р. Державний лад України: поняття, система, гарантії: дис. ... д-ра юрид. наук. Запоріжжя, 2010. 535 с.</p> <p>2. Наливайко Л. Р. Конституційно-правова відповідальність: питання теорії та практики: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2000. 180 с.</p>
Автореферати дисертацій	<p>1. Наливайко Л. Р. Державний лад України: поняття, система, гарантії: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Запоріжжя, 2010. 40 с.</p>

	2. Наливайко Л. Р. Конституційно-правова відповідальність: питання теорії та практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2000. 16 с.
Багатотомний документ	1. Велика українська юридична енциклопедія: у 20-ти томах / редкол.: О. В. Петришин (гол.) та ін. Харків: Право, 2017. Том 3: Загальна теорія права. 952 с. 2. Юридична енциклопедія: в 6-ти томах / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2001. Том 3: К-М. 792 с.
Словники	1. Тлумачний термінологічний словник з конституційного права (Explanatory Terminological Dictionary on Constitutional law) / Кол. авт.; за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Київ: Хай-Тек Прес, 2016. 628 с. 2. Шемшученко Ю. С. Великий енциклопедичний юридичний словник. А-Я. Київ: Юридична думка, 2012. 1017 с. 3. Словник юридичних термінів і понять: навч. посіб. / [В. Г. Гончаренко та ін.]; за ред. В. Г. Гончаренка та З. В. Ромовської. Київ: Юстініан, 2013. 597 с.
Законодавчі та нормативні документи	1. Конституція України від 28 червня 1996 року. <i>Відомості Верховної Ради України</i> . 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02 червня 2016 року. <i>Відомості Верховної Ради України</i> . 2016. № 28. Ст. 532). 2. Про Верховну Раду Автономної Республіки Крим: Закон України від 10 лютого 1998 року (зі змінами і допов.). <i>Відомості Верховної Ради України</i> . 1998. № 29. Ст. 191.
Електронні ресурси	1. Конвенція про статус біженців від 28 липня 1951 року. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_011 2. Даниленко Л. І. Забезпечення легітимності конституційних змін в Україні: історичний аспект. <i>Державно-управлінські студії</i> . 2017. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/deruprs_2017_2_4

Навчальне видання

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

**для написання наукових робіт
з навчальної дисципліни
«Теорія та практика правозастосування»
(для студентів юридичного факультету та
Навчально-наукового інституту заочного навчання
та підвищення кваліфікації)**

*За загальною редакцією
доктора юридичних наук, професора,
Заслуженого юриста України
Наливайко Л.Р.*

Редактор, оригінал-макет, дизайн –
А.В. Самотуга

Підп. до друку 25.04.2019. Формат 60x84/16. Друк – RISO.
Гарнітура – Times. Ум.-друк. арк. 10,50. Обл.-вид. арк. 10,75. Тираж – 100 прим.

Надруковано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, т. (056) 756-46-41

Свідоцтво про внесення до державного реєстру ДК № 6054 від 28.02.2018